

ISSN 2221-0792

**РОССИЙСКИЙ ЖУРНАЛ
ИССЛЕДОВАНИЙ
НАЦИОНАЛИЗМА**

**RUSSIAN JOURNAL OF
NATIONALISM STUDIES**

**РОСІЙСЬКИЙ ЧАСОПИС
ШТУДІЙ НАЦІОНАЛІЗМУ**

**РАСІЙСЬКІ ЧАСОПІС
ДАСЛЕДАВАННЯЇ
НАЦЫЯНАЛІЗМА**

ISSN 2221-0792

**РОССИЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИССЛЕДОВАНИЙ
НАЦИОНАЛИЗМА**

2020

№ 2

Специальный выпуск.

Максим Кирчанів

**"Нова регіональна історія" і історична наука:
історія регіонів в ідеологічних дебатах і
інтелектуальних традиціях**

ISSN 2221-0792

Российский журнал исследований национализма

№ 2, 2020

Специальный выпуск.

Максим Кирчанів

"Нова регіональна історія" і історична наука: історія регіонів в ідеологічних дебатах і інтелектуальних традиціях

Основан в 2012 году

Учредитель:

Факультет международных отношений Воронежского Государственного Университета
Кафедра регионоведения и экономики зарубежных стран

Редакционная коллегия

к.и.н. И.Б. Горшенева

д.и.н. М. В. Кирчанов (отв. ред. ВГУ)

к.и.н. А. В. Погорельский

к.полит.н. Е.М. Поляков

к.и.н. И. В. Форет

Editorial Board

Dr. Irina B. Gorsheniova

Dr.Sc. Maksym W. Kyrchanoff (editor)

Dr. Irina V. Phoret

Dr. Alexander V. Pogorelsky

Dr. Evgenii Poliakov

Адрес редакции

394000, Россия, Воронеж Пушкинская 16

Воронежский государственный университет корпус № 8, ауд. 236

Все авторские материалы, поступающие в Редакцию,
проходят процедуру анонимного рецензирования.

Электронная версия настоящего издания доступна на официальном сайте Факультета
международных отношений Воронежского государственного университета

<http://www.ir.vsu.ru>

ISSN 2221-0792

Максим Кирчанів

**"Нова регіональна історія" і
історична наука: *історія регіонів в
ідеологічних дебатах і
інтелектуальних традиціях***

Maksym Kyrchanoff
"New regional history" and historiography:
*the history of regions in ideological debates and
intellectual traditions*

Максім Кірчанаў
"Новая рэгіянальная гісторыя"
і гістарычная навука:
*гісторыя рэгіёнаў у ідэалагічных дэбатах і
інтэлектуальных традыцыях*

Максим Кирчанов
"Новая региональная история"
и историческая наука:
*история регионов в идеологических дебатах и
интеллектуальных традициях*

Зміст

Вступ: національні історіографії як історії «великих наративів»	11 – 19
---	---------

НОВА РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ЯК ПРОБЛЕМА

1. Формальна трансплантація методів і фактична відсутність історіографічних змін	20 – 30
2. Регіональна історія Великого Заходу та пострадянських країн: інституціоналізація і міждисциплінарність vs краєзнавчий ізоляціонізм	31 – 44
3. Регіони в пострадянських історіографічних провалах і лакунах	45 – 49

РЕГІОНИ В ІСТОРІОГРАФІЇ, АБО ІСТОРІОГРАФІЯ БЕЗ РЕГІОНІВ

1. Регіони як історіографічні лакуни, або про складнощі інституціоналізації регіональної історії в пострадянській історичній уяві	50 – 65
2. Проблеми методології та перспективи ревізії історії: зовнішні стимули I	66 – 72
3. Від історичного ревізіонізму до ревізії регіональної історії: дослідницька програма регіональної історії в ревізіоністському стилі	73 – 77

ВИНАХОДЯЧИ І УЯВЛЯЮЧИ РЕГІОНИ: НЕМИНУЧІ СУПЕРЕЧНОСТІ

1. Джерельні проблеми як причини формальної "відсутності" регіональних рівнів в національних історіях: джерела, методи і проблеми фокусування дослідницької оптики.	78 – 80
2. Національні історіографії колишніх регіонів як форма ревізії централістських наративів: зовнішні стимули II	81 – 83
3. Регіональна гетерогенність домодерних суспільств	84 – 88

РЕГІОНИ МІЖ РЕВІЗІОНІЗМОМ І ПЕРФОРМАТИВНИМ ПОВОРОТОМ

1. Ревізіоністська регіональна історія: незручні питання – непрості відповіді	89 – 94
2. Регіоналізована Україна, або дихотомія Схід / Захід як винайдена традиція, grand narrative і історіографічний міф: латентна відповідальність інтелектуалів	95 – 101
3. Перформативний поворот українських інтелектуалів після 2014 року: прощання з ілюзіями, або від конструкторів міфів до деконструкторів міфологем	102 – 106

**ПРОТИРІЧЧЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОВОРОТУ:
МІЖ ГРАНД-НАРАТИВАМИ І НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЄЮ**

1. Люди другого плану чи спроба ревізійністського прочитання соціальних вимірів регіональної історії: уявляючи соціальну регіональну історії та історичну антропологію невидимої більшості людей "другого плану"	107 – 112
2. Забути про регіони, або російська історіографія як традиція «великих наративів»	113 – 115
3. Трансплантація ідей каліфорнійської школи в українські історичні контексти, або чому не треба перетворювати регіональні особливості в міф	116 – 120

ЗАПІЗНІЛІ СПРОБИ РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ

1. Ладозький і новгородський міфи: регіоналізація історії чи привід підкреслити лідерство Москви?	121 – 124
2. Лінгвістичні прояви новгородського міфу, або ревізійнізм без регіоналізму	125 – 131
3. Ревізія державного канону як подолання минулого без регіонів, або чому держава як гранд-наратив не може бути єдиним актором російської історії, але є їм?	132 – 133

ВІД НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ДО НОВОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

1. Проблемно-теоретична agenda ревізійнізму в регіональній історії	134 – 136
2. Регіональна історія як соціальна, соціальна історія як регіональна	137 – 146
3. Соціальні контури регіональної історії: досвід конкретного дослідження	147 – 148

ВИСНОВКИ

1. ...“the world is not enough” чи “і цілого світу замало”...: регіональні історії як (не)ідеальні (де)конструкти епохи постмодерну	147 – 148
2. Інша радикальна епістемологія, або ревізіонізм як дослідницька програма деконструкції історіографічних конструктів	149 – 153
Бібліографія	156 – 184
References	185 – 212

АНОТАЦІЯ / АНАТАЦЫЯ / АННОТАЦИЯ / ANNOTATION

1. "Нова регіональна історія" і історична наука: історія регіонів в ідеологічних дебатах і інтелектуальних традиціях (резюме українською мовою)	213
2. "Новая рэгіянальная гісторыя" і гістарычная навука: гісторыя рэгіёнаў у ідэалагічных дэбатах і інтэлектуальных традыцыях (рэзюмэ на беларускай мове)	214
3. "Новая региональная история" и историческая наука: история регионов в идеологических дебатах и интеллектуальных традициях (резюме на русском языке)	215 – 216
4. "New Regional History" and Historical Science: The History of the Regions in Ideological Debates and Intellectual Traditions (summary in English)	217

*Пам'яті
професора, доктора історичних наук
Марини Петрівни Мохначьової
(1952 – 2014)*

*Dedicated to the memory of
Professor, Doctor of Historical Sciences
Marina Petrovna Mohnachjova
(1952 – 2014)*

*Памяти
профессора, доктора исторических наук
Марины Петровны Мохначёвой
(1952 – 2014)*

*Ми, історики, разом з соціологами – єдині, хто має право розглядати
всьо, породжене людиною; наше ремесло, а також наша турбота
полягають у тому, щоб побудувати цілісність життя з різночасових і
різнопорядкових фактів*
Фернан Бродель¹

*Минуле знаходиться поза межами досяжності, в який-небудь речі (в тому
відчутті, яке ми від неї отримуємо), там, де ми найменше очікували його
виявити. Чи знайдемо ми цю річ за життя або так і не знайдемо - це
чиста випадковість*
Марсель Пруст²

---

¹ Бродель Ф. Очерки истории / пер. с фр. Э. Орловой. – М.: Академический проект, 2015. – С. 94.

² Пруст М. По направлению к Свану / пер. с фр. Н. Любимова. М., 1973. – С. 72.

Вступ: національні історіографії як історії «великих наративів»

Сучасна історіографія – це своєрідний ритуал. Деякі фрази стали кліше і знайшли майже сакральне значення. Ось тільки два приклади. «Останні десятиліття XX і початок XXI століття ознаменувалися глибокими змінами в структурі та змісті соціального і гуманітарного знання, в самій методології соціальних і гуманітарних наук. У цьому загальному інтелектуальному контексті відбулася радикальна перебудова сучасної історичної науки»³, чи «важливим якісним зрушенням у світовій історіографії з'явився так званий "культурний поворот", або "поворот до культури"»⁴. Інші історики визнають співіснування кількох тенденцій в сучасній історіографії, вважаючи, що традиційна «дисциплінарна історія все більше зосереджує увагу на регіональних / локальних / мікросоціальних об'єктах і їх особливостях, вона висуває на перший план в якості об'єкта вивчення не "героя", але пересічну людину, культивує інтерес до окремих спільнот та груп, до колективної та сімейної психології. З одного боку, зменшується інтерес професійних істориків до політичної і національної історій. З іншого боку, спостерігається фрагментація історичного знання. Професійні історики звернули увагу на концепти "глокальність", "партикуляризм", "вокалізм", "регіоналізм", "відносний автономізм", "гендер", "сім'я"»⁵. Подібні декларації вже встигли стати звичними в сучасній історіографії, деякі історики активно вивчають теоретичні проблеми історії та історичного пізнання. Прорив в цій галузі в порівнянні з радянською історіографією не викликає сумнівів, а успіхи безперечні і очевидні, але, на жаль, більшість пострадянських істориків вважає за краще трансплантувати західні методи в макроісторичній перспективі, що автоматично залишає регіональну історію в тіні національної історії, хоча питання про першість їх виникнення в формальній хронологічній перспективі є спірним.

---

³ Репина Л.П. Всеобщая история в российской интеллектуальной традиции // Диалог со временем. – М.: ИВИ РАН, 2006. – Вып. 17. – С. 5 – 11.

⁴ Репина Л.П. Представления о прошлом и связь времен в историческом сознании // Образы времени и исторические представления: Россия – Восток – Запад / под ред. Л. П. Репиной. – М.: Кругъ, 2010. – С. 9 – 24.

⁵ Маловичко С., Покотиллов А. Синтез единичного и социального в новой локальной истории: история семьи в проблемном поле «сельской истории» (2006) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/946>

Гене́за нової регіональної / локальної історії схожа на аналогічні процеси виникнення і розвитку нової культурної / культуральної історії, тому що самі різні інтелектуальні спільноти з різними спеціалізаціями, предметами і об'єктами дослідження виявилися залучені до вивчення регіональної історії. Американський історик Пітер Бьорк коментуючи особливості і специфіку народження нової культуральної історії пише: «інтерес до культури, культурної історії і "культурних досліджень" з усією очевидністю проявився в 1980-і і 1990-і роки. Однак в різних дисциплінах цей поворот до культури мав несхожі наслідки і різний зміст. Так, в разі культурної психології це означало розставання з ідеєю, що людські істоти мають ідентичні мотиви, а також зближення з соціологією і антропологією. Головним завданням культурної географії була відмова від традиційної ідеї "культурних ареалів", яка ігнорує культурні відмінності і соціальні конфлікти всередині конкретного регіону. В економіці інтерес до культури був пов'язаний зі зростаючою увагою до проблем споживання і з розумінням того, що тренди можна переконливо пояснити на підставі елементарної моделі раціонального споживача.

В політології продовжувала домінувати модель раціонального виборця, а й там все більше позначалася тенденція розглядати політику як символічну дію, вивчати політичну комунікацію в різних засобах інформації. Навіть такий тверезий політолог, як Семюель П. Хантінгтон, міркував тепер про "зіткнення культур"»⁶. Нова регіональна історія в цьому контексті повторила інтелектуальну долю нової культуральної історії, тому що інтерес до регіональної проблематики був присутній одночасно в самих різних сферах гуманітарного знання - від історії до економіки. Тому регіональна проблематика фактично була розірвана і розділена між прикладними та практикоорієнтованими науками, наприклад, регіональною економікою та фундаментальними історичними штудіями, але тільки в тому випадку, якщо історики могли актуалізувати комплексний і міждисциплінарний характер нової регіональної / локальної історії, але не локалізувати її в рамках традиційних форм знання, включаючи подієву історію і історичне краєзнавство, що не перетворило її в гетто регіонознавства, регіональної політології та регіональної економіки.

Українська історія на протязі тривалого часу ставала жертвою політизації та ідеологізації, які надихали міфологізації, а міфи, яка

---

⁶ Бьорк П. Историческая антропология и новая культурная история // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 75 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2005/75/ne5.html>

українська історіографія періодично отримувала, як спадщину від попередніх епох, надихали ідеологізацію і стимулювали нові хвилі політизації історіографії. Регіональний фактор в українській історіографії став результатом політичних дискусій і ідеологічних дебатів, фактично перетворившись на винайдену історіографічну традицію. Російський історик Ніколай Копосов вважає, що «думка, що розвиток науки передбачає методологічні дискусії, абсолютно справедлива. Справедливо також, що в пострадянських соціальних науках дискусій мало, а ті, які відбуваються, нерідко збиваються з обговорення ідей на обговорення людей»⁷. У російській та українській історіографіях дійсно дуже мало дискусій і обговорень, які актуалізували б проблеми регіональної історії або місце регіонів в гранд-наративах, які домінують в історіографіях, визначаючи основні вектори і траєкторії їх розвитку.

Сучасний російський історик Павел Уваров, коментуючи пригоди гранд-наративів у сучасній історіографії підкреслює, що його «особливо радують розмови про "смерть великих наративів історії", таких як "нації" або "класи". Щодо класів не знаю, а ось нації зовсім не збираються сходити з підмостків історіографічної сцени, скоріше, навпаки. Не кажучи вже про держави і конфесії»⁸. Великі наративи в сучасній історіографії фактично актуалізують той факт, що вона є конструктом і винайденою політичною традицією, де одночасно співіснують гранд-наративи нації і національної історії і гранд-наративи регіону та регіональної історії. Розвиваючи ідеї П. Уварова, ймовірно, слід визнати, що і нації, і регіони є великими наративами – і ні перші, ні другі не збираються ставати частиною історіографічної спадщини. Міжнародна історіографія неодноразово намагалася відповісти на питання про те, що первинне – національна ідентичність або її регіональні варіації та місцеві, локальні культурні форми і лінгвістичні різновиди. Історіографічний досвід свідчить про те, що політична свідомість була фрагментованою, регіоналізованою і локально детермінованою⁹. Сучасна міждисциплінарна історіографія знає

---

⁷ Копосов Н. К «спору о методах» // Неприкосновенный запас. – 2004. – № 3 (35) [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2004/35/kopo12.html>

⁸ Кобрин К., Уваров П. Свобода у историков пока есть. Во всяком случае – есть от чего бежать. Беседа Кирилла Кобрин с Павлом Уваровым // Неприкосновенный запас. 2007. № 55 [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.polit.ru/research/2008/01/30/uvarov.html>

⁹ Арнаутова Ю.А. Культура воспоминания и история памяти // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 47 – 55; Ведюшкина И.В. Историческая память домонгольской

чимало спроб актуалізувати «культурне різноманіття світу»¹⁰, а деякі російські інтелектуали констатують «розчарування в глобалістських моделях»¹¹, але історики, значна частина яких (якщо не більшість) «взагалі не схильні рефлексувати з приводу того як потрібно писати історію, а просто її пишуть»¹², вважають за краще робити це на національному рівні, що автоматично перетворює регіональні форми історії на другорядні, маргіналізуючи регіональні історії в очах істориків, особливо тих, хто тільки робить свої перші кроки в науці. Якщо в період навчання в бакалавріаті, магістратурі або аспірантурі їм не прищепили інтерес до методології та регіональних історичних студій – не має сенсу припускати, що історіографічна ситуація зміниться.

Руси: религиозные аспекты // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 554 – 608; Мельникова Е.А. Историческая память в германской устной традиции // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 180 – 222; Опарина Т.А. Москва как новый Киев, или Где же произошло Крещение Руси: взгляд из первой половины XVII века // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 635 – 663; Репина Л.П. Историческая культура Европы до начала Нового времени // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 732 – 739; Репина Л.П. Историческая культура как предмет исследования // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 5 – 18; Репина Л.П. Память и историописание // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 18 – 46; Сидорович О.В. Римская анналистика: становление жанра // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 87 – 137; Суриков И.Е. Парадоксы исторической памяти в античной Греции // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 56 – 86; Усачев А.С. Древнейший период русской истории в исторической памяти Московского царства // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 609 – 634; Шкаренков М.П. Мифология исторической памяти на рубеже Античности и Средневековья // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 138 – 179.

¹⁰ Репина Л.П. Исторические представления и культурное многообразие мира // Диалог со временем. – Москва: ИВИ РАН, 2006. – Вып. 16. – С. 5 – 14.

¹¹ Уваров П. Между «ежами» и лисами. Заметки об историках. – М.: Новое литературное обозрение, 2015. – С.12.

¹² Уваров П. Между «ежами» и лисами. Заметки об историках. – С. 32.

Тому конфлікт макро- і мікро- підходів в сучасній історіографії ймовірно неминучий. Американський історик Пітер Бьорк вважає, що мікроісторія виникла як реакція на «певний стиль соціальної історії», яка слідувала зразкам і нормам економічної історії і тому застосовувала кількісні методи, описуючи тільки загальні тенденції, ігноруючи «різноманітність і специфічність локальних культур»¹³. Регіональна історія в цій інтелектуальній ситуації теж може бути визначена як форма реакції на національні або державні історії та їх гранд-нарлативи, які ігнорують регіональні рівні історії. Досвід одних країн свідчив про можливість подолання регіональної гетерогенності в той час, коли досвід інших вказує на те, що регіональні варіації і диспропорції, які виникли в процесі історії, стабільні, стійкі і фактично не можуть бути подолані і замінені модерними уніфікованими ідентичностями нації як громадянського та політичного проекту.

Українська ідентичність, яка фактично стала інтелектуальним конструктом епохи модерну, інституціоналізувала себе і уявляла Україну як політичний проект громадянської української нації. Уява України як нації передбачала два взаємовиключних процеси: з одного боку, інтелектуали уявляли і конструювали єдине тіло нації, ігноруючи регіональні особливості і варіації; з іншого боку, винайдення України як єдиного історичного і культурного простору виявилось неможливим без вимушеної актуалізації регіональних особливостей, хоча ідеологи і батьки-засновники європейських політичних і громадянських націоналізмів навпаки прагнули ці особливості нівелювати, маргіналізувати і витіснити їх на периферію соціальної та історичної пам'яті. Тому українська ідентичність як конструкт модерну, як і інші європейські нації і їх ідентичності, уявляла і відтворювала себе, конструюючи великі історичні гранд-нарлативи і свідомо забуваючи регіональні виміри історичного процесу, хоча європейський досвід політичної модернізації і формування націй свідчить про те, що регіональне було первинним у порівнянні з національним, яке стало винаходом націоналістів, чиї предки мали регіональні ідентичності, тому що не мали національної самосвідомості, яку належало тільки створити їх нащадкам – європейським націоналістам 19 і 20 століть, які інституціоналізували нації в їх сучасному розумінні.

Класики української історіографії, які стали засновниками сучасної історичної науки в Україні, були змушені періодично актуалізувати регіональний чинник в своїх штудіях. Російська історіографія теж не

---

¹³ Бьорк П. Что такое культуральная история? М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2016. – С. 73.

змогла уникнути захоплення регіональними питаннями і проблемами. У цій інтелектуальній ситуації регіональні питання та проблеми в російській та українській історіографіях фактично стали винайденими традиціями і гранд-нарративами, які передавалися від одного покоління істориків до іншого, але сприйняття регіональних факторів і локальної специфіки серед українських і російських інтелектуалів відрізнялося.

Важливим стимулом, який визначав ставлення істориків до регіональної компоненті історичного процесу, стали спроби синтетичного написання історії, які були в російській історіографії зроблені в 19 столітті, а в українській – в кінці 19 – першій чверті 20 століття. І українські, і російські інтелектуали, залучені в процеси уяви, конструювання та винаходження історії, прагнули писати історії своїх країн як історії держав, тобто національні, політичні і державні історії. Ці інтелектуальні практики, тактики і стратегії перетворили державу і націю, а пізніше – націю-державу, в основних героїв історії. Подібно до того як в культуральних штудіях утвердилися принципи *cultural explanation*, автор сподівається, що і в історії відбудеться регіональний поворот, який перетворить локальне / регіональне пояснення в ще один з модусів існування історії як науки, і ще одну мову пояснення минулого, тому що спроби теоретичної і методологічної монополізації історії завжди сприяють кризам.

Криза традиційної для 19 століття позитивістської історіографії, радянська української та російської історичних наук привели до радикальних трансформацій в методологічному і теоретичному інструментарії, який українські та російські історики в СРСР використовували для написання ідеологічно і політично мотивованих версій національної історії. Мексиканський історик Карлос Агірре Рохас, коментуючи роль позитивістської історіографії передбачає, що вона не може ефективно і адекватно описувати історію як об'єкт свого дослідження¹⁴. Якщо аналізувати сучасну спадщину класичної позитивістської історіографії, то ми побачимо, що історії пишуться як історії подій, а методологічні та теоретичні новації фактично відсутні – нарратив піддався консервації і приречений на те, щоб відтворюватися і переходити з книги в книгу, зі статті в статтю. Нові гранд-нарративи змінили старі ідеї і, тому, держава, соціальні класи, класова боротьба, революція, визвольні змагання, революція, радянська влада стали основними героями історії, сформувавши корпус гранд-нарративів, які

---

¹⁴ *Агірре Рохас К.А.* Историография в 20 веке. История и историки между 1848 и 2025 годами. – М.: Круг, 2008. – С. 9.

домінували в радянізованих українських і російських історіографіях від моменту їх інституціоналізації до розпаду СРСР.

Криза методологічних і теоретичних основ радянської історіографії передувала розпаду СРСР, але сам розпад Радянського Союзу на привів до радикальних змін і трансформацій в історіографіях, які почали динамічно змінюватися, трансформуватися і націоналізуватися. Зникнення радянської історіографії і поява нових національних історіографій не привело до появи принципово нових наративів, які радикально і значно відрізнялися б від старих наративів, які домінували в радянській історіографії. Деідеологізація історіографії, зникнення або скорочення ролі ідеологічних і політичних кліше і штампів не змінило набір «великих наративів», які в своїх текстах відтворювали російські або українські історики.

Сучасна історична наука опинилася в стані залежності від декількох теоретичних поворотів, результати яких визначили і позначили основні вектори і траєкторії розвитку історичних студій. Пострадянські історіографії України та Росії не стали винятком із цієї універсальної логіки розвитку і функціонування міжнародної історіографії. Сучасна російська дослідниця М. Румянцева вважає, що «історико-культурологічний та історико-антропологічний поворот в історичному знанні ХХ століття, особливо останньої його третини, привів до формування принципово нових проблемних полів історичного знання. Деякі з них останнім часом інституційно оформилися: історична антропологія з історією ментальностей і історією повсякденності, історична культурологія, інтелектуальна історія, гендерна історія, історична феноменологія, нова біографіка, нова локальна історія, мікроісторія»¹⁵. Якщо аналізувати перелік цих новаторських напрямів і трендів в історіографії, то нас чекають два неприємних відкриття: по-перше, вони відносно нові тільки для пострадянських історіографій, які долучаються до західних теорій з традиційним запізненням і, по-друге, регіональна історія, позначена і визначена як «нова локальна» знаходиться на передостанньому місці, що свідчить, на жаль, про домінування традиційних великих наративів в історіографії та колективної схильності істориків писати синтетичні історії.

Російська дослідниця Лоріна Реліна в 2005 році констатувала, що «тенденції сучасної історіографії різноманітні і неоднозначні», але «корпус мікроісторичних досліджень зростає з неймовірною

---

¹⁵ Румянцева М. Новая локальная история и современное гуманитарное знание (2005) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/990>

швидкістю»¹⁶, але автор вважає, що цей процес виявився ізольованим від регіональних історичних штудій. Тому спроби російських інтелектуалів 2000-х років¹⁷ осмислити і узагальнити результати історіографічних трансформацій і змін 1990-х років належали до категорії великих наративів, тому що історики вважали за краще узагальнювати і намагатися інтегрувати західні методи в контексти російської історіографії або наполягали на необхідності їх проведів або навіть похорону як самостійних методів історичного пізнання. Схильність до генералізації і зайвих узагальнень привели до того, що історики намагалися трансплантувати мікроісторію, історію ментальностей або історичну антропологію, ігноруючи інші категорії історичного аналізу, включаючи класи, нації і регіони.

Якщо час націй і класів прийшов знову чи повернувся в 2010-і роки і надихнув прогрес і розвиток російських версій нової соціальної історії¹⁸ і націоналістичних штудій, то регіони продовжували перебувати в тіні інших сюжетів, залишаючись з лещатах і оковах фольк-історичного або в кращому випадку фактографічного ортодоксально позитивістського краєзнавства. Новації в історіографічних нараціях були незначні: нація, націоналізм і імперія були тими новими наративами і новими винайденими історіографічними традиціями, які додалися до старих «гранд-наративів», які українська та російська історіографії успадкували від радянської історичної науки. Тому пострадянські українська і російська історіографії воліли писати історії як національні, політичні, державні і подієві, але домінування нормативного підходу, який наказував

---

¹⁶ Репина Л. Историческая наука и современное общество // Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. – М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 3 – 19.

¹⁷ Румянцева М. «История как память»: после постмодерна // Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. – М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 20 – 41; Бухараев В.М., Мягков Г.П. По обе стороны от «средней позиции»: что же дальше, историческое познание? // Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. – М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 42 – 72; Савельева И.М., Полетаев А.В. «Там, за поворотом...». О модусе сосуществования истории с другими социальными и гуманитарными науками // Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. – М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 73 – 101; Чеканцева З.А. Антропологическая история как междисциплинарное поле: возможности и пределы // Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. – М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 102 – 112.

¹⁸ Репина Л.П. «Новая историческая наука» и социальная история. М.: URSS, 2009. 320 с.

історикам писати саме такі великі і синтетичні історії, привів до появи нових лакун, провалів і порожнеч в історичній уяві.

Тому метою цієї монографії є ревізія історіографічних міфів і стереотипів, які існують в українській і російській історіографіях щодо регіональних факторів в національних історіях. Автор, з одного боку, спробує довести, що гранд-наратив про розкол України на Схід і Захід є політичним і ідеологічним міфом, заради інституціоналізації якого, на жаль, сприяли і працювали кілька поколінь українських інтелектуалів. З іншого боку, автор піддасть ревізії історіографічний міф про єдність і безальтернативність історичного процесу і розвитку Росії на регіональному рівні, який фактично домінує в російській історіографії, тому що вона вважає за краще ігнорувати регіональні російські та національні неросійські форми історії і виміри історичного процесу.

НОВА РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ЯК ПРОБЛЕМА

Формальна трансплантація методів і фактична відсутність історіографічних змін

Практично відразу після того як Просвітництво інституціоналізувало історію як науку, історичні студії розпалися на вивчення національної та місцевої історії. Національна історія в 19 столітті писалася в рамках тієї парадигми, яку затвердив позитивізм: історію було необхідно писати як переважно подієву політичну історію держави. У 19 столітті ця версія написання історії синтезувалася з цінностями і принципами націоналізму, який ставав потужним і впливовим політичним фактором. Історія стала жертвою націоналізації, історики почали активно маніпулювати фактами, виправдовуючи амбіції і прагнення груп і спільнот, членами яких вони були. Якщо нації виникли як уявні спільноти, то історії стали їх винайденими інтелектуальними і політичними традиціями. Французький історик Франсуа Артоґ, коментуючи пригоди історичного знання в 20 столітті, вважав, що «в Європі сенс Історії – якщо розуміти під змістом значення, його здійснення або просто спрямованість – не витримав випробувань ХХ століття, а разом з ним звалилося і поняття універсальної історії»¹⁹. Треба визнати, що самі історики в другій половині 20 століття внесли вклад в демонтаж історії як єдиного знання, сприяючи прогресу приватних напрямків, включаючи історичну антропологію, нову культуральну історію, мікроісторію. Тому не дивно, що серед усіх цих нових форм історіографії з'явилася і нова регіональна / локальна історія, представники якої засумнівалися в першості традиційної подієвої історії та національної історії як проекту епохи модерну, наполягаючи вивченні історії як декількох паралельних гетерогенних історій.

Існування регіональної та локальної історії охоплює, як мінімум, тридцять років, але труднощі методологічного плану досі не зжиті. Подібно інтелектуальній історії, яка «існує вже мінімум як років сімдесят, але сьогодні як і раніше важко охарактеризувати її предмет,

---

¹⁹ Артоґ Фр. Времена мира, история, историческое письмо // Новое литературное обозрение. – 2007. – № 83. [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/83/ar3.html>

методи і траєкторії розвитку»²⁰. Ця ситуація зберігається, хоча регіональна / локальна історія починає голосно заявляти про себе і її ентузіасти намагаються оскаржити пріоритет національної історії або інших метаісторій або історій, написаних тільки і виключно мовами великих наративів. Місцева історія в епоху домінування позитивізму в історіографії була помітна в національних історіографіях і інтелектуальних культурах не менш ніж національна політична історія тієї держави, до складу якої ці регіони входили.

Видимість стала наслідком домінування позитивістської методології написання історії, коли історики були переважно збирачами і колекціонерами фактів, які намагалися їх систематизувати і каталогізувати. Істориків ери позитивізму регіональна історія не цікавила як історія-конструкт і історія-проект, вони не використовували ці терміни, сприймаючи місцеву історію як місцеву версію державної політичної історії. Історики 19 століття, ймовірно, самі того не розуміючи і не усвідомлюючи затвердили в історіографії тип розповіді, який сучасний російський історик Сергій Маловічко визначає як «національно-державний наратив в структурі національної історії»²¹, що пізніше створило труднощі теоретичного плану для їх інтелектуальних спадкоємців, коли вони спробували переосмислити і демонтувати класичну спадщину позитивістської історіографії як несучасну і архаїчну бо її стало вже неможливо вписати і інтегрувати в історіографічні практики та стратегії написання історії, які вважали за краще конструювати, уявляти і винаходити факти, події і їх інтерпретації, не задовольняючись їх механічною фіксацією, описом, систематизацією та індексуванням. Тому такі версії історії писалися як переважно подієві, але долі цих напрямків в Східній, Центральній, Західній Європі, Північній і Південній Америці були різні. Деякі версії регіональних історій в Європі, наприклад – в Іспанії, Великобританії, на руїнах Російської та Австро-Угорської імперій – змінили свій статус і стали національними історіями держав або тих спільнот, які трансформувалися в політичні та етнічні нації, а місцеві інтелектуали

---

²⁰ *Николаи Ф.* Интеллектуальная история сегодня: ностальгия по междисциплинарному трансферу, эклектика и проблемы теории // Новое литературное обозрение. – 2016. – № 3 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2016/3/intellektualnaya-istoriya-segodnya-nostalgiya-po-mezhdisciplina.html>

²¹ *Маловичко С.И.* Национально-государственный нарратив в структуре национальной истории долгого Деятого века // Диалог со временем. М.: ИВИ РАН, 2016. – Вып. 54. – С. 83 – 119.

відмовилися задовольнятися статусом регіональних історій, уявивши і написавши їх як національні, хоча з формальної точки зору ці регіони, ставши політичними націями, не отримали державного суверенітету.

Наприклад, національними стали історії Каталонії, Шотландії, Уельсу, України, Білорусі, Латвії, Литви, Грузії. Зміна політичного статусу надихала і історіографічні зміни. Національними стали і історії етнічновиділених територій колишньої Російської імперії, які не отримали незалежності, але залишившись у складі РРФСР і пізніше в РФ змогли змінити статус місцевих історичних наративів, трансформували їх у формально національні, але фактично подієві історії в традиційному розумінні. Уява російської історії протікала в якісно іншій системі координат.

Аналізуючи процеси генези нової регіональної / локальної історії, представляється доречною паралель з всесвітньою історією. Французький історик Франсуа Артоґ в одній зі своїх статей питав «Що таке історик-глобаліст?», і відповідаючи на це питання так: «історик глобалізації. Насправді глобалізація прагне сьогодні зайняти місце, аналогічне модернізації 1950-1960-х років (і навіть цивілізації початку XIX століття): з тим же суфіксом – знаком того, що сам процес і тут є об'єктом дослідження»²². Перефразовуючи слова французького історика ми можемо припустити, що історик-регіоналіст це і історик регіонів, і історик міст, і історик регіоналізації, і історик урбанізації, і історик аграрної периферії, і історик руралізації. Історики з абсолютно різними і іноді діаметрально протилежними бек-граундами прийшли в регіональну історію, що одночасно актуалізувало її міждисциплінарний характер, а також – ерозію і розмивання її предмета і об'єкта.

Вивчення місцевої історії має свої традиції практично у всіх історіографіях Європи, але тільки в деяких країнах штудії в сфері місцевої історії змогли розвинутися і трансформуватися в якісно інші форми історичного знання, включаючи нову регіональну і нову локальну історії. Російські історики на початку 21 століття усвідомили, що «дисциплінарна історія відмовляється від рамок політичної історії, які стримують її розвиток ... політична історія протягом доби модерну виступала як головна опора історії. Її хронологія, побудована на основних подіях будівництва держав-націй, постала лише як одна з багатьох можливих схем, кожна з яких могла б організувати історичний час по-своєму. Сьогодні трансформуються навіть базові факти, на яких

---

²² Артоґ Фр. *Времена мира, история, историческое письмо* // Новое литературное обозрение. – 2007. – № 83. [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/83/ar3.html>

покояться національні ідентичності»²³. У цій ситуації помітною стає роль регіональної історії, зростає її значення як того напрямку історичного знання, який може знайти компроміс між гранд-наративами національної історії як політичної та подієвої історії та приватними локальними і регіональними формами історичного процесу, які можуть актуалізувати особливості соціальної історії, зробити більш помітними і візуалізованими різні інститути, які тонули в лінійних версіях історії яка була переважно політичною історією держав і націй-держав.

Російські інтелектуали, залучені до процесів вивчення місцевої історії були активні в написанні різнорідних штудій та опусів, намагаючись відтворювати смисли і наділяти ними минуле. Традиція краєзнавства, яку СРСР успадкував від Російської Імперії, а пострадянські держави – від СРСР, була інституціоналізована і «обросла» спеціалізованими інституціями, кафедрами та періодичними виданнями, хоча рівень кінцевої продукції, яка виникає в надрах гетерогенного краєзнавчого дискурсу, дуже різноманітний і неоднорідний. Тому, історіографічна спадщина російської історичної уяви забезпечує її істориків з прикладами численних текстів, де історія мінімізована і скорочена до систематизованого перерахування подій в хронологічній або проблемній перспективі. Російська історія писалася як державна в цілому і місцева зокрема, але й державна і місцева історії використовували позитивізм як універсальний код для розшифровки, пояснення і розуміння подій минулого. Що стосується історії російських територій, то вона не змогла стати ні національною, ні регіональною, тому що російська історія сама себе переконала в необхідності лягти на Прокрустове ложе між Скільою традиційної подієвої політичної та економічної історії держави і Харібдою краєзнавства, що визначається деякими істориками як «місцева практика історіописання в структурі історичного знання»²⁴.

Визнання особливого статусу нової регіональної або локальної історії в системі історичних наук ставить перед істориками завдання «виявити історіографічну типологію, диференціювати історіографічні джерела на науково орієнтовані роботи з локальної історії та соціально

---

²³ Маловичко С. Глокальная перспектива новой локальной истории (2005) [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/883>

²⁴ Маловичко С. Местная история / краеведение в структуре исторического знания XVIII – начала XXI века (2019) [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/article/mestnaya-istoriya-kraevedenie-v-strukture-istoricheskogo-znaniya-xviii-nachala-xxi-veka>

орієнтовані краєзнавчі праці»²⁵. Російські історики, залучені в регіональні історичні студії, вважають, що необхідно актуалізувати «перспективу культурно-історичних підходів до вивчення регіональних / локальних соціумів, а також просторових образів і включення знання про них в загальний контекст гуманітаристики»²⁶. На думку деяких українських істориків, нова локальна і нова регіональна історії взаємозалежні, тому що стратегії нової локальної історії теоретично можуть стати інструментами для нової регіональної історії в її спробах запропонувати нові механізми розуміння, пояснення та інтерпретації минулого. Фактично деякі російські історики пропонують масштабну програму конвергенції між різними трендами в сучасній історіографії, вважаючи, що краєзнавство може мутувати в нову регіональну історію. Реалізація цієї амбітної мети обтяжена численними складнощами методологічного характеру, тому що краєзнавство розвивається як один з найбільш традиційних і тому застійних і архаїчних трендів в сучасній російській історіографії, що робить завдання з пошуку соціальних краєзнавчих текстів практично і фактично нездійсненним. Якщо ж такі тексти будуть знайдені, то логічніше локалізувати їх у межах нової соціальної історії або інших близьких напрямків сучасної історіографії.

У радянській історіографії особлива увага надавалася проблемам класової боротьби, історії робочого руху, генезису комуністичної ідеології. Ці проблеми розглядалися в «великому» радянському контексті, а сама українська історія як незалежна дослідницька категорія не фігурувала, уявляючись як частина великої схеми радянської історії. Ця схема, яка домінувала до 1991 року, після розпаду Радянського Союзу поступово втратила свої позиції, поступившись місцем новим національно орієнтованим і етнізованим версіям і інтерпретаціям української історії. Деякі російські історики вважають, що «в сучасному науковому пізнанні час і наратив тісно пов'язані між собою і в такій взаємодії дуже актуальні»²⁷, але ця точка

---

²⁵ Маловичко С. Локальная история vs историческое краеведение с точки зрения источниковедения историографии (2011) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/content/malovichko-si-moskva-lokalnaya-istoriya-vs-istoricheskoe-kraevedenie-s-tochki-zreniya>

²⁶ Маловичко С. Историография после “культурного поворота”: пространственный подход и новая локальная история (2007) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/973>

²⁷ Чеканцева З.А. «Нарративное» время историка // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 55 – 74.

зору має явно редуційний характер, виключаючи з історичного аналізу простір як категорію.

Російський історик Павел Уваров вважає, що «історична реальність не відтворюється істориками, але конструюється ними»²⁸. Тому не дивно, що деякі пострадянські історіографії вважають за краще відтворювати саме наративи, ігноруючи ті категорії, які ці наративи винні описувати. Тому ця книга, як сподівається автор, може стати спробою написати не історіографічне дослідження, але наблизитися до створення того, що Карлос Антоніо Агірре Рохас визначив як "інша історія історіографії"²⁹, тому що більшість історіографічних штудій фактично зводиться до механічного транслювання ідей ранньої історіографії. Автор зацікавлений в деконструкції ранньої історіографії як винайденої інтелектуальної традиції. Сучасний «великий історичний наратив» в незалежній Україні у принципі майже не відрізняється від радянських версій історії. Єдина відмінність – інакше розставлені акценти. Сучасну і стару радянську українську історіографію об'єднує майже повна відсутність регіонально орієнтованих, локальних³⁰, мікроісторичних досліджень про селян як ту масу, з якої інтелектуалами-націоналістами уявлялися і конструювалися модерні нації.

Такі дослідження почали з'являтися в останні роки, але їх автори, на жаль, продовжують дотримуватися традицій позитивістського написання історії. Тому регіональна історія стає окремим випадком національної державної історії або національною історією, локалізованою на одному або декількох регіональних рівнях. Пострадянські історіографії, на жаль, сприймають теоретичні та методологічні новації західної історичної науки зі значним запізненням і відставанням. Німецький історик В. Ульріх в середині 1980-х констатував, що «майже без шуму, абсолютно мирним чином в західнонімецькій історичній науці відбулася зміна перспектив: від вивчення розрідженої атмосфери канцелярій і салонів, діянь верховних осіб і державних подій, від аналізу глобальних суспільних

---

²⁸ Уваров П. Между «ежами» и лисами. Заметки об историках. – С. 48.

²⁹ Агирре Рохас К.А. Историография в 20 веке. История и историки между 1848 и 2025 годами. – С. 11.

³⁰ Zayarnyuk A. Framing the Ukrainian peasantry in Habsburg Galicia, 1846 – 1914. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2013. 480 p.

структур і процесів вона звернулася до малих життєвих світів, сірих зон і повсякденного життя»³¹.

Не можна стверджувати, що ці форми історії залишилися поза увагою української історіографії, але їх аналіз, на жаль, часто є надмірно формальним: за формою деякі тексти імітують і симулюють західний історіографічний дискурс, але змістовно залишаються позитивістськими. Регіональна історія в цій культурній ситуації неминуче стає антиподом і антитезою національної історії, але винна в цьому не вона, а сама національна історія, тому що прихильники великих наративів самі посприяли ерозії академічної ортодоксальності історії як наукової дисципліни. Французький історик Еммануель Ля Руа Ладюрі, коментуючи ситуацію ще в середині 1970-х років, констатував: «що ж стосується строго подієвої історії або злободенної історії, начебто ура-патріотичної або революційної, то мені здається, що вона приносить себе в жертву хоча і законному, але найчастіше тривіальному вимогу. Не дивно, що в епоху, коли мас-медіа іноді плутають "le message" ("послання") з "le massage" ("масаж"), руйнуючи тим самим логіку книги і думки, злободенна історія змогла швидко знайти манеру невідстанцованого оповідання в душі наших старих середньовічних хронік, які були попередниками всесвіту Гуттенберга»³².

Українська і російська пострадянські історіографії пережили значний інтерес до досягнень західної історичної науки. Деякі історики, які були прихильниками радикальної епістемології, вважали, що трансплантація західних методів зможе стимулювати і надихнути оновлення і розвиток національних історіографій. Мікроісторія була одним з тих методів, які стимулювали позитивні настрої і очікування інтелектуалів, але надії на прогрес національних історичних наук після трансплантації західних методів виявилися перебільшеними. Коментуючи ці завищені очікування, російський історик Ніколай Копосов вважає, що «в епоху розкладання "великих наративів" і "функціоналістських парадигм" (марксизму, структуралізму і психоаналізу) мікроісторія виявилася однією з найбільш "позитивних" і оптимістичних програм досліджень... вона дала чудові результати. Не випадково саме на основі мікроісторії була зроблена... спроба

---

³¹ Ullrich V. Entdeckungsreise in den historischen Alltag. Versuch einer Annäherung an die «neue Geschichtsbewegung» // Geschichte in Gesellschaft und Unterricht. – 1985. – Bb. 36. – S. 403 – 414.

³² Le Roy Ladurie E. L'histoire immobile // Annales: Économies, Sociétés, Civilisations. – 1974. – Vol. 29. – No 3. – P. 673 – 692.

створити "нову парадигму" в соціальних науках... ця спроба закінчилася неуспіхом. Труднощі мікроісторії полягають в тому, що вона неможлива як самостійна по відношенню до макроісторичної перспективи. Її проблематика і її поняття запозичені у макроісторії і набувають сенсу тільки завдяки імпліцитному співвіднесенню з "великими наративами"... мікроісторія... вписується в логіку кризи соціальних наук, а не в логіку її подолання... це не означає, що мікроісторія... погана сама по собі. Просто в епоху розпаду всесвітньої історії з нею виявилися пов'язані зовсім нереалістичні очікування»³³. Після того як історики зрозуміли і усвідомили, що їх надії на мікроісторію як панацею від кризових тенденцій в розвитку історіографії виявилися завищеними і перебільшеними, через кілька років пострадянські історіографії спробували актуалізувати потенціал регіональної історії – ще одного методу, який вони запозичили у своїх західних колег. Регіональна історія, як і мікроісторія, виявилася не найвдалішою спробою подолання кризи історії – регіональна історія, як і національна історія, несе в собі всі родові травми великих наративів бо, з одного боку, відтворює наративи традиційної нормативної історіографії і, з іншого боку, регіональна історія, як напрям, який генетично виник і з'явився в рамках синтетичної історії, сама має всі шанси стати статичною і консервативною парадигмою.

На жаль, значна частина текстів, які формально належать до жанру регіональної історії не актуалізують міждисциплінарний потенціал цього історіографічного жанру, тому що більшість істориків вважають за краще писати традиційну подієву історію. Деякі західні історики були серед історіографічних оптимістів, які вважали, що «не можна, на щастя, сказати, що сьогодення історична наука нехтує соціальними структурами і процесами (такими, як розвиток індустріального капіталізму або протоіндустріалізація, створення національних держав, революції або формування соціальних класів)»³⁴. Пострадянські історіографії не тільки не ігнорують ці проблеми. Увага до деяких з них іноді має гіпертрофований характер, що веде до ігнорування регіональної компоненти в історичному процесі. У цьому контексті зберігається загроза того, що регіональна історія може втратити свій новаторський потенціал, мутувати в

---

³³ *Копосов Н.* Дьявол в деталях // Новое литературное обозрение. – 2004. – № 65 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/65/kopo2.html>

³⁴ *Kocka J.* Sozialgeschichte zwischen Strukturgeschichte und Erfahrungsgeschichte // Sozialgeschichte in Deutschland / hrsg. A. Schieder, V. Sellin. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1986. – Bd.1. – S. 67 – 88.

модернізовану версію краєзнавства. Тому автор вважає що українська історіографія (втім як і всі пострадянські історіографії) має дефіцит в тих студіях, які будуть змістовно й якісно відрізнятися від історіографії неопозитивістського спрямування.

Не заперечуючи права позитивістських традицій написання історії на існування (якщо вони зникнуть, то постмодерністські течії автоматично втратять свою легітимність, тому що зникне об'єкт критики і періодичних атак і нападів прихильників радикальної історичної епістемології), автор вважає, що історіографія потребує радикального оновлення і ревізії тих методів, які історики використовують для конструювання історичних наративів. Єдиного визначення історичної епістемології немає³⁵, але деякі російські історики намагаються таку дефініцію запропонувати. Наприклад, М. Кукарцева вважає, що епістемологія – це «певний інструктивний репертуар загальних і спеціальних когнітивних методів і правил історичного дослідження, дотримання яких робить можливим систематичне отримання історичної істини, знижує ризики невірних або некоректних суджень»³⁶.

З цим припущенням, з одного боку, явно ідеалістичного і майже позитивістського плану вкрай складно, а точніше практично неможливо погодитися, тому що сучасна історіографія, як частина міждисциплінарних гуманітарних наук, не може займатися пошуками істини, тому що її побратими по уявному дому гуманітарних студій явно визнали свою поразку в пошуках істини. З іншого боку, пошук істини втрачає будь-який сенс в регіональній історії як відображенні національної історії, тому що і регіональна і національна історія схильні до ідеологізації і міфологізації, а крім цього регіональні історичні штудії обтяжені місцевими і локальними соціальними, політичними та культурними ідентичностями, які як чинники

---

³⁵ Деякі російські історики стали жертвами спокуси філософії і тому їх спроби визначити що таке історична епістемологія і з'ясувати її роль в історичному знанні стали новими спробами затвердити ще один гранд-наратив, який має всі шанси мутувати в історіографічний ярлик. Див. докладніше: Зубова *И.Л.* Статус исторической эпистемологии в науке // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. *Л.П. Репиной*. – М.: URSS, 2012. – С. 116 – 125; *Линченко А.А.* Историческая эпистемология и теория коммуникативного действия // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. *Л.П. Репиной*. – М.: URSS, 2012. – С. 140 – 151.

³⁶ *Кукарцева М.А.* История wissenschaft и / или bildung-процесс // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. *Л.П. Репиной*. – М.: URSS, 2012. – С. 41 – 54.

протистояння національним ідентичностям не можуть сприяти актуалізації такої категорії як «істина» в сучасних історичних дослідженнях.

Якщо ж взяти до уваги значення і вплив модернізму і конструктивізму, які навчили вже кілька поколінь істориків сприймати наративи як конструкти, то регіональні історичні штудії, сфокусовані на історії регіонів, і зовсім стають політизованою формою історіографії. Тому французький історик Франсуа Досс вважає, що «зараз гуманітарні науки заново відкривають спочатку характерний для них людський вимір і починають відходити від каузалізма, запозиченого з експериментальних наук»³⁷. Перефразовуючи слова французького історика, ми можемо припустити, що сучасна історіографія знову починає розуміти, що національні історії і гранд-наративи національних історіографій стали пізніми інтелектуальними традиціями і конструктами, тому що ні нація, ні нація-держави не були акторами і учасниками історичного процесу протягом декількох тисячоліть, виникнувши тільки три століття тому.

У цій ситуації виникає питання: якщо не було нації-держави як універсальної форми політичної та культурної організації простору, то що ж було і визначало основні вектори і траєкторії розвитку історичного процесу? У цій ситуації не можна виключати ймовірності того, що великі територіальні простори, які пізніше стали відомі і інституціолізовані як регіони, були основними акторами, тому що держава хоча й існувала, але вона не була державою-нацією і тому не мала регулярного характеру, не бачачи сенсу в уніфікації територій. Регіони, які фактично передували сучасним формам держав-націй, кількісно домінували, але виявилися в тіні інших сюжетів в позитивістській історіографії, захопленої написанням великих і синтетичних версій національних історій, де домінували ідеї націоналізму і прогресу, але фактично не було місця регіональним культурним, політичним і лінгвістичним особливостям як спадщини феодальної епохи, хоча феодалізм так само був серед винайдених традицій, перебуваючи в одному ряду разом з нацією і державою.

Які шляхи поновлення історіографії? Як оновити інструментарій, яким користуються історики, конструюючи наративи і формуючи програму розвитку сучасної історіографії? Автор вважає, що для пострадянських історіографій як інтелектуально залежних і вторинних

---

³⁷ Досс Ф. Как сегодня пишется история: взгляд с французской стороны // Как мы пишем историю? / отв. ред. Г. Гаррета, Г. Дюфо, Л. Пименова. – М.: РОССПЭН, 2013. – С. 9 – 56.

в контексті використання методів і теоретичних підходів, трансплантація деяких теорій із західної історіографії є життєво необхідною, хоча 1990 – 2010-і роки привнесли значні зміни в розвиток історіографії: західні оригінальні тексти стали більш доступні, з'явилися переклади західної історіографії на національні мови. Переклади та доступність західної історіографії стали тими двома стимулами які стимулювали пострадянських істориків та інтелектуалів на створення нових текстів, заснованих на інтеграції західних теоретичних підходів в національні історіографічні контексти, але на жаль, таких досліджень вкрай мало.

Нерідко інтеграція західної методології носить формальний характер, значна частина представників професійної історичної спільноти не цікавиться проблемами теорії та методології історичної науки - тому, деякі тексти тільки імітують і симулюють західні теорії історичного знання, і це змушує автора статті припустити, що трансплантація західного методологічного інструментарію фактично виявилася неуспішною. Тому автор вважає, що сучасні пострадянські історіографії мають потребу в тих дослідженнях, які актуалізують потенціал історичного ревізіонізму в контексті ревізії теоретичних і методологічних історіографічних орієнтирів. Регіональна історія в цьому інтелектуальному контексті є досить перспективною для розвитку ревізіоністських студій, сфокусованих на ревізії старих дослідницьких підходів. З одного боку, ми можемо відмовитися (ще раз) від старих інтерпретацій і пояснень. З іншого боку, ми можемо інакше інтерпретувати і пояснювати зміст джерел, що в сукупності може (тільки може, але не гарантує автоматично) змінити вигляд регіональної історії як історичної субдисципліни. Ніхто не може скасувати традиційно позитивістські події форми регіональної історії, але автор вважає, що буде більш продуктивним описувати і інтерпретувати їх не в руслі традиційної історіографії, але в контекстах соціальної історії, мікроісторії, історичної антропології і культуральної історії...

Регіональна історія Великого Заходу та пострадянських країн: інституціоналізація і міждисциплінарність vs краєзнавчий ізоляціонізм

Ті труднощі, з якими стикалися регіони під час пошуків свого місця в історичній уяві, були універсальні для російської та зарубіжних, західних і латиноамериканських, історіографій. Ці складності стали наслідком особливостей розвитку історичної науки в більшості західних суспільств, де інституціоналізація історичного знання хронологічно співпала зі зміцненням і тріумфом нації-держави як універсальної форми організації політичного простору. Нація і держава мали постійну потребу в джерелах для власної легітимації і виправдання свого монопольного існування і, тому, політичні еліти стимулювали спроби інтелектуалів забезпечити ці нації з синтетичними версіями історії, які були б національними за своїм змістом і сприяли консолідації та зміцненню націй як нових політій. Логіка розвитку історичної науки та вимоги політичної лояльності змушували і стимулювали істориків писати великі і синтетичні версії історії.

Позитивізм, який зміцнився в європейській історіографії 19 століття, також стимулював тільки ці форми історичної уяви, які бачили в державі основного героя історії, а сама історія редукувалася до національної історії, описаної або написаної в подієвих контекстах. Історики-позитивісти схилилися перед подією як фактом, прагнучи систематизувати і класифікувати, науково описати і пояснити ті події, які стали їм відомі завдяки критиці і аналізу історичних джерел. Ця інтелектуальна ситуація фактично не залишала місця для регіонів в історичних уявах європейських і американських держав. Якщо Європа мала різні гетерогенні пам'яті про множинність власного історичного та політичного досвіду, то держави в Північній і Південній Америці, навпаки, прагнули утвердити себе саме як нації-держави, що стимулювало написання подієвих політичних і державних історій, які були написані і описані за допомогою великих наративів.

Ця ситуація в західних історіографіях тривала до середини 20 століття і її зміни не стали результатом політичних трансформацій, початком процесів глобалізації, які стимулювали локальні альтернативи в формі політичного, економічного і культурного регіоналізму. Політичні стимули навряд чи могли стати тими факторами, які змусили західних істориків звернути свою увагу до проблем регіональної історії як альтернативі національній історії.

Методологічні і теоретичні зміни і трансформації в західних історіографіях, ініційовані французькими інтелектуалами з «школи "Анналів"»³⁸, надихнули появу нових трендів і течій, включаючи мікроісторію, історичну антропологію, гендерну історію, інтелектуальну історію та історію ідей, нову соціальну і нову культуральну історію.

Регіональна історія виникла на кілька десятиліть пізніше, ніж ці тренди, які актуалізували принципи радикальної епістемології і представляли форми альтернативного історичного пізнання. Важливим стимулом для інституціоналізації регіональної історії як незалежної сфери історичного знання, її виділення з різноманітних контекстів локальних історичних штудій місцевих історій стали політичні процеси в Західній Європі 1970-х - 1980-х років, пов'язані з появою нових політичних націоналізмів в периферійних регіонах. Економічна і політична активізація регіонів надихнула процеси трансформації місцевих регіоналізмів в регіональні націоналізми зі своїми політичними і ідеологічними програмами, соціальними та економічними вимогами і претензіями. Ця нова регіоналізація і націоналізація регіонів стали тими стимулами, які надихнули зростання інтересу до регіональної історії. Інші фактори були також не менш важливі в генезі регіональної історії як окремої форми історичного знання.

Криза і розмивання серійних національних ідентичностей, криза гуманітарного і історичного знання, перебільшені надії західних інтелектуалів на глобалізацію, розчарування в цінностях лібералізму і усвідомлення того, що вони не мають універсального характеру, незавершеність процесів національного будівництва і формування націй і націй-держав, збереження регіональної гетерогенності і множинних диспропорцій соціально-економічного розвитку, регіональних культурних і лінгвістичних характеристик стали тими факторами, які стимулювали інтерес до регіональної історії не як ще однієї версії подієвої політичної історії, але як форми історичного знання, яка могла б стати спробою запустити механізми теоретичного і методологічного оновлення історіографії.

Хронологічний початок сучасного інтересу західних інтелектуалів до регіональної історії слід датувати 1980-ми роками, коли починають з'являтися центри та інституції, які спеціалізувалися на вивченні регіональної історії з сучасних методологічних позицій, хоча інститути,

---

³⁸ Історія "Анналів" встигла стати об'єктом пильної уваги істориків. Про історію цієї течії в історіографії див. докладніше: *Агирре Рохас К.А.* Критический подход к истории французских «Анналов». М.: Круг, 2006. 336 с.

сфокусовані на вивченні місцевого минулого існували і до цього моменту, але вони діяли і оперували майже виключно в рамках позитивістської парадигми. Крім цього, деякі історії, які раніше писалися і уявлялися як місцеві, встигли змінити свій статус, підвищити його і стати національними. Історія Уельсу, Шотландії, Каталонії або Країни басків пережили подібні інтелектуальні метаморфози і методологічні трансформації.

Історії історичних земель Німеччини за своїм статусом і методологічним інструментарієм, який інтелектуали використовували під час їх написання, також наблизилися до національних історій, хоча такі версії історичної уяви відрізняються схильністю до консерватизму і існуванню в рамках позитивістської парадигми. Беручи до уваги складність і протиріччя інституціоналізації регіональної історії, слід визнати, що до кінця 2010-х років регіональна історія стала інституціолізованою сферою сучасної західної історіографії. Російська дослідниця Л. Рєпіна вважає, що «на межі 20 – 21 століть регіональна історія рішуче розмежовується з національною, в одних своїх версіях, зближуючись з локальною історією, в інших – дистанціюючись від неї, а кордони між ними залишаються неясними і часто вони просто не рефлексуються»³⁹, що не завадило західним інтелектуалам інституціоналізувати регіональні історичні штудії, але ця регіоналізація стала спробою фактично затвердити неможливість і нездатність регіональної історії рішуче дистанціюватися від інших напрямків в історіографії, визнавши її гетерогенний характер, тому що спеціалізації центрів варіюються від локальної історії до антропології та урбаністики.

Питання про батьківщину сучасної нової локальної або регіональної історії є спірним і, ймовірно, Велика Британія претендує на цей статус. У 1944 році вийшла книга Доналда Діна Паркера «Local history: how to gather it, write it, and publish it» («Місцева історія: як її зібрати, написати та опублікувати»)⁴⁰, яка стала однією з перших спроб інституціоналізації локальної історії в історіографічному дискурсі. Доналд Дін Паркер і його сучасники, які стали ініціаторами соціологізації і економізації локальних і регіональних історичних штудій, мали своїх попередників – істориків 19 століття, які були серед

---

³⁹ Рєпина Л.П. Пространственные перспективы всеобщей истории // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Рєпиной. – М.: URSS, 2012. – С. 200 – 222.

⁴⁰ Parker D.D. Local history: how to gather it, write it, and publish it. NY.: Social Science Research Council, 1944. 186 p.

перших, хто почав описувати локальний історичний досвід, але вважали за краще робити це в рамках позитивістської парадигми, яка була традиційною для того часу.

Формальним інституціоналізованим і академічно визнаним попередником нової регіональної / локальної історії була *parish history*, яка стала спробою синтезувати досягнення позитивістської історіографії з місцевими історичними штудіями і історією Церкви. Наприклад, в 1879 році Джон Чарлз Кокс опублікував книгу «How to Write the History of a Parish»⁴¹ («Як написати історію парафії»), яку можна сприймати як інтелектуальне передбачення «Local history: how to gather it, write it, and publish it» Доналда Діна Паркера. Генетично з *parish history* був пов'язаний і інший напрямок в англійській позитивістській історіографії – *English county history*, сфокусована на вивченні історії графств⁴². Спроби описання та написання історії англійських графств в 18 - 19 століттях мали виключно традиційний історіографічний характер, але англійські історики 20 століття⁴³ змогли

---

⁴¹ Cox J. *How to Write the History of a Parish*. L.: Couverture Bemrose & Sons, 1879. 112 p.

⁴² Hoare R. *The history of modern Wiltshire*. L.: J. Nichols and son, 1822; Horsfield Th. *The History, Antiquities, and Topography of the County of Sussex*. Sussex: Sussex Press, 1835. 592 p.; Hodgson J. *A History of Northumberland*. L.: E. Walker, 1840; Rudge Th. *The history of the county of Gloucester; compressed, and brought down to the year 1803*. Gloucester: G.F. Harris, 1803; Raine J. *The History and Antiquities of North Durham, as Subdivided Into the Shires of Norham, Island, and Bedlington, Which, from the Saxon Period Until the Year 1844*, L.: J.B. Nichols, 1852; Hitchins F., Drew S. *The History of Cornwall: From the Earliest Records and Traditions, to the Present Time*. L.: Penaluna, 1824. 710 p.; A History of the County of Dorset / ed. W. Page. L.: Victoria County History, 1908; Blomefield Fr. *An Essay Towards A Topographical History of the County of Norfolk*. L.: W. Miller 1805; Surtees R. *The History and Antiquities of the County Palatine of Durham*. L.: Nichols and Son, 1820; Hasted E. *The History and Topographical Survey of the County of Kent*. Canterbury, 1797; Suckling A. *The History and Antiquities of the County of Suffolk*. Ipswich: WS Crowell, 1846; Thoroton R. *History of Nottinghamshire*. Nottingham: J. Throsby, 1790; *The Three Earliest Subsidies For the County of Sussex 1296, 1327, 1332* / ed. W. Hudson. L.: Sussex Record Society, 1910.

⁴³ Black S.B. *A Scholar and a Gentleman: Edward Hasted, the historian of Kent*. Otford: Darenth Valley Publications, 2001. 469 p.; Blatchly J. *The Topographers of Suffolk, 1561–1935*. Ipswich: Suffolk Record Office, 1988. 50 p.; *Topographical Writers in South-West England* / ed. M. Brayshay. Exeter: University of Exeter Press, 1996. 160 p.; Broadway J. *No Historie So Meete: gentry culture and the development of local history in Elizabethan and early Stuart England*. Manchester: Manchester University Press, 2006. 252 p.; Brown T., Foard G. *The Making of a County History: John Bridges' Northamptonshire*. Leicester: University of Leicester – Northamptonshire County Council, 1994. 219 p.; Mendyk S. "Speculum Britanniae": regional study, antiquarianism

деконструювати класичну історіографічну спадщину, уявивши і описавши її в категоріях нової соціальної, культуральної або інтелектуальної історії.

У 1982 році у Великобританії була заснована Британська Асоціація локальної історії (British Association for Local History), яка стала головною інституцією наукового дослідження регіональної історичної проблематики в сучасній міждисциплінарній історіографії, пропонуючи синтез досягнень традиційної історії, соціальної та історичної урбаністики, аграрних штудій, соціальної і культуральної історій, мікроісторії та історичної антропології. Результатом прогресу локальних історичних штудій в Англії стала поява корпусу текстів⁴⁴, які істотно розширили спектр інтерпретацій регіональної історії як частини історичного процесу. Локальна історія в новій версії історичної уяви перестала бути приватним або регіональним випадком національної, державної або політичної історії, ставши міждисциплінарним конструктом, інтегруючи досягнення різних трендів в сучасній історіографії від нової соціальної історії до гендерної історії. У 2000 році в США виникла American Local History Network (Американська локальна історична мережа), і її інституціоналізація стала фактично спробою координації регіональних історичних штудій в Америці. До кінця 2010-х років британські історики і їх колеги, які перебували під методологічним і теоретичним впливом з боку нової локальної / регіональної історії встигли стати авторами кількох текстів⁴⁵, які сформували корпус нової локальної історіографічної класики.

У російській історіографії така гуманітарна ситуація фактично відсутня, тому що в Росії історично склалися інші форми сприйняття

---

and science in Britain to 1700. Toronto: University of Toronto Press, 1989. 358 p.; Sweet R. The Writing of Urban Histories in Eighteenth-Century England. Oxford: Clarendon, 1997. 356 p.; Sweet R. Antiquaries: the Discovery of the Past in Eighteenth-Century Britain. London: Hambledon, 2004. 473 p.

⁴⁴ Alvey N. From Chantry to Oxfam: A Short History of Charities and Charity Legislation. L.: Phillimore & Co, 1995. 80 p.; Munby L. How Much is That Worth? L.: Phillimore & Co Ltd, 1989. 69 p.; Munby L. Reading Tudor and Stuart Handwriting. L.: Phillimore & Co Ltd., 1988. 16 p.; Tiller K. Remembrance and Community: War Memorials and Local History. L.: British Association for Local History, 2013. 56 p.

⁴⁵ Celoria F. Teach Yourself Local History. L.: English Universities Press, 1958. 182 p.; Dymond D. Researching and Writing History: a practical guide for local historians. L.: British Association for Local History, 1999. 144 p.; Fowler S. Starting Out in Local History. L.: Countryside Books, 2001. 112 p.; Richardson J. The Local Historian's Encyclopedia. New Barnet: Historical Publications, 1974. 264 p.; Tiller K. English Local History: an introduction. Stroud: Alan Sutton, 1992. 272 p.; Trubshaw B. How to Write and Publish Local History. L.: Heart of Albion Press, 1999. 280 p.

території як простору. Російські інтелектуали були змушені уявляти і писати історію в рамках централістської моделі, яка розвивалася навколо виключно або майже виключно Москви, що стало стимулом для розвитку регіональних диспропорцій, які Росія успадкувала від СРСР. Російський географ Владімір Каганскій в цій ситуації ще в середині 1990-х років вважав, що «російський простір – Велика Поліперіферія або сума околиць... російський простір в усіх відношеннях молодий. Фрагменти різних і часто різномірних провінцій не встигли утворити ландшафтний і культурний сплав... Периферія без провінції. Країна без середини. Всі провідні центри території розташовані на її околицях і / або межах, але погано пов'язані між собою. В країні разюче мало провінції, вона стала периферією. Втім, радикальна централізація з рясною провінцією несумісна ... Простір скріплювався зовнішньою ізоляцією і особливими територіально-репресивними структурами»⁴⁶. Ці слова фактично звучали як діагноз регіональної та територіальної організації Росії, яка стала частиною радянської спадщини і радянської історичної травми, тому що радянський політичний експеримент фактично став знищенням регіональних ідентичностей і рудиментарних форм і проявів регіонального історичного процесу, змусивши істориків писати історію Росії в московоцентричній системі координат, ігноруючи регіональні історичні процеси і маргіналізуючи їх, сприймаючи регіональний історичний досвід як історичне і політичне непорозуміння.

Російські інтелектуали воліли сприймати простір як частину тільки і виключно фізичної географії, територію для реалізації політичних та інших експериментів, наприклад – формування нації⁴⁷. Тому твердження типу «російський простір як предмет осмислення» або «російський простір - предмет занепокоєння російської культури»⁴⁸ стали загальними місцями в російській інтелектуальній традиції, а великі наративи, включаючи націю і імперію, стали більш важливими для російських інтелектуалів, які починаючи з 1990-х років вважали за краще надаватися розлогим роздумам щодо особливого шляху або

---

⁴⁶ Каганский В. Советское пространство: конструкция и деструкция (1995) [Электронный ресурс]. – URL: <http://old.russ.ru/antolog/inoe/kagan.htm>

⁴⁷ Касьянова К. Представляем ли мы, русские, нацию? (1995) [Электронный ресурс]. – URL: <http://old.russ.ru/antolog/inoe/kasjan.htm>

⁴⁸ Ахиезер А. Российское пространство как предмет осмысления // Отечественные записки. – 2002. – № 6 [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.strana-oz.ru/2002/6/rossiyskoe-prostranstvo-kak-predmet-osmysleniya>

формування російської нації, що фактично стало спробою не помічати і ігнорувати проблеми регіональних форм і вимірів історії.

Саме тому Вячеслав Глазичев в середині 1990-х років вважав, що російський простір навчився симулювати і імітувати місто як форму організації території⁴⁹. Перефразовуючи ці слова, логічно припустити, що російський простір історично мав свої регіони, але централізація і розвиток в рамках імперської моделі, політика модернізації, уніфікації і індустріалізації навчили російський простір імітувати регіон як політичне та історичне явище, чому сприяло і краєзнавство. Уніфікація простору стала стимулом для імітації регіонів, бо присутність регіонів в історичній пам'яті була розмита і ослаблена двома стратегіями модернізації – імперським і радянським експериментом. Російські інтелектуали визнають важливість вивчення регіональної історії. Редактор журналу «Российская история» Андрей Медушевський вказував на те, що «актуальність і взаємозв'язок таких напрямків як глобальна, регіональна і локальна історія»⁵⁰ є важливим, але ці напрямки в історіографії стикаються зі значними труднощами, коли намагаються знайти своє місце в сучасній російській історіографії.

Визнаючи гетерогенність простору Росії, В. Каганський вважав, що «територія Росії (в будь-якому сенсі і обсязі) історично, починаючи з XVI століття, включає в себе істотно різні природно і культурно області, які до того ж мають або мали (реально чи потенційно) не тільки внутрішні, але зовнішні центри тяжіння. Після включення (підкорення, приєднання, возз'єднання) Казані, Астрахані (Поволжя) і Сибіру, Росія вже мала імперську і поліперіферійну геокультурну, геополітичну, гео економічну структуру»⁵¹. У цій ситуації було б логічно припустити, що така організація простору стане стимулом для регіональних рефлексій про регіональний чинник історії, але відсутність розвиненої нової регіональної / локальної історії в сучасній російській історіографії робить актуальним інше питання: Чому в російській інтелектуальній традиції не склалася нова регіональна

---

⁴⁹ Глазичев В. Слободизация страны Гардарики (1995) [Электронный ресурс]. – URL: <http://old.russ.ru/antolog/inoe/glazych.htm>

⁵⁰ Медушевский А. Мои бои за историю: как я был главным редактором журнала «Российская история» // Вестник Европы. – 2012. – № 33 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2012/33/m28-pr.html>

⁵¹ Каганский В. Невменяемое пространство // Отечественные записки. – 2002. – № 6 [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.strana-oz.ru/2002/6/nevmenyaemoe-prostranstvo>

історія, а її місце зайняло напівмаргінальне краєзнавство, яке пропонує наративи в стилі традиційної подієвої історії.

Коментуючи ситуацію, російський теоретик культурної географії Владімір Каганскій вважає, що «простір – джерело ресурсів, місце експонування позапросторових цілей і цінностей. Простір позбавлений смислової єдності; фрагментований і маргіналізований... Просторовий самоопис відсутній, замінюючись схемою-міфом, згідно з якою діє суспільство=держава. Реальність має статус майже несвідомий. Поставити відповідальність за простір нікому. Осмислені акції поодинокі і іррефлексивні»⁵². У цій інтелектуальній ситуації регіональні простори стали жертвою маргіналізації і цим займалися кілька поколінь російських істориків, які активно культивували московський історіографічний міф. Тому в російській історіографії спостерігається нестача істориків та інтелектуалів, які здатні перетворити території в героїв-акторів історичного процесу, але зробити це не в рамках позитивізму, але в модусі альтернативних мов написання історії.

У Європі, Північній і Південній Америці існує і діє кілька десятків академічних спеціалізованих інституцій, які займаються вивченням регіональної історії. В цілому історіографічна ситуація на Заході радикально відрізняється від пострадянських ситуацій вже хоча б, тому що в Європі, США та Латинській Америці існує кілька періодичних видань в сфері регіональної історії, які перестали бути колективними збірками статей, але перетворилися в журнали, представлені в різних рейтингах і системах цитування. Розвиток регіональних історичних студій на Заході привело до появи спеціалізованих регіонально-історичних журналів.

Бразильський журнал «Revista de História Regional»⁵³, заснований в 1996 році, належить до числа найстаріших і авторитетних журналів у сфері регіональної історії. Видавці журналу позиціонують його як простір для поширення текстів, які мають теоретичну і методологічну значимість в сфері регіональної історії: вже перший номер журналу⁵⁴

---

⁵² Каганский В. Советское пространство: ландшафтный и экологический аспект // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. – 2012. – № 5. – С. 26 – 36.

⁵³ Revista de História Regional [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.revistas2.uepg.br/index.php/rhr/index>

⁵⁴ Andrade de Paula D. Na contramão da utopia: A memória da destruição da cidade de São João Marcos // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 42 – 56; Cerri L. Regionalismo e ensino de história // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 135 – 143; Denipoti C. A gloriosa asneira de casar-se. Amor e casamento no início do

мав не тільки значні амбіції, а й відрізнявся міжрегіональним характером, тому що тексти перебували на стику регіональної, локальної, соціальної, економічної та культуральної історій локалізованих в регіональних просторах і вимірах. Схильність до міждисциплінарності стала характерною особливістю «Revista de História Regional». Журнал активно бере участь в теоретичних дебатах, що дозволило йому перетворитися в один з епістемологічних центрів обговорення і осмислення досвіду, проблем і досягнень регіональної історії.

Редактори журналу схильні дотримуватися сучасних міждисциплінарних позицій, хоча нерідко домінує конструктивістська і модерністська парадигми: саме тому автори журналу активно беруть участь в обговоренні історичності соціальних і культурних практик, дискурсивних конструкцій і виробництва значень і смислів, які приводили до різних процесів і форм регіоналізації у часовій і просторовій перспективах. Однією з особливостей журналу є те, що його видавці та автори намагаються сприймати регіон як мутуючий соціокультурний артефакт, який породжує різні групи, класи і культури, які конструюють свої колективні або індивідуальні ідеї про регіон через певні переживання і уявлення. Тому значна частина текстів журналу позиціонує регіон, з одного боку, як фізичний, екологічний та матеріальний простір, а з іншого боку, конструює регіон як уявний, символічний та ідеологічний простір. До кінця 2010-х років журнал перетворився в один з інтелектуальних центрів регіональної історії, але його внесок, на жаль, залишається фактично невидимим в пострадянських історіографіях.

Регіональні історичні періодичні видання розвиваються і в інших країнах Латинської Америки. З 1995 року видається «Anuario de Historia Regional y de las Fronteras»⁵⁵ – журнал міждисциплінарної спрямованості, який тяжіє до культуральної та інтелектуальної історії в їх регіональних вимірах. З 2000 року в Аргентині виходить журнал «Historia Regional», який також відрізняється міждисциплінарною

---

século // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 57 – 86; Lamb R. Semeadores dissonantes: imigrantes e policiais na província do Paraná – século XIX // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 87 – 110; Pereira M. A cidade de Curitiba no discurso de viajantes e cronistas do século XIX e início do século XX // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 9 – 40; Sigolo R. Pensamento médico e história: Um breve ensaio // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 145 – 158.

⁵⁵ Rodríguez O. Identidad boyacense: cultura popular, floklor y carranga (1960-1980) // Anuario de Historia Regional y de las Fronteras. – 2019. – Vol. 24. – No 1. – P. 35 – 56.

спрямованістю⁵⁶, публікуючи тексти, які теоретично і методологічно пов'язані з антропологічним, соціальним, перформативним, культуральним та інтелектуальним поворотами в західній історіографії.

Інші періодичні видання в сфері регіональної історії характеризуються більш вузькою спеціалізацією і проблематикою. «Folia Histórica del Nordeste», сфокусований на регіональній історії Північного Сходу, видається в Аргентині в 1974 року. Аргентинський журнал «Andes. Antropología e historia», заснований в 1990 році, сфокусований на регіональній історії Анд⁵⁷. Інший журнал, «Mundo Agrario», який видається з 1999 року, сфокусований на аграрній латиноамериканській історії в її регіональних формах і вимірах.

Західні «регіональні» історичні центри різноманітні за тематикою і спрямованістю своїх штудій і досліджень. Наведемо кілька прикладів, які ілюструють процеси і особливості як інституціоналізації, так і розвитку регіональної історії на Заході.

Університет Санта-Крус в Каліфорнії запустив свій Проект регіональної історії (Regional History Project)⁵⁸ в 1963 році. На сучасному етапі проект сфокусований на вивченні історії університету, усної історії, культурної і соціальної історії в регіональних контекстах. Центр регіональної історії Університету Північного Іллінойсу (Northern

---

⁵⁶ Geat A., Maggio M. (Re)construyendo nuestras historias regionales. Una experiencia en la enseñanza de las artes visuales en el NEA // Historia Regional. – 2018. – No 39. – P. 1 – 11; Orbe P. “La voz de Bahía Blanca”: el diario La Nueva Provincia y la construcción de su imagen pública // Historia Regional. – 2016. – No 34. – P. 21 – 33; Escudero E. El laboratorio de las identidades y los usos del pasado: operaciones para fraguar una memoria fronteriza en Río Cuarto, 1956-1961 // Historia Regional. – 2017. – No 36. – P. 75 – 86; Landaburu A. Paternalismo empresarial y condiciones de vida en los ingenios azucareros tucumanos. Fines del siglo XIX y principios del XX // Historia Regional. – 2015. – No 33. – P. 27 – 49; López Dietz A. La Alborada y La Palanca. La narrativa feminista en la prensa obrera de mujeres. Chile, 1890 – 1915 // Historia Regional. – 2010. – No 28. – P. 79 – 98

⁵⁷ Morrone A.J. Mujeres cacicales en el tablero colonial. familia, parentesco y poder étnico en el lago Titicaca (1580 – 1750) // Andes. Antropología e historia. – 2019. – No 1. – P. 1 – 31; Saldías I. Hijas de la Nación Portuguesa. Endogamia e identidades femeninas en las familias de condenados como judaizantes // Andes. Antropología e Historia. – 2018. – No 1. – P. 1 – 36; Vargas M. Exodo o permanencia: herida y resignificación política en Santiago del Estero. Un análisis desde abajo y en clave local del primer peronismo (1930 – 1952) // Andes. Antropología e Historia. – 2018. – No 2. - P. 1 – 26.

⁵⁸ Regional History Project [Електронный ресурс]. – URL: <https://library.ucsc.edu/regional-history-project>

Illinois University Regional History Center⁵⁹) був заснований в 1977 році. Місія Центру полягає в тому, щоб купувати, зберігати і надавати громадськості найбільш значущі історичні відомості про північні регіони штату Іллінойс. Центр перетворився в багатогранну дослідну інституцію, в якій зберігаються три взаємопов'язаних колекції історичних джерел і документів: архіви університетів, регіональні колекції і звіти місцевих органів влади - тому студії центру сфокусовані на вивченні і аналізі локальної соціальної, культурної та економічної історії. Регіональні колекції включають в себе оригінальні рукописи і записи, створені приватними особами, установами та організаціями з вісімнадцяти північних округів Іллінойсу. Колекції охоплюють період з 1800 року до сучасності і зосереджені на кількох основних темах історії регіону, включаючи сільське господарство, політику, етнічну спадщину, торгівлю і промисловість, роль жінок і розширення міст в процесі урбанізації.

Центр регіональної історії Джінн Лейн Морітц (The Jeanne Lane Moritz Center for Regional History⁶⁰) був заснований в 1982 році в Айдахо - центр був задуманий як інституція для вивчення і популяризації регіональної історії, а в його діяльності помітні тенденції до міждисциплінарності. Центр поєднує дослідження регіональної історії зі студіями усної (оральної) історії, фіксуючи різні форми і вимірювання регіонального локалізованого культурного, соціального та історичного досвіду. Центр регіональної історії Джінн Лейн Морітц належить до числа тих центрів регіональних історичних студій, які залучені в візуальний поворот в історіографії, активно вивчаючи різні форми візуалізації історичного і культурного досвіду.

Аналоги таких центрів і журналів існують і в пострадянських країнах, але тематично і змістовно вони радикально і різко відрізняються від західних інституцій і наукових періодичних видань. Якщо регіональна історія на Заході перестала бути позитивістською історією або приватною регіональною, локалізованою версією державної і національної історії, то в пострадянських країнах, особливо – в Росії, регіональна історія співіснує з краєзнавством і краєзнавство більш помітно в суспільному і культурному житті, знаходячи іноді відверто маргінальні форми.

---

⁵⁹ Northern Illinois University Regional History Center [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.niu.edu/ulib/content/collections/rhc/index.shtml>

⁶⁰ The Jeanne Roger Lane Center for Regional History [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.comlib.org/regional-history-about/>

Наприклад, 12 лютого 2010 року в Кірові (Вятці) в Великому читальному залі Кіровської обласної наукової бібліотеки ім. А.І. Герцена пройшов круглий стіл з показовою назвою «Фальсификация вятской истории: кто виноват и что делать»⁶¹, учасники якого патетично стверджували, що «столичні псевдоісторики намагаються відібрати у Вятки кілька століть її історії», хоча звучали і раціональні голоси про «поділ на професійних істориків та краєзнавців, які є фолк-істориками». У цій інтелектуальній ситуації краєзнавство в Росії поступово віддаляється і дистанціюється від нової локальної та регіональної історії, стаючи жертвою власної ізоляції та маргіналізації.

Крім цього, в Росії видається кілька журналів та часописів⁶², які позиціонують себе як краєзнавчі. Деякі з них є реанімованими дореволюційними журналами, інші почали видаватися в Росії після 1991 року, але принципових відмінностей між ними не існує. З формальної точки зору сучасні російські краєзнавчі періодичні видання мають відносно пристойних інтелектуальних предків і попередників – дореволюційні журнали⁶³, які були позитивістськими або подійними, тому що інші методологічні підходи для написання регіональної історії в той час фактично були відсутні або перебували в зародковому стані.

---

⁶¹ Стенограмма круглого стола «Фальсификация вятской истории: кто виноват и что делать» 12.02.2010 года. Кировская областная научная библиотека им. А.И. Герцена. Большой читальный зал [Электронный ресурс]. – URL: http://herzenlib.ru/kraeved/index.php?BLOCK_ID=86

⁶² Тематика і проблематика текстів, які публікуються в краєзнавчих журналах настільки одноманітна і нерізноманітна, що не має сенсу перераховувати навіть деякі зі статей краєзнавчої спрямованості. Тому, автор обмежиться тільки декількома посиланнями на сайти цих видань. Див.: Губернский дом: Историко-краеведческий культурно-просветительский научно-популярный журнал [Электронный ресурс]. – URL: <http://starina44.ru/gubernskiy-dom-zhurnal>; Костромская старина [Электронный ресурс]. – URL: <http://starina44.ru/kostromskaya-starina-zhurnal>; Тверская старина. Иллюстрированный историко-культурный, научно-популярный и краеведческий журнал [Электронный ресурс]. – URL: http://www.tverbook.ru/tver_old_33.php; Соль земли [Электронный ресурс]. – URL: <http://starina44.ru/sol-zemli-kraevedcheskiy-al-manakh> (журнал "Соль земли" тематично практично не відрізняється від інших краєзнавчих періодичних видань, які намагаються схрестити місцевий і містечковий патріотизм з вимогами офіційного канону позитивістської історіографії - єдиним проявом оригінальної місцевої ідентичності слід визнати те, що посилання для скачування текстів називається "Скачать можно здесь", але це, ймовірно, тільки помилка); Донской временник (альманах) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.donvrem.dspl.ru>

⁶³ Костромская старина [Электронный ресурс]. – URL: <http://starina44.ru/kostromskaya-starina-zhurnal>

Деякі сучасні російські історики вважають, що використання терміну «краєзнавства» для опису історіографічної ситуації до 1917 року не є коректним. Російський історик Сергій Маловічко підкреслює, що «практику місцевого історіописання до початку XX століття» не слід визначати як «краєзнавчу»⁶⁴. Краєзнавчі товариства деяких регіонів Росії активні в своїх спробах популяризації місцевої історії, виставляючи у відкритому доступі дореволюційні видання⁶⁵, що формує унікальну базу джерел по фактично регіональній історії, яка не сприймається і не прочитується як регіональна чи локальна.

Якби російські історики більш активно використовували мову конструкції і деконструкції історичних наративів, то краєзнавство мало всі шанси мутувати і розвинутися в нормальні і благопристойні нові локальні або регіональні міські, соціальні, аграрні, жіночі, релігійні, економічні, медичні історії як міждисциплінарні напрямки регіональних штудій. Гіпотетично сучасні російські історики могли б звернутися до досвіду цих журналів в контексті деконструкції історіографічної спадщини і винайдення нових інтелектуальних традицій, але цей підхід

---

⁶⁴ Маловичко С. Местная история / краеведение в структуре исторического знания XVIII – начала XXI века (2019) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/article/mestnaya-istoriya-kraevedenie-v-strukture-istoricheskogo-znaniya-xviii-nachala-xxi-veka>

⁶⁵ Арсеньев И. Описание Костромского Успенского собора, составленное в 1829 году протоиереем оного Собора и кавалером Иаковом Арсеньевым. Москва: Синодальная типография, 1829. 44 с.; Дунаев Б. Деревянное зодчество северо-востока Костромской губернии. Москва: Скоропечатня А.А. Левенсон, 1915. 20 с.; Галай Я. Антропологические данные о великоруссах Старицкого уезда, Тверской губернии. Москва: Типография С.П. Семенова, 1905. 279 с.; Спицын А. Вятская старина. Вятка: Губернская типография, 1884. 43 с.; Ушаков А. Крестьянская свадьба конца XIX века в Старицком уезде Тверской губернии: свадебные обряды, гадания, приговоры, причитания и песни. Старица: Типография И.П. Крылова, 1903. 70 с.; Баженов И. Воскресенская, что на Дебре, церковь в Костроме. Москва: Товарищество типографий А.И. Мамонтова, 1902. 14 с.; Смирнов А. Песни крестьян Владимирской и Костромской губерний: собраны и изданы с соблюдением местного выговора Александром Смирновым. Москва: Университетская типография, 1847. 188 с.; Барыков В. Промысловые занятия крестьянского населения Костромской губернии. Кострома: Издание Костромского Губернского Земства, 1909. 60 с.; Калинин И. Описание Макариева Унженского Костромской епархии третьеклассного мужеского монастыря. Москва: Синодальная типография, 1835. 177 с.; Сытин С. Древний город Галич Костромской губернии. Москва: Типография товарищества И.Д. Сытина, 1905. 77 с.; Шумаков С. Костромския сотницы 7068-7076 годов. Москва: Издание Императорскаго общесва истории и древностей российских при Московском университете, 1903. 35 с.

означав би автоматичну відмову від традиційного подієвого і фактографічного краєзнавства та інтелектуальну міграцію в напрямку нової локальної або регіональної історії, але цього не сталося.

Тому, російська краєзнавча періодика є оплотом ортодоксального позитивізму і зовсім чужа методологічним змінам і новаціям. Журнал «Костромская слобода. Художественно-этнографический журнал»⁶⁶ і зовсім перетворився в загін для російської ідентичності в стилі етнографії, що не сприяє розвитку регіональної історії, але, навпаки, перетворює росіян в музейний артефакт, майже ставлячи їх в один ряд з вимерлими або вимираючими народами. Тому російське краєзнавство імітує регіональну історію і симулює виробництво і відтворення наукового знання: російське краєзнавство обмежене вузьким колом наративів і сфокусовано на кількох темах, які, ймовірно, цікаві тільки тим історикам, які позиціонують себе як краєзнавці.

Тематика досліджень російських істориків-«краєзнавців» практично не відрізняється оригінальністю: з точки зору теорії та методології історичної науки більшість текстів, які формально можуть бути визначені як краєзнавчі, є архаїчними, несучасними і навіть антимодерними. У цій ситуації тематика досліджень російських краєзнавців практично не пов'язана з методологічними та теоретичними досягненнями регіональної історії і тому не відрізняється оригінальністю, представляючи собою державну історію, мінімізовану і скорочену до адміністративних кордонів і меж тієї чи іншої області або краю. Іноді краєзнавство отримує і зовсім маргінальні форми, перетворюючись і трансформуючись в квазінаукові напрямки, включаючи «москвознавство» або «кримознавство».

---

⁶⁶ Костромская слобода. Художественно-этнографический журнал [Электронный ресурс]. – URL: <http://starina44.ru/kostromskaya-sloboda-zhurnal>

Регіони в пострадянських історіографічних провалах і лакунах

Регіони в порівнянні з іншими категоріями історичної уяви зіткнулися з чималими труднощами в пошуках свого місця в сучасній історіографії. В кінці 20 – початку 21 століття європейська інтелектуальна традиція знову пережила хвилю інтересу до метафор культурної некрофілії. Якщо до цього моменту європейські інтелектуали писали про те, що «Бог помер» (Фр. Ніцше) або міркували про «смерть автора» (Р. Барт), то до початку третього тисячоліття цей ряд поповнився метафорами східноєвропейських інтелектуалів: Валянцін Акудовіч спостерігав «руїни чалавека», а Ігор Бобков (Ігар Бабкоў) констатував, що «Народ памёр»⁶⁷. Здавалося б, що в цій ситуації приречені і регіони, а нове покоління інтелектуалів поховає і їх, як їх попередники прагнули поховати соціальні класи зі всіма історіографічними принадами класової боротьби і буржуазних революцій, але цього не сталося. Регіони не стали надбанням історії і тому міжнародна історіографія активізувала свої штудії в сфері регіональної історії.

Російська дослідниця Лоріна Рєпіна вважає, що «рух в напрямку нової концептуалізації соціально-історичної реальності, спирався на методологічні розробки соціологічних теорій 1980-х років, які розглядали культуру не як детермінуючу систему символів і знаків, а як набір компетенцій, інструментів або стратегій, за допомогою яких індивід використовує ці символи і знаки в своїй практичній діяльності»⁶⁸, але цей підхід не перетворив регіони в інструменти і стратегії, які могли використовувати еліти або інші групи в період реалізації своїх цілей. Регіон в цій інтелектуальній ситуації виявився поза сферою уваги істориків, які не бачили перспектив для його вивчення в порівнянні з націями і імперіями як його універсальними конкурентами.

Регіонам не пощастило в історіографії, тому що вона, з одного боку, не знала регіонального повороту в класичному розумінні. З іншого боку, історики протягом тривалого часу не мали нагальної потреби в ще одному повороті, який запропонував би нову

---

⁶⁷ Анципенка А. Радикалізм мислення, універсалізм і уніфікація культури // Фрагменти. – 1999. – № 1 – 2 [Електронний ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6ancipienka.htm>

⁶⁸ Рєпина Л.П. Историческая теория после «культурного поворота» // Диалог со временем. М.: ИВИ РАН, 2007. – Вып. 20. – С. 5 – 13.

методологічну мову для опису і аналізу регіональної історії, тому що їм було досить комфортно в тій інтелектуальній ситуації, яка виникла після лінгвістичного повороту⁶⁹, який забезпечив істориків новим інструментарієм для опису минулого і його інтерпретації. Тому здавалося, що регіони і регіональна історія стануть тільки новими лінгвістичними конструктами і спробою наділити географічні простори новими історичними смислами і значеннями.

Регіонам на відміну, наприклад, від класів чи націй було складно знайти своє місце в сучасній історіографії. Білоруський інтелектуал Валянцін Акудовіч вважає, що «книжкова культура, яка в основному своєму масиві складалася з інтелектуальних ініціатив, які виникали з різних просторів і епох, та які не виключали людину з її “ту” і “нікуди”, а тільки уточнювали координати буття як універсального цілого, маркіруючи трансцендентну перспективу. Але так було раніше, в класичні епохи. Тепер буттєво ніхто не живе на рідній землі, в рідній країні. Що сьогодні означають слова “рідне”, “чуже”, “далеке”, “близьке”»⁷⁰. Регіональна історія в світі домінування постмодерністських історіографій, які не пишуть історії, але уявляють і конструюють їх, винаходячи минуле, деконструюючи одні ідеї про минуле як історіографічні традиції і замінюючи їх іншими наративами, які теж є частиною історичної або політичної уяви, ризикує поповнити цей ряд понять, які втрачають свої смисли і значення.

Історія, як наука, яка інтерпретує, є, поза всяким сумнівом, гуманітарною дисципліною, але регіонам в сучасних історіографічних просторах явно не вистачає адекватних інтерпретацій в порівнянні з іншими категоріями, які встигли стати гранд-наративами. Більшість текстів, які претендують на методологічний і теоретичний характер⁷¹, «заточені» під національну історію і вчать студентів-істориків конструювати і відтворювати гранд-наративи в той час, як локальні або регіональні форми історії і її мікро-історичні прояви залишаються в тіні формально «великих» подій і спроб недоречного моралізаторства

---

⁶⁹ Баркоўскі П. Гермэнэўтыка перакладу // Фрагмэнты. – 1999. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6barkouski.htm>; Баркоўскі П. "Гермэнэўтыка-структуральны сынтэз": пэрспэктывы рэалізацыі // Фрагмэнты. – 2000. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/3barkowski.htm>

⁷⁰ Акудовіч В. Нідзе і ніхто // Фрагмэнты. – 1999. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6akudovich.htm>

⁷¹ Tosh J. The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History. – L.: Longman, 2015. – 364 p.; Tosh J. Why History Matters. – L.: Palgrave, 2008. – 188 p.

історії, що абсолютно втратило сенс в столітті інформаційного суспільства пост-пост-модернової ери, коли історія мутувала в миттєвий політичний і інтелектуальний конструкт суспільства майже професійного споживання. Регіони в історичній уяві 2000-х - 2010-х років поповнили число колектив-сингулярів⁷² – індивідуальних збірних імен, які використовуються для опису великих наративів. Фактично колектив-сингуляри стали основою функціонування і існування гранд-наративів в історіографії і хоча концепт «регіону» був введений як альтернативна категорія відносно національної історії – регіон в новітніх історіографіях став «загальним місцем», хоча регіон одночасно він також перетворився на ту категорія яка, протягом тривалого часу «випадала» зі сфери уваги академічної історіографії бо, з одного боку, домінувала неопозитивістська модель написання подієвої історії як країни, держави або нації-держави, а, з іншого боку, тому що проблеми регіональної і локальної історії були монополізовані навколонауковим або відверто псевдонауковим краєзнавством.

Білоруський інтелектуал Сяргей Санько вважає, що «стандартні підходи зазвичай базуються на бінарної опозиції політичного і економічного»⁷³, що відбивається і в регіональній історії, якщо її писати в рамках позитивістської або неопозитивістських парадигм, які виключають широкий діапазон модерністських інтерпретації історії. Регіональний поворот в пострадянських історіографіях почався в другій половині 2010-х років, коли національні історичні науки в Україні та Росії із запізненням в декілька десятиліть встигли долучитися до досягнень мікроісторії, історичної антропології, студій націоналізму, імперської історії. Російський історик Сергій Маловічко⁷⁴ в першій половині 2000-х років підкреслював, що «традиційна концепція "історії-оповідання" змінюється "історією-проблемою", яка в області історії історичної думки звертає увагу не стільки на авторські концепції,

---

⁷² Колосов Н. Индивидуальные собирательные имена: к теории основных исторических понятий // Неприкосновенный запас. – 2014. – № 3 (95) [Электронный ресурс]. – URL: http://magazines.russ.ru/nz/2014/3/6k.html#_ftnref2

⁷³ Санько С. Беларусь: паміж Поўднем і Поўначчу: падставовыя складнікі аўтэнтчнага мэтапалітычнага дыскурсу // Фрагменты. – 2000. – № 1 – 2. [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.knihi.com/storage/frahmenty/3sanko.htm>

⁷⁴ Маловичко С.И. Историография как «участок памяти» (lieux de memoire): евроцентристские конструкты и следы социальной памяти в исторических нарративах // Ставропольский альманах Российского общества интеллектуальной истории. – Ставрополь, 2004. – Вып. 5. – С. 22 – 45; Маловичко С. Глокальная перспектива новой локальной истории (2005) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/883>

скільки на конструкцію праць істориків, на створеність історичного наративу»⁷⁵. Цей підхід фактично став спробою актуалізувати в пострадянській російській історіографії значний потенціал конструктивізму і модерністських пояснень історії, який до цього моменту, на жаль, ігнорувався або перебував на периферії історичної науки, тому що тільки невелика група прихильників радикальної епістемології застосовувала ці методи в той час як консервативна більшість істориків воліла залишатися в рамках позитивістської моделі історичної уяви.

До того критичного моменту, коли українські та російські академічні спільноти інституціоналізували «Новую локальну історію» і «Регіональну історію» як дослідні та видавничі проекти, регіональна проблематика в українській і російській історії була монополізована в кращому випадку самозваними краєзнавцями, а в гіршому випадку - політично і ідеологічно заангажованими публіцистами, які скористалися історіографічним вакуумом 1990-х років і міфологізували регіональну історію. Якщо в одних пострадянських країнах регіональна історія стала жертвою маргіналізації, то в інших країнах вона була асимільована переважно постпозитивістською історіографією. Білоруський історик Сяргей Санько, коментуючи особливості культурної ситуації в Білорусі на межі епох, в кінці 1990-х років використовував термін «традыцяналісцкі пагляд на традыцыю» («традиціоналістський погляд на традицію»)⁷⁶.

ПЕРЕФРАЗОВУЮЧИ цю дефініцію, логічно припустити, що деякі пострадянські історіографії характеризуються надмірно «історіографічним поглядом на історіографію», що сприяє написанню традиційної подієвої історії та виключенню регіонів з числа акторів історичного процесу. Сучасний російський історик Юрій Зарецький вважає, що «історичне знання обумовлено тією дійсністю і тими епістемами, в яких живуть і працюють історики»⁷⁷. Сучасний світ, ймовірно, висуває такі вимоги, які актуалізують написання історій як

---

⁷⁵ Маловичко С. Эрудитский тип исторического знания в российской провинциальной историографии XIX века (2003) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/1041>

⁷⁶ Санько С. Традыцяналісцкі пагляд на традыцыю: „прэзюмпцыя аўтахтоннасці” і „дэканструкцыя традыцыі” // Фрагмэнты. – 1999. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6sanko.htm>

⁷⁷ Зарецкий Ю. Стратегии понимания прошлого. Теория, история, историография. – М.: Новое литературно обозрение, 2011. – С. 7.

національних або державних, хоча держави і нації в епоху глобалізації можуть стати надбанням минулого.

Незважаючи на це, історики дуже консервативні і наполегливі в своїх спробах писати історії в категоріях великих наративів і, якщо регіон стане предметом такої історичної творчості, то не можна виключати ймовірність і того, що він перетвориться в ще один гранд-наратив, а регіональна історія втратить свій адаптивний потенціал і привабливість в порівнянні з замшілими традиційними полями і долями історіографії, включаючи національну історію та інші спеціалізовані форми історії. Тому в середині 2010-х кілька міфів і стереотипів домінували щодо регіональної історії України та Росії: в Україні горезвісний міф про розкол на Захід і Схід, а в Росії міф про повну єдність історичного процесу і розвитку Росії на регіональному рівні визначали основні вектори сприйняття регіонального чинника. Таким чином, проблеми регіональної історії України та Росії до середини 2010-х років були міфологізовані і ідеологізовані, а запуск нових дослідницьких проєктів «Регіональної історії» і «Новой локальной истории» став спробою подолання історіографічних або неакадемічних міфів, які були поширені в науковому співтоваристві або домінували в масовій свідомості.

У деяких історіографіях виникла парадоксальна ситуація: історичні процеси призвели до того, що кілька держав на уявних політичних та інтелектуальних картах Європи стали фронтиром і прикордонною зоною між різними націями, націями-державами, мовами, культурами, ідентичностями та інтелектуальними традиціями⁷⁸. Цей факт не тільки визнається інтелектуалами, а й встиг стати частиною національної історіографічної міфології, інтелектуальною традицією або загальним місцем історіографії. Здавалося б, така ситуація повинна стимулювати інтелектуальні рефлексії щодо регіонів і їх історичних особливостей, але домінування фактично неорадянського стилю історичної уяви в контексті авторитарності в політичній сфері сприяє витісненню регіональної історії з історіографії як маргінальної сфери, тому що її вкрай складно або практично неможливо інтегруватися в вузькі і надзвичайно обмежені канони авторитарної і офіційної історичної уяви.

---

⁷⁸ Бабкоў І. Етыка памежжа: транскультурнасьць як беларускі досьвед // Фрагмэнты. – 1999. – № 1 – 2 [Електронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6babkow2.htm>

РЕГІОНИ В ІСТОРІОГРАФІЇ, АБО ІСТОРІОГРАФІЯ БЕЗ РЕГІОНІВ

Регіони як історіографічні лакуни, або про складнощі інституціоналізації регіональної історії в пострадянській історичній уяві

Регіональній історії як сучасному міждисциплінарному напрямку в пострадянських історіографіях важко конкурувати зі своїми опонентами, найважливішими з яких стали національна історія і краєзнавство. Російські історики констатують існування ситуації термінологічної невизначеності і гетерогенності в спробах чітко визначити ті сфери історичного знання, які вивчають місцеві форми історичного процесу. Наприклад, Сергій Маловічко вважає, що не має сенсу ставити «знак рівності між регіональною, новою локальною історією і краєзнавством»⁷⁹ і хоча межі між цими сферами фактично стали фронтиром, російські історики намагалися синтезувати досягнення як російської, так і зарубіжної історіографії в своїх спробах знайти компроміс між різними мовами історичної уяви і локалізувати нову локальну і / або регіональну історію в традиційній системі історичного знання.

Російський історик Маріна Мохначьова (1952 – 2014) вважала, що «поняття регіональна історія міцно увійшло в мову російської історичної науки на початку 1990-х років, однак досі це поняття не має стійкого загальновизнаного визначення предмета і об'єкта дослідження»⁸⁰, що ймовірно і стало результатом невизначеності статусу цього напрямку і конкуренції з іншими трендами і течіями в історіографії, які утвердилися раніше, але в якості об'єкта свого вивчення мали схожу тематику і проблематику. Ця конкуренція має не тільки академічні, а й політичні підстави. 19 і 20 століття стали століттями затвердження націоналізму, який відтворював свої власні

---

⁷⁹ Маловичко С. Местная история / краеведение в структуре исторического знания XVIII – начала XXI века (2019) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/article/mestnaya-istoriya-kraevedenie-v-strukture-istoricheskogo-znaniya-xviii-nachala-xxi-veka>

⁸⁰ Мохначева М. Регионалистика и историческое краеведение в России в 1991–2005 годах: некоторые итоги и перспективы развития // Вестник РГГУ. Серия «Исторические науки. Региональная история. Краеведение». 2012. № 6 (86). С. 78–90.

політичні та ідеологічні міфи. Історія в цій інтелектуальній ситуації стала жертвою націоналізації і заручницею ідеологічної кон'юнктури⁸¹. Ймовірно, не має сенсу бачити в національній історії принципового історіографічного противника регіональної історії як самостійного напрямку в сучасній історичній науці, тому що і національна історія і регіональна історія доповнюють одна одну, а кордони між ними стають розмитими і нечіткими фронтами.

Регіональна історія може актуалізувати і актуалізує локальні версії і прояви процесів національного будівництва і трансформації традиційних груп в модерні нації, хоча національні історії не настільки уважні до регіональних форм і версій історичного процесу. У цій інтелектуальній ситуації краєзнавство в його традиційному позитивістському розумінні є небезпекою для історичної науки, тому що розмиває академічну чистоту історії, актуалізуючи регіональні міфи замість того, щоб деконструювати їх.

Сучасна історіографія поступово перестає бути подією, а подія як факт і факт як подія стають конструктами або винайденими історіографічними і інтелектуальними традиціями. Краєзнавство ігнорує ці тенденції сучасної історичної науки, продовжуючи існувати і розвиватися в рамках парадигми, запропонованої в 19 столітті позитивістською історіографією. Тому автор вважає, що в сучасних

---

⁸¹ *Agičić D.* Bosna ja naša! Mitovi i stereotipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te pripadnosti u novijim udžbenicima povijesti // *Historijski mitovi na Balkanu* / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 139 – 160; *Aleksov B.* Poturica Gori it turčina: srpski istoričari o verskim preobraćenjima // *Historijski mitovi na Balkanu* / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 225 – 258; *Antić A.* Evolicija i uloga tri kompleksa istorijskih mitova u srpskom akademskom i javnom mnenju u poslednjih deset godina // *Historijski mitovi na Balkanu* / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 259 – 290; *Brunnbauer U.* Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: historiografski mitovi u Respublici Makedoniji // *Historijski mitovi na Balkanu* / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 291 – 305; *Džaja S.M.* Bosanska povijesna stvarnost i njezini mitološki odrazi // *Historijski mitovi na Balkanu* / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 39 – 66; *Goldstein I.* Granica na Drini – značenje i razvoj mitologema // *Historijski mitovi na Balkanu* / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 109 – 138; *Kamberović H.* "Turci" i "kmetovi" – mit o vlasnicima Bosanske zemlje // *Historijski mitovi na Balkanu* / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 67 – 84; *Kolstø P.* Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima // *Historijski mitovi na Balkanu* / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 11 – 38; *Kværne J.* Da lije Bosni i Hercegovini potrebno stvaranje novih povijesnih mitova? // *Historijski mitovi na Balkanu* / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 85 – 108.

актуальних пострадянських історіографіях існує одночасно дві тенденції розвитку знання про регіональне і локальне минуле – сучасна нова регіональна / локальна історія і традиційне краєзнавство. Якщо нова регіональна історія оперує сучасним теоретичним і методологічним інструментарієм, сприймаючи регіони і простори як конструкти, а їх історії як винайдені традиції, то краєзнавство, в порівнянні з регіональною історією, надмірно традиційне і архаїчне.

Коментуючи особливості співіснування нової регіональної / локальної історії та краєзнавства російський історик Маріна Мохначьова підкреслювала наявність декількох проблем методологічного характеру тому, що відрізнялися «мови історіографії в контексті проблеми "своє" / "чуже" в російській регіоналістиці», не був здійснений «перехід від інтуїтивного образу до логічних категорій науки, що пов'язано з проблемою перекладної літератури і специфікою перекладу наукових досліджень», зберігалася «порогова несумірність старих і нових теоретико-методологічних підстав в роботах російських істориків і істориків-краєзнавців», а «завдання подолання несумісності» не були вирішені, не відбулася «диференціація предметних полів та дисциплінарних повноважень історичного краєзнавства та регіональної (провінційної) історіографії, регіоналістики і регіонології (провінціології), локальної (нової локальної історії) і місцевої історії», «оцінка вкладу російських істориків-краєзнавців та регіональної (провінційної) історіографії в розвиток інтелектуальних, інституційних, соціокультурних просторів російської історичної науки»⁸² фактично була відсутня. У цій інтелектуальній ситуації історики, залучені в методологічні та теоретичні штудії і історики-краєзнавці не змогли подолати відчуття взаємного відчуження. Методологи нерідко сприймають краєзнавчі історичні студії як архаїчні з точки зору теорії, а краєзнавці-практики часто байдужі до теоретичних підходів, вважаючи, що ці методологічні принципи, які виникли в зарубіжній історіографії, складно і проблематично трансплантувати в історичні штудії російських регіонів.

Ситуація одночасного співіснування двох форм знання про регіональне минуле посилюється практично повною невидимістю академічних версій нової регіональної історії в громадських просторах пострадянських держав, тому що прерогатива представництва монополізована краєзнавством, але це зовсім не означає того, що краєзнавство мутувало в тупикову гілку розвитку сучасної історіографії.

---

⁸² Мохначева М. Регионалистика и историческое краеведение в России в 1991–2005 годах. С. 78–90.

Нова регіональна / локальна історія як історії-конструкти можуть співіснувати і фактично змушені співіснувати, але вони не є сусідами з краєзнавством. Регіональна історія може використовувати сумнівні досягнення краєзнавства для деконструкції фактів локального і регіонального минулого, але в цій ситуації сумнівно те, що краєзнавство зможе змінити свою методологічну мову і зблизитися з магістральними трендами, течіями і напрямками в сучасній історіографії.

Ймовірно, регіональна історія і краєзнавство будуть співіснувати в умовах збереження тенденції трансформації краєзнавства в традиційну локалізовану національну і політичну історію, яка пишеться в рамках позитивістської парадигми як подієва історія. Краєзнавство в сучасній білоруській історіографії не збирається поступатися своїми позиціями модерністським трендам і тенденціям в стилі регіональної або нової локальної історії, але, навпаки, активно і навіть агресивно себе інституціоналізує⁸³, вважаючи за краще висувати неакадемічні заклики до пошуків «свайго імя»⁸⁴, монополізуючи прерогативи вивчення регіональної історії в рамках тієї парадигми, яку сповідують його представники. Тому краєзнавство імітує історичне знання, поступово мутуючи в алфавітний або систематичний каталог місцевої історії, де сюжети варіюються від складання покажчика фігур місцевої історії до каталогізації місцевих байок⁸⁵.

Ці штудії співіснують в сучасному білоруському інтелектуальному просторі зі спробами конструювати та уявляти локальність і регіональність⁸⁶, які оригінальні, але малопомітні в тіні вульгарного і масового краєзнавства. Пострадянські історіографічні ситуації, в яких опинилася регіональна історія, дуже різноманітні і гетерогенні. Деякі національні історіографії, наприклад – українська, прагнуть синтезувати досягнення, які були досягнуті істориками в написанні національної та регіональної історій, але ця ситуація стала результатом політичної кризи, в якій опинилася Україна в 2014 році. Російська історіографія не може примирити національну і регіональні

---

⁸³ Півавар М. Краязнаўцы Віцебшчыны другой паловы XX – пачатку XXI ст.: біябібліяграфічны даведнік. Мінск: Кнігазбор, 2010. 372 с.

⁸⁴ Лыч Л. Краязнаўства ў кантэксце сучаснага нацыянальна-культурнага жыцця Беларусі. Мінск: Камунікат, 2013. – 64 с.

⁸⁵ Чарнякевіч А. Памяць пра Гродна. Матэрыялы да біяграфічнага слоўніка постацей міжваеннага горада. 1919 – 1939 гг. Гродна: ЮрСаПрінт, 2015. 306 с.

⁸⁶ Барысенкаў В., Булаўскі У. Віцебскі алфавіт. Трыццаць дзве адметнасці нашага горада. Віцебск: VK.com/VitebskABC, 2015. 68 с.

історії - тому домінують великі наративи, які маргіналізують регіональні форми і виміри історичного процесу.

Тому регіональна історія продовжує залишатися в тіні національних наративів, хоча з формальної точки зору білоруська інтелектуальна спільнота з першої половини 1990-х років розвивалася нормально і білоруські історики, як українські та російські інтелектуали, отримали можливість долучитися до досягнень західної історіографії через переклади. Регіональній історії було складніше знайти своє місце в білоруській інтелектуальній та історіографічній ситуаціях, бо білоруські інтелектуали воліли не фрагментувати історичний простір своїх предків, але уявляти їх присутність в більш широких контекстах Центральної Європи⁸⁷, чому сприяло знайомство з досвідом польських інтелектуалів⁸⁸ і спроби його інтеграції в білоруський контекст.

Аналізуючи фактор перекладів, до уваги слід приймати те, що на білоруську мову були перекладені тексти⁸⁹, українські та / або російські

---

⁸⁷ Бабкоў І. Сярэдняя Эўропа – новая мадэрнасьць // Фрагмэнты. – 2000. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/3babkow.htm>; Акудовіч В. Сярэдняя Эўропы няма (Чарговы Бабілён на руінах геаграфіі) // Фрагмэнты. – 1996. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/frahmenty1.htm>; Дубавец С. Сярэдняя Эўропа: Чаму мы ня тут // Фрагмэнты. – 1996. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/frahmenty1.htm>; Дзярновіч А. Пра функцыі міту Сярэдняе Эўропы // Фрагмэнты. – 1996. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/frahmenty1.htm>

⁸⁸ Альшаньскі Т. Новая Эўропа перад новым мурам // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае польскае мысьленьне. Менск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. – С. 9 – 13; Бахеньскі Ю. Духоўная сытуацыя часу // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае польскае мысьленьне. Менск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. – С. 36 – 47; Драўноўскі Я. Улада й апазыцыя. Спроба інтэрпрэтацыі палітычнай гісторыі пасляваеннай Польшчы. (Дыскусійны артыкул) // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае польскае мысьленьне. Менск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. С. 97 – 155; Клачоўскі Е. Традыцыі Цэнтральна-Ўсходняй Эўропы — досьвед, важны для нашых часоў // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае польскае мысьленьне. Менск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. С. 221 – 231; Чыжэўскі К. Вяртаньне Сярэдняй Эўропы // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае польскае мысьленьне. Менск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. С. 429 – 437; Чыжэўскі К. Комплекс Атлянтыды, або Сярэдняя Еўропа пасля канца свету // Arche пачаток. – 1998. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/1-1998/czyzew.htm>

⁸⁹ Анкерсміт Фр. Гістарыяграфія і постмадэрнізм // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 63 – 82; Бэрк П.

видання і переклади яких відсутні. Формально білоруські інтелектуали могли інтегрувати парадигму регіональної історії та інші підходи в канон національної історіографії, але встановлення авторитарного режиму в середині 1990-х років істотно змінило вектори і траєкторії розвитку не тільки Білорусі як держави, а й гуманітарного знання в цій країні, де історіографія фактично перетворилася на оплот неорядянських позитивістських підходів до написання історії.

Народная культура Эўропы ранняга Новага часу. Мінск: Тэхналогія, 1999. 380 с.; *Бэрк П.* Рэнесанс. Мінск: Беларускі гуманітарны адукацыйна-культурны центр, 1997. 96 с.; *Кар Э.* Прычыннасць у гісторыі // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 186 – 201; *Леві Д.* Пра мікрагісторыю // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 202 – 222; *Райнэр Л.* Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX – XX ст. / пер. з нямецкай мовы *Л. Баршчэўскага*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2003. 538 с.; *Мэгіл А.* “Вялікі наратыў” і гістарычная навука // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 29 – 62; *Покак Дж.* Канцэпцыя мовы і *metier d'historien* // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 101 – 120; *Прынз Г.* Вусная гісторыя // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 159 – 185; *Скот Дж.* Жаночая гісторыя // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 243 – 266; *Снайдэр Т.* Рэканструкцыя нацыі: Польшча, Украіна, Літва і Беларусь 1569 – 1999 / пер. з англійскай мовы *М. Раманоўскага* і *В. Калацкай*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2010; *Снайдэр Т.* Крыжавыя землі: Еўропа паміж Гітлерам і Сталіным / адк. *Рэд. Г. Сагановіч*; пераклад з англ. *Петрыкевіча*. Мінск : Зміцер Колас, 2015; *Стоўн Л.* Будучыня гісторыі // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 83 – 100; *Стоўн Л.* Вяртанне наратыву // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 5 – 28; *Шарп Дж.* Гісторыя “знізу” // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 121 – 140; *Шнайдэр Т.* Роля гістарычнай свядомасці ў палітыцы // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 223 – 242; *Эплбай Дж.* Сіла гісторыі // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 141 – 158.

Білоруський історик Валер(ка) Булгаков (Валерка Булгакаў), один з лідерів білоруської інтелектуальної спільноти, в кінці 1990-х років сформулював кілька особливостей, які, як він вважав, визначали основні вектори і траєкторії розвитку білоруської історіографії зокрема і інтелектуального життя в цілому. На думку В. Булгакова ці особливості включали: «маргінальну зацікавленість, часто хворобливу і неадекватну... в маргінальних темах і тематичних напрямках..., що пояснюється ..."комунікаційної паузою" у контактах із Заходом; то, що для білоруського філософа модне і актуальне, то для його західного побратима вже давно встигло набити оскому... радикальна і одночасно інфантильна залежність від російських гуманітарних джерел, для значної частини білоруських мислителів - першоджерел ... нездатність вести діалог з іншомовними аналогічними рухами, що пояснюється підвищеною самооцінкою і одночасно комплексом неповноцінності»⁹⁰.

Ймовірно, всі ці чинники діяли в комплексі, що призвело до нерівномірного прогресу і розвитку в різних галузях гуманітарного знання в Білорусі: якщо штудії проблем націй, націоналізму і транзитології розвивалися динамічно, то регіональна історія в її різних формах явно виявилася серед маргіналів і аусайдерів. Об'єктивно історія, як і будь-яка інша історія, пишеться в певному контексті і являє собою проект певного типу: в цій інтелектуальній ситуації дискурс історії, як і міф, являє собою дискурс ідентичності⁹¹. Поєтому, применение истории в большинстве современных обществ и национальных государств не ограничивается изучением только прошлого. Тому, історія в залежності від ситуації може стати важливим політичним фактором легітимації режиму або ідеологізації і індоктринізації мас.

У цій ситуації сприйняття історії може ставати причиною мобілізації, легітимації, політизації національної ідентичності. Біларуська історіографія, починаючи з середини 1990-х років, виявилася дуже політизованою і, якщо одні історики й інтелектуали щиро і тонко критикували режим⁹², то інші за старою радянською

---

⁹⁰ Булгакаў В. Блізіня нуля. Пра філязофію і „філязофію“ беларускіх думаньнікаў // Arche пачаток. – 1999. – № 4 (5) [Електронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/4-1999/bulg499.html>

⁹¹ Friedman J. History, Political Identity and Myth // Lietuvos etnologija. Lithuanian Ethnology. Studies in Social Anthropology and Ethnology. – 2001. – No 1. – P. 41 – 62.

⁹² Булгакаў В. Ідэалёгія лукашэнкаўскага рэжыму. Ад рыторыкі братняга яднаньня да рыторыкі міждзяржаўнай інтэграцыі // Arche пачаток. – 2001. – № 1 (15) [Електронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/2001-1/bulg101.html>

традицією вважали за краще співати йому дефірамби. Тому білоруська історіографія виявилася гетерогенною і фрагментованою: прихильники радикальної епістемології конструюють історію, їх опоненти її просто описують і фіксують, але регіональна історія в цій ситуації виявилася жертвою – ні перші, ні другі нею реально не займаються. Тому в сучасній білоруській історіографії не існує напрямів, які навіть гіпотетично можуть стати місцевим аналогом російської «нової локальної» або української «регіональної» історії. Історіографія може існувати в умовах конфлікту між інтересами дослідження і вимогами актуальної політики⁹³ – тому, протистояння між інтелектуалами і політичними елітами значно впливає на основні вектори і траєкторії розвитку історіографії, висуваючи на перший план одні теми, пов'язані з актуалізацією лояльності, і маргіналізуючи інші сюжети, включаючи регіональну історію, яка не є цікавою для політичних еліт.

Відомо, що історіографія в сучасних державах позбавлена незалежності і, тому, підпорядковується політиці і тільки у виняткових випадках історики знову вчитимуться своєму ремеслу⁹⁴. Білорусь не була винятком з цієї універсальної логіки розвитку історіографії, де змістовні, методологічні та термінологічні моделі, форми і методи написання, описання та інтерпретації історії не змінювалися до початку 1990-х років, але зміни ранніх 1990-х не були інституціоналізовані. Тому, з середини 1990-х років Білорусь накрила хвиля несовєтської реакції. Ця ситуація не стала результатом розвитку білоруської історіографії в період політичної та державної незалежності, її витoki слід шукати в особливостях процесів модернізації традиційних селянських спільнот, їх культурної, соціальної і політичної трансформації, яка перетворила їх в модерну націю.

Білоруські інтелектуали і націоналісти були зосереджені на проблемах виживання нації, протистояння асиміляції, полонізації та русифікації, що робило історіографію консервативною або навіть статичною. Тому інтелектуальні та ідейні основи концептуалізації⁹⁵

---

⁹³ *Lindner R.* New Directions in Belarusian Studies besieged past: national and court historians in Lukashenka's Belarus // *Nationalities Papers*. – 1999. – Vol. 27. – No 4. – P. 631 – 647.

⁹⁴ *Лінднер Р.* Нязменнасць і змены ў постсавецкай гістарыяграфіі Беларусі // *Кантакты і дыялогі*. – 1996. – №3. – С. 20 – 25.

⁹⁵ *Ластоўскі А.* Улада і стварэнне гісторыі ў Беларусі: нататкі да канцэптуалізацыі // *Беларусь в европейском контексте: актуальные дискуссии о нациостроительстве* / ред. О. Шпарага, А. Смоленчук. Вильнюс: ЕГУ, 2014. – С. 21 – 28.

написання історії Білорусі та білоруський історіографічний канон практично не змінюються. Позитивний досвід розвитку одних історіографій і подолання ними авторитарної спадщини⁹⁶ незавжди відбиваються на розвитку інших сусідніх історіографій, які не можуть позбутися від мови міфу⁹⁷ як універсального модусу уявлення і конструювання історичних наративів. Тому необхідність боротьби проти того, що інтелектуали визначають як «беларусафобія»⁹⁸, цінності націоналізму, збереження і заощадження нації, як його політичної спадщини були важливіші для білоруських націоналістів 20 століття в еміграції⁹⁹ та в СРСР, а також в пострадянській Білорусі¹⁰⁰, ніж проблеми регіонів, регіональних особливостей і локальних диспропорцій, про які їх колеги і сучасники, наприклад, з українського або латиського націоналізмів почали писати в кінці 19 – на початку 20 століття.

Білоруський національний канон¹⁰¹ є етноцентричним і не передбачає регіональних форм або вважає за краще редукувати і ігнорувати їх. Ці припущення зовсім не означають, що білоруські націоналісти не цікавилися проблемами регіонів в цілому і регіональної історії зокрема. Сама Білорусь в період її існування як частини Російської Імперії або Радянського Союзу стала жертвою маргіналізації, провінціалізації і асиміляції, тому білоруська національна ідентичність як проект і білоруський націоналізм як ідеологія і протест, на відміну від України чи Литви, були розвинені і

---

⁹⁶ Маркава А. Гістарычная свядомасць як предмет самарэфлексіі ў чэшскай гістарыяграфіі // Беларускі Гістарычны Агляд. – Т. 19. – Сш. 1 – 2 (36 – 37). – Снежань. – С. 179 – 212.

⁹⁷ Сагановіч Г. Палітычны міф у гістарычнай памяці і гісторыяпісанні // Беларускі Гістарычны Агляд. – Т. 19. – Сш. 1 – 2 (36 – 37). – Снежань. – С. 213 – 238.

⁹⁸ Касьцюшка А. Беларусафобія // Arche пачаток. – 1999. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/1-1999/akasc.htm>

⁹⁹ Ганько М. Каб сьведчылі пра Беларусь. Жыцьцё і дзейнасьць Міколы Ганька. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005, 192 с.; Грыцук В. Мы стваралі сваю Беларусь. Жыцьцё і дзейнасьць Аляксея Грыцука. Мінск: Бацькаўшчына, 2007. 256 с.

¹⁰⁰ Акудовіч В. Разбурыць Парыж. Мінск: Камунікат, 2010. 176 с.; Астапенка А. Паслухайце нацыяналіста. Мінск Камунікат, 2010. 228 с.; Астапенка А. Ігдзе зродзіліся і ўскормлены сьць побозе. Дослед беларускага нацыяналізму. Санкт-Пецярбург: Невский простор, 2010. 734 с.; Гарэцкі Р. Шляхам адраджэння. Мінск: Беларускі кнігазбор, 1997. 204 с.; Залоска Ю. Дыялогі з Васілём Быкавым: Інтэрв'ю, эсэ. Мінск: Мастацкая літэратура, 1995. 95 с.

¹⁰¹ Акудовіч В. Нацыянальны канон: партытура для рэквіўма // Беларусь в европейском контексте: актуальные дискуссии о нациостроительстве / ред. О. Шпарага, А. Смоленчук. Вильнюс: ЕГУ, 2014. – С. 8 – 20.

виражені в місцевих культурних і інтелектуальних просторах слабкіше і не настільки яскраво і очевидно впливали на політичні процеси. Тому білоруські інтелектуали змогли висловити травму регіоналізації як маргінальної провінціалізації не тільки в історіографії, а й в поетичному дискурсі. Андрей Хадановіч (Андрэй Хадановіч), наприклад, декларував в тексті «Пасланьне да беларускага пошт-мадэрніста», що «калі пашчасьціла ўжо ў імперыі нам нарадзіцца – лепш у правінцыі жыць, тут альбо ў горадзе М.»¹⁰². Ймовірно, саме тому білоруські інтелектуали виявилися надзвичайно сприйнятливі до викликів і загроз асиміляції і глобалізації, які ставили під загрозу не тільки існування Білорусі як географії, а й самих білорусів як політичної нації і уявної спільноти.

Білоруських інтелектуалів в «суспільстві гріха»¹⁰³, як вони визначили Білорусь в період правління А. Лукашенко, поставили перед вибором лояльності або еміграції (внутрішньої або зовнішньої), що змінило основні вектори і траєкторії розвитку історичних штудій, не надаючи особливої актуальності регіональній історії. Як результат в Білорусі виник та з'явився феномен, який Андрей Динько (Андрэй Дынько) визначив як «падзеленая нацыя, падзеленая культура»¹⁰⁴, хоча сусідні нації зіткнулися з викликом територіальної фрагментації і регіоналізації, що стало одним із стимулів для прогресу регіональних історичних штудій. У світі, де домінують цінності націоналізму і національних ідеологій¹⁰⁵, немає місця ні для регіонів, ні регіональній історії, яка сприймається істориками-позитивістами як рудимент архаїчної і донаціональної ери і перешкода для написання історії в стилі гранд-наративів.

Аналізуючи прояви регіональної історії або ситуацію її невидимості в сучасній білоруській історичній науці, необхідно пам'ятати, що історіографія в Білорусі та історіографія Білорусі існують і розвиваються як множинні і гетерогенні простори¹⁰⁶, а основні

---

¹⁰² Хадановіч А. Пасланьне да беларускага пошт-мадэрніста // Arche пачаток. – 1999. – № 1 [Електронний ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/1-1999/chadan.htm>

¹⁰³ Севярынец П. Грамадства граху // Arche пачаток. – 1999. – № 4 (5) [Електронний ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/4-1999/siev499.html>

¹⁰⁴ Дынько А. Resistant Culture // Arche пачаток. – 2001. – № 1 (15) [Електронний ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/2001-1/dynko101.html>

¹⁰⁵ Астапенка А. Нацыянальная ідэя ў сучасным свеце. Мінск: Камунікат, 2003. 181 с.

¹⁰⁶ Радзік Р. Дзве інтэрпрэтацыі гісторыі: паміж савецкасцю і нацыянальным бачаннем // Беларускі Гістарычны Агляд. – Т. 24. – Сш. 1 – 2 (46 – 47). – Снежань. –

траєкторії, вектори і тенденції їх розвитку визначаються діаметрально протилежними факторами – від офіційної лояльності того історичного канону, який культивують офіційні історики до спроб говорити і писати на методологічній мові зарубіжної історіографії. Білоруські інтелектуали мають можливість підживлювати свою впевненість в універсальності і неминучості націоналізму за допомогою перекладів¹⁰⁷ в той час як регіональна і локальна історії невидимі в тіні впливової і майже універсальної націоналістичної доктрини.

У різних версіях білоруського гранд-наративу, який тиражувався або радянськими авторами або націоналістичними інтелектуалами у вигнанні¹⁰⁸, не було місця для регіональної історії. Зв'язок істориків і націоналізму в сучасній історіографії не викликає сумніву, а твердження про роль істориків і їх внесок в розвиток націоналізму встигли стати звичними. Британський історик Ентоні Сміт вважає, що історія націоналізму – це історія тих, хто про нього оповідає і пише, тому що історики грають видатну роль серед творців і прихильників націоналізму. Саме історики внесли вагомий внесок в розвиток націоналізму, заклавши моральні і інтелектуальні фундаменти для націоналізму в своїх країнах і суспільствах. Історики разом з філологами легімізували націоналізм, створивши нації в історичній уяві, що дозволило іншим інтелектуалам перетворити їх в політичну реальність¹⁰⁹.

Білоруські історики були саме такими інтелектуалами-націоналістами: їх внесок в генезу білорусів як політичної нації очевидний, але і вони відповідальні за консервацію моделі білоруської ідентичності і за статичність модусів написання і опису історії. Тому регіоналізація історії могла б стати спробою деконструкції спадщини цього класичного націоналізму, але білоруські інтелектуали воліли писати історії в стилі великих наративів і полемізувати зі своїми російськими, польськими або литовськими опонентами, націоналізуючи історію Полоцького князівства або Великого Князівства

С. 131 – 160; Сагановіч Г. Безуладдзе і праўладнасць беларускіх гісторыкаў // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2013. – Т. 20. – Сш. 1 – 2 (38 – 39). – Снежань. – С. 173 – 188.

¹⁰⁷ Снайдер Т. Пра паходжанне нацый Усходняй Еўропы // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2010. – Т. 17. – Сш. 1 – 2 (32 – 33). – Снежань. – С. 117 – 124.

¹⁰⁸ Рагач П. Кароткі агляд гісторыі Беларусі для беларускіх дапаўняльных школаў. Зь невялікімі скарачэннямі. Кліўленд – Нью Ёрк: Беларуская Школа, 1968. 102 с.

¹⁰⁹ Smith A. The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism. L.: Brandeis, 2000. 122 p.

Литовського¹¹⁰, і в цих спробах написання синтетичної історії нації регіони були перешкодою, яку націоналісти вважали за краще ігнорувати і не локалізувати в схемах національної історії як історії державної і політичної з соціально-економічними та культурними вкрапленнями.

Якщо регіони потрапляли до уваги білоруських інтелектуалів¹¹¹, то вони нерідко прагнули націоналізувати їх і інтегрувати в великі наративи білоруської історії як національної, яку вони самі і писали. Інший варіант візуалізації історії регіонів в гранд-наративах білоруської історіографії передбачав їх асиміляцію в позитивістській мові написання історії¹¹² – тому регіональна культурна або соціальна історія мутувала в приватну версію національної і державної історії. Якщо це було корисно для національної консолідації, то загальний теоретичний і методологічний рівень історіографії страждав: на відміну, наприклад, від українських національних інтелектуалів в еміграції, які змогли синтезувати цінності націоналізму з принципами соціальної та інтелектуальної історії, в білоруській традиції націоналізму домінував наратив політичної доцільності.

Білоруська історіографія у своєму ставленні до регіональних проблем поєднує елементи, які характерні для української і російської пострадянських історіографій. З одного боку, в білоруській офіційній історіографії домінує неорадянська модель написання історії, яка передбачає існування тільки і виключно великих наративів – тому історія пишеться як державна і подієва версія минулого. З іншого боку, існує і неофіційна національно орієнтована історіографія, представники якої намагаються знайти нову мову для написання історії, але й офіційна, і альтернативна версії історії Білорусі, на жаль, існують як історії «великих наративів», які прагнуть писати, уявляти і винаходити історію Білорусі як історію держави для модерної нації. Білоруські історики вважають за краще писати і конструювати історію як подієву історію великих наративів, хоча білоруська історіографія знає приклади, коли білоруські історики стають авторами текстів,

---

¹¹⁰ *Ермаловіч М.* Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. Мінск: Беллітфонд, 2000. 448 с.; *Ермаловіч М.* Па слядах аднаго міфа. Мінск: Навука і тэхніка, 1991. 76 с.; *Краўцэвіч А.* Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага. Мінск: Беларуская навука, 1998. 208 с.

¹¹¹ *Глыбінны У.* Смаленшчына – адвечная зямля беларускага народу. Гістарычны нарыс. Нью-Ёрк: Выданьне Вольнага Беларускага Выдавецкага Таварыства, 1963. 44 с.

¹¹² *Чыгрын С.* Тэатр у Слоніме. Гісторыка-краязнаўчыя і мастацтвазнаўчыя артыкулы. Слонім: Слоні́мская друкарня, 2008. 74 с.

сфокусованих на регіональній історичній проблематики, але ці штудії гетерогенні в контексті методології.

Білоруська історіографія наполеглива у своїх спробах писати історію як національну історію великих наративів і тому регіони «тонуть» в інших наративах, наприклад нації, модерна або модернізації¹¹³, хоча інші пострадянські історіографії змогли синтезувати категорії «регіони» з іншими фактично загальними місцями історіографії, включаючи «націю», «націоналізм» або «національну історію», перетворивши регіони в конструкти. Тому історія формування модерної білоруської нації¹¹⁴ продовжує писатися під європейським інтелектуальним і культурним впливом¹¹⁵. Цей вимір білоруської історії уявляється в контексті спроб подолати регіоналізм і знайти місце білоруської політичної нації на ментальних картах історії європейського націоналізму. В інтелектуальних умовах, коли білоруські історики вважають за краще формулювати переважно відверто політичні або ідеологічні питання і теми¹¹⁶, включаючи «Які нацыяналізм патрэбны Беларусі?»¹¹⁷ чи «Ці магчыма будаўніцтва нацыянальнай дзяржавы?»¹¹⁸, або надаватися інтелектуальних грам розуму з ухилом в лінгвістику в стилі «Litvanija сі Еўропа?»¹¹⁹,

---

¹¹³ *Кітурка І.* Да пытання пра ўжыванне тэрміну “модэрнізацыя” адносна эканамічнай гісторыі Беларусі // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 2003. – № 9. – С. 26 – 36.

¹¹⁴ *Рыхлік Я.* Фармаванне “нацыянальнай гісторыі” як сутнасці нацыянальнай ідэі і нацыянальнай ідэалогіі (на прыкладзе чэхаў) // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 2008. – № 14. – С. 2 – 19; *Радзiк Р.* Падабенства і розніца паміж беларускім і чэшскім нацыятворчым працэсам у 19 – пачатку 20 ст. // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 2008. – № 14. – С. 20 – 47; *Радзiк Р.* Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у грамадствах Цэнтральнай і Усходняй Еўропы // Беларускі гістарычны агляд. – 2011. – Т. 18. – Сш. 1 – 2 (34 – 35). – Снежань. – С. 99 – 122.

¹¹⁵ *Грох М.* Нацыя як сапраўды еўрапейскі феномен // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2015. – Т. 22. – Сш. 1 – 2 (42 – 43). – Снежань. – С. 229 – 244; *Радзiк Р.* Куды ідуць тры народы Русі? // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2015. – Т. 22. – Сш. 1 – 2 (42 – 43). – Снежань. – С. 245 – 306.

¹¹⁶ *Воранаў В.* Несьвядомая небяспека сьвядомасьці // Сакавік. Незалежны перыядычны on-line часопіс у падтрымку беларускай культуры і беларускасьці. – 2013. – № 1. – С. 53 – 58.

¹¹⁷ *Мурзёнак П.* Шляхі да беларускай нацыі. Мінск: Кнігазбор, 2016. 344 с.

¹¹⁸ *Мурзёнак П.* Шляхі да нацыянальнай дзяржавы // Сакавік. Незалежны перыядычны on-line часопіс у падтрымку беларускай культуры і беларускасьці. – 2013. – № 1. – С. 4 – 29.

¹¹⁹ *Zapalota A.* “Litvanija” сі Еўропа? // Arche пачаток. – 2000. – № 8 (13) [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/8-2000/zapal800.html>

перспективи трансплантації західних методів або українського і російського досвіду регіональної або нової локальної історії в білоруський історіографічний канон і контекст видаються сумнівною і практично неможливою.

Замість цього регіональний історіографічний дискурс став жертвою міфологізації з ухилом в етнофутурізм¹²⁰. З одного боку, деякі білоруські історики вважають за краще писати подієві версії регіональної історії в стилі позитивізму¹²¹ в рамках пострадянської інерційної моделі консервативного розвитку, що веде до консервації краєзнавства в традиційних формах¹²² або проявляється в помірних спробах інтегрувати історію білоруських регіонів в великі європейські контексти¹²³, що поєднується з претензіями білоруських істориків¹²⁴ вписати регіональні історичні процеси в місцеві форми імітації історичної антропології, соціальної історії або навіть мікроісторії, але гранд-наративи настільки вагомі і впливові в білоруській історіографії¹²⁵, що поглинають тексти, які належать до якісно іншої методології або написані в рамках альтернативних парадигм історичної уяви.

Спроби використовувати потенціал історичної антропології з претензіями на актуалізацію мікроісторичних форм історіографії¹²⁶ підсилюють гетерогенність білоруської історіографії і не роблять регіональну історію більш видимою. Автор змушений констатувати, з

---

¹²⁰ Дынько А. Найноўшая гісторыя яцвягаў // Arche пачаток. – 2000. – № 6 (11) [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/6-2000/dynko600.html>

¹²¹ Гарадзенскі палімпсест 2012. Людзі даўняй Гародні. XV – XX стст. / рэд. А. Смаленчук, Н. Сліж. Кракаў: Colonel, 2013. 414 с.; Гарадзенскі соцыум 2013. Гісторыя і памяць. XV–XX стст. / рэд. А. Краўцэвіч, А. Смаленчук. Гродна: Гарадзенская бібліятэка, 2014. 329 с.; Гурэвіч Ф. Летапісны Новгарадок (старажытнарускі Наваградак). Санкт-Пецярбург – Наваградак: Выданне аўтара, 2003. 352 с.; Тарасаў С.В. Полацк X – XVII стст. Гісторыя і тапаграфія. Мінск: Беларуская навука, 1998. 183 с.; Швед В. Губернскі Гродна. Гродна, 2002. 193 с.

¹²² Гардзееў Ю. Да пытання аб планіроўцы Гародні ў другой палове 13 пачатку 15 ст. // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 1998. – № 1. – С. 15 – 30.

¹²³ Гардзееў Ю. Магдэбургская Гародня. Гародня – Вроцлаў: ГБ, 2008. 384 с.

¹²⁴ Лісейчыкаў Д. Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720 – 1839 гг. Мінск: Медысонт, 2011. 198 с.

¹²⁵ Гародня X – XX стст. Каралеўскі горад з правінцыйным лёсам / рэд. А. Смаленчук. Гародня: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, 2014. 514 с.

¹²⁶ Смалянчук А. Беларуская гісторыя: знайсці чалавека. Мінск: Выдавец І. П. Логвінаў, 2013. 158 с.

одного боку, що тексти в стилі позитивізму або навіть примордіалізму з розлогими роздуми на тему «бацька гарадоў беларускіх» чи «ад Полоцка пачаўся Свет»¹²⁷ або спроби актуалізувати білоруську ідентичність регіонів, які в 20 столітті виявилися за межами Білорусі¹²⁸ більш видимі і помітні в історіографії, ніж модерністські тексти. З іншого боку, білоруські інтелектуали активні в своїх спробах культивувати примордіальні цінності, підмінивши історію як уявну конструкцію етноцентричними міфами¹²⁹.

Спроби актуалізації ідентичності важливі для націоналізму, але політична ідеологія не є тим фактором, який сприяє розвитку національної історіографії. Тому логічніше припустити, що домінування мови націоналістичної уяви в історіографії має більш негативні ефекти і наслідки, ніж стимулює розвиток історичного знання. Білоруська історіографія в пострадянських інтелектуальних контекстах виявилася занадто ізольованою і сфокусованою на кількох темах і проблемах, а домінування етноцентричної парадигми істотно впливає на основні вектори і траєкторії розвитку історіографії, не дозволяючи їй актуалізувати міждисциплінарний потенціал конструктивізму і регіональної історії як його окремого випадку. Білоруські історії, залучені в вивчення історії регіонів, змушені визнавати, що регіональна історія в Білорусі має вторинний характер, залежачи від історіографічних стимулів і впливів російської, української та польської історіографій¹³⁰.

З іншого боку, білоруська історіографія знає і інші тексти, автори яких намагаються інтегрувати історії регіонів в парадигму нової соціальної історії, регіональної або нової локальної історії, культуральної або інтелектуальної історії, уявляючи регіони як модерні конструкти, а історії - як винайдені історіографічні та інтелектуальні традиції, але практично всі ці штудії мають інерційний характер¹³¹. Тому модернізм і конструктивізм не можуть взяти гору над неопозитивістською мовою історичної уяви як мови описання історії і

---

¹²⁷ Арлоў У. Ад Полацка пачаўся Свет. Мінск: Рыфтур, 2005. 145 с.

¹²⁸ Чыгрын С. Беларуская Беласточчына. Гісторыка-краязнаўчыя і літаратурныя артыкулы. Менск: Беларускі Кнігазбор, 2008. 143 с.

¹²⁹ Масляніцына І. Беларусь далетапісная: гістарычныя нарысы. Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2010. 224 с.

¹³⁰ Киштымюв А. Регионы и регионализм: пространство и время в истории Беларуси // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 2003. – № 9. – С. 19 – 24.

¹³¹ Гарадзенскі палімпсест. 2011. Асоба, грамадства, дзяржава. XV – XX стст. / рэд. А. Смаленчук, Н. Сліж. Мінск: Зміцер Колас, 2014. 384 с.

минулого. Проблеми регіональної історії в білоруській історіографії інтегровані в інші сюжети, пов'язані, наприклад, з історією Київської Русі¹³², Великого Князівства Литовського або формування модерної білоруської нації¹³³, що стало результатом існування в Білорусі авторитарного режиму, який вимагає від інтелектуалів, включаючи істориків, проявляти і демонструвати вірність і політичну лояльність. Регіони в білоруській історичній уяві рідко виходять за межі парадигми соціально-економічної та подієвої історії¹³⁴, а спроби синтезувати досягнення історії Церкви¹³⁵, нової локальної, регіональної, урбаністичної (міської) і нової соціальної історії¹³⁶ для аналізу регіонального історичного досвіду рідкісні і нечисленні.

В умовах існування недемократичного авторитарного режиму в Білорусі домінує офіційна історіографія, яка пише регіональні історії, ігноруючи досягнення регіональної і нової локальної історії, локалізує регіональні історичні сюжети в контекстах традиційного краєзнавства. Ймовірно білоруська історіографія ще не пережила період націоналізації і захоплення національною парадигмою – тому, регіони виявляються в тіні інших історіографічних сюжетів. Тому сучасна білоруська історіографія розвивається як яскравий приклад того, як одночасно співіснують неорадянські позитивістські, національно центричні і конструктивістські моделі, модуси і мови описання / написання історії, що передбачає співіснування декількох версій історії від офіційних і офіціозних до альтернативних і опозиційних, які можуть ігнорувати або намагатися інтегрувати потенціал модернізму і конструктивізму в історичні штудії, включаючи спроби актуалізації регіональної історії. Що стосується інших пострадянських історіографій, то ступінь присутності і видимості регіональної історії залежить від глибини і успіхів десовєтизації, відмови від радянського політичної і історіографічної спадщини.

---

¹³² Марзалюк І. Да пытання аб этнічнай і палітычнай свядомасці ўсходнеславянскага насельніцтва ў 10-13 стст. // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 1998. – № 1. – С. 4 – 14.

¹³³ Смалянчук А. «Краёвая ідэя» ў беларускай гісторыі. Мінск: Выдавец Зміцер Колас, 2017. 460 с.

¹³⁴ Тоць С. Беларуская вёска ў эпоху зьменаў. Другая палова XIX – першая траціна XX ст. – Мінск: Тэхналогія, 2007. 308 с.

¹³⁵ Васькоў У. Католікі на абшарах Панізюя і Севершчыны (гісторыя гомельскага рыма-каталіцкага дэканата). Мінск: Pro Christo, 2010. 362 с.

¹³⁶ Соркіна І. Мястэчкі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. Вільня: ЕГУ, 2010. 488 с.

Проблеми методології та перспективи ревізії історії: зовнішні стимули I

Мета, яку автор сформулював вище, є відверто ревізійною і цей факт зумовлює методологію цієї монографії. Російський історик і методолог історичної науки Борис Могільницький вважає, що в сучасній історіографічній ситуації «поліцентричної історіографії» зростає «значення методології як особливої дисципліни»¹³⁷, але значна частина істориків належить до консервативної більшості і не цікавиться ні проблемами теорії, ні питаннями методології своєї науки, вважаючи за краще імітувати і симулювати фактично позитивістський канон. Російська дослідниця Лоріна Рєпіна вважає, що сучасна історіографія прагне розкрити «культурний механізм соціальної взаємодії»¹³⁸, але сучасна історіографічна ситуація дозволяє це робити з використанням різних методів - і тому різні уявні категорії можуть ставати героями історичних штудій.

Регіон може стати таким новим колективним героєм, але з формальної точки зору він вже давно присутній в історіографії. Домінування вульгарно краєзнавчої парадигми у вивченні історії регіону перетворило його на заручника фольк-історичних і навколоакадемічних модусів конструювання минулого. Тому, автор монографії спробує трансплантувати і перенести в українські та російські історіографічні контексти кілька ідей і припущень, оригінально запропонованих в зарубіжних історіографіях. Деякі з цих ідей і історіографічних напрямків практично з самого початку своєї історії заявили про свою схильність до ревізії і перегляду історії. Інші представляли альтернативні точки зору, пов'язані з регіональними націоналізмами і альтернативними ідентичностями, і ревізійнізм в їх ідеях очевидний тільки для інтелектуалів тих груп, які є домінуючими.

Регіони в історіографії формально могли стати гранд-нарративами, але вони виявилися невидимими, що стало наслідком особливостей розвитку історії як науки. Французький історик Франсуа Досс вважає, що «в 1950-і - 1975-і роки безроздільно панувала структуралістська

---

¹³⁷ Могильницкий Б.Г. Актуальные проблемы методологии истории в зеркале современной историографической революции // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 14 – 23.

¹³⁸ Репина Л. Ситуация в современной историографии. Общественный запрос и научный ответ // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 5 – 13.

парадигма. Вона представляла собою критичну парадигму, засновану на з'єднанні лінгвістики як дисципліни-зразка, двох панівних дисциплін - соціології та етнології - і двох авторитетних доктрин - марксизму і психоаналізу»¹³⁹. Домінування цих підходів маргіналізувало регіони, перетворюючи їх або в виключно і тільки географічні простори і категорії, або в спадщину феодалізму з його феодальної роздробленістю, наслідки якої в формі локальних і регіональних ідентичностей, породжена буржуазними революціями і декількома хвилями модернізації намагалася подолати сучасна нація-державна.

Історична наука в її академічних формах відрізняється і характеризується стабільністю, яка межує з консерватизмом. Ця ситуація в сучасній історіографії стала результатом особливостей інституціоналізації історії як науки в західній системі раціонального знання. На думку російського історика Сергія Маловічко, «вся європейська історична думка сприйняла теорію стадіальності, схематизм, уніфікаторство і інші універсали від проекту Просвітництва. Історичний матеріалізм виріс з цього ж глобального проекту. Чи будемо ми звинувачувати історіографічні культури минулого в тому, що вони не цікавилися гендерної історією, мікроісторією, екоісторією і нарешті, що вони не мали уявлення про нову інтелектуальну історію, нову культурну і інші історії?»¹⁴⁰. Якщо історики минулих епох не цікавилися мікроісторією або гендерною проблематикою, то логічно припустити, що регіональна історія також не входила в число сюжетів, які були для них цікаві. Регіональна історія стала відносно новим історіографічним конструктом, який з'явився як один з побічних наслідків кризи гранд-наративів націоналізму і національної історії. Тільки криза нації як продукту модерну і прогресу націоналізму дала шанс регіонам актуалізувати свої ідентичності, включаючи історії, але проблема полягала в тому, що регіональні історії встигли стати частиною історичної міфології, перетворившись в один з конструктів, в бічне відгалуження національної історії.

Прагнучи трансплантувати деякі методологічні принципи ревізіонізму, автор статті буде використовувати ідеї, запропоновані групою американських економічних істориків, які були представниками каліфорнійської школи у вивченні економічної теорії та історії. Каліфорнійська школа стала частиною американської інтелектуальної

---

¹³⁹ Досс Ф. Как сегодня пишется история: взгляд с французской стороны. – С. 11.

¹⁴⁰ Маловичко С. Эрудитский тип исторического знания в российской провинциальной историографии XIX века (2003) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/1041>

історії та історії ідей, чиї витoki слід шукати в історіографічній традиції вивчення історії громадянської війни в США між північними і південними штатами. Південна інтелектуальна традиція запропонувала своє ревізійнське бачення історичної правди війни, вважаючи, що її витoki не слід шукати в економічних протиріччях між Північчю і Півднем, тому що рівні їх розвитку були близькі, а капіталістичні фабрики Півночі залежали від плантацій Півдня як основних постачальників сировини.

Ревізійнська історіографія в цій інтелектуальній ситуації прагнула применшити число протиріч між регіонами, знизивши їх гостроту. Кілька американських інтелектуалів, чиї біографії пов'язані з каліфорнійськими університетами відомі як представники каліфорнійської школи, які, як і їх попередники з південної історіографії, спробували піддати ревізії регіональні протиріччя, але не в масштабі США, а в контекстах відносин між Заходом і Сходом. Річард фон Глан, Рой Бін Вон, (Каліфорнійський університет в Лос-Анджелесі), Джеймс Лі, Ван Фен, Кеннет Помєранц (Каліфорнійський університет в Ірваїні) і Джек Голдстоун (Каліфорнійський університет) заклали в своїх текстах¹⁴¹ теоретичні та методологічні основи ревізії економічної та соціальної історії.

Російські історики С. Маловічко і Т. Булигіна вважають, що методологічні та теоретичні трансформації в історіографії стимулюють колективну пам'ять професійного співтовариства істориків працювати інакше і бути більш адаптивною і сприйнятливою до нових ідей і течій в історіографії: «"нова" історія змушує згадати "стару", "традиційну" історичну науку, стимулюючи дослідницькі зусилля для порівняльного аналізу "старого" і "нового"»¹⁴². Тому наші спроби актуалізувати регіональні рівні історичного процесу приречені на те, щоб стати рефлексіями про інші форми і версії історіографічного досвіду – ми не можемо в ситуації обмеженості доступної джерельної бази написати

---

¹⁴¹ *Glahn R. von*, *Fountain of Fortune: Money and Monetary Policy in China, 1000 – 1700*. University of California Press, 1996. 408 p.; *Wong B.* *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience*. Cornell University Press, 1999. 352 p.; *Lee J., Wang Feng.* *One Quarter of Humanity: Malthusian Mythology and Chinese Realities, 1700 – 2000*. Harvard University Press, 1999. 269 p.; *Pomeranz K.* *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press, 2000. 380 p.; *Goldstone J.* *Why Europe? The Rise of the West in World History 1500 – 1850*. McGraw-Hill Press, 2008. 192 p.

¹⁴² *Маловічко С., Булигіна Т.* Современная историческая наука и изучение локальной истории (2003) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/1042>

якісно нові і змістовно інші регіональні історії або регіональні версії історій України та / або Росії, але в умовах свободи теоретичної або методологічної рефлексії ми можемо піддати ревізії і перегляду старі або більш ранні наративи, ми можемо використовувати деконструкцію історіографічної спадщини як універсальний метод для конструювання нових наративів, але і в цій ситуації ми ризикуємо, що наші умовно нові наративи стануть «великими наративами», які сформулюють новий канон, і цей «канон» рано чи пізно доведеться переглядати і деконструвати новим поколінням істориків.

Історики каліфорнійської школи активно використовували термін «велика дивергенція», запропонований Самюелем Хантінгтоном і активно популяризований Кеннетом Помєранцем. Ця дефініція використовувалася ними, щоб проілюструвати різні форми розвитку, роль інститутів і ідентичностей на Сході і Заході, хоча представники каліфорнійської школи вважають, що до середини 19 століття фундаментальні протиріччя між Заходом і Сходом були відсутні, а шляхи розвитку цих історичних регіонів мали багато спільного. Згідно з логікою каліфорнійської школи, з одного боку, відмінності стали помітні тільки в 20 столітті, ставши результатами динамічного розвитку західного капіталізму і колоніального статусу Сходу. З іншого боку, ці відмінності добре відомі, тому що кілька поколінь інтелектуалів культивували міф про радикальні відмінності Сходу і Заходу, їх повну, соціальну та культурну несумісність.

Представники каліфорнійської школи в своїх текстах намагаються ці стереотипи піддати ревізії, вважаючи, що до середини 19 століття особливості розвитку Сходу і Заходу збігалися, бо ці регіони починали свій прогресивний розвиток в дуже близьких стартових умовах, а їх інститути, соціальні відносини і економічні системи були дуже схожі, хоча формальні зовнішні відмінності в релігіях, мовах і культурах існували. Каліфорнійська школа вважає, що до середини 19 століття загальні і спільні характеристики домінували над регіональними і локальними особливостями Заходу і Сходу.

Від історичного ревізіонізму до ревізії регіональної історії: дослідницька програма регіональної історії в ревізіоністському стилі

Якщо вище автор припустив, що ревізіонізм може стати стимулом для поновлення історіографії, включаючи регіональну історію, то логічним стає інше питання: Що таке ревізіонізм і як ми можемо використовувати його потенціал в регіонально-історичних студіях? Єдиного і компромісного визначення історичного ревізіонізму не існує. З одного боку, ревізіонізм передбачає радикальну або поступову відмову від ранніх пояснень та інтерпретацій, зміну дослідницьких практик та тих оптик, які в своїй діяльності використовує історик. З іншого боку, американський історик, колишній Президент Американської історичної асоціації вважає, що «14 000 членів цієї Асоціації, проте, знають, що ревізія є життєвою основою історичної науки. Історія являє собою безперервний діалог між сучасним і минулим. Інтерпретації минулого можуть змінюватися як результат знаходження нових історичних даних, появи нових питань, за рахунок кращого бачення минулого, яке настає з плином часу. Не існує єдиної, вічної і незмінної «істини» про події минулого і їхнє значення. Нескінченні спроби істориків розібратися в минулому, по суті є «ревізіонізмом», й вони якраз і роблять історичну науку життєво важливою і значущою»¹⁴³. Подібно до того як «мікроісторія – сестра історії побуту»¹⁴⁴, регіональна історія стала «сестрою краєзнавства», хоча автору неприємна така генеалогія і тому автор наполягає, що регіональна історія потребує своєї власної дослідницької програми, яка буде сфокусована на вивченні того, що Еммануель Ле Руа Ладюрі визначав як «традиційну екодемографію світу, який сьогодні зникає»¹⁴⁵. Тому регіональна історія може вивчати комплекс соціальних і культурних відносин в їх регіональних і локальних історичних вимірах і контекстах.

Автор вважає, що ревізіонізм можна застосувати для вивчення проблем регіональної історії, але це припущення може стимулювати

---

¹⁴³ *McPherson J.* Revisionist Historians // *Perspectives on History*. – 2003. – Vol. 41. – No 6. – September 1. – P. 1.

¹⁴⁴ *Medick H.* Mikro-Historie. Publikation vorgesehen // *Was Kommt nach der Alltagsgeschichte?* / hrsg. W. Schulze. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, 1994. – S. 40 – 53.

¹⁴⁵ *Le Roy Ladurie E.* L'histoire immobile // *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*. – 1974. – Vol. 29. – No 3. – P. 673 – 692.

нові і незручні питання, включаючи: Чи можемо ми піддавати ревізії методологічні та теоретичні основи регіональної історії¹⁴⁶, яка з формальної точки зору належить до числа тих напрямків в історіографії, які виникли як наслідки синтезу інших течій і шкіл історичної науки, які самі мають репутацію вторинних відгалужень історіографії, коли модерн і постмодерн амбітно спробували похитнути і поставити під сумнів монополію позитивізму і неопозитивізму.

Трансплантуючи ідеї ревізійнізму в контексти регіональної історії, автор вважає, що кілька ідей традиційної історичної схеми потребують ревізії. По-перше, регіональна історія повинна перестати бути локалізованою формою національної історії. По-друге, регіональну історію не має сенсу писати як локалізовану копію державної соціальної, політичної та подієвої історії. По-третє, необхідно повернутися до проблем соціальної і класової історії після радикальної ревізії тих дослідних оптик, які історик використовує при вивченні регіональної історії. По-четверте, ревізуючи старі історичні наративи при написанні регіональної історії її треба уявляти як конструкт. По-п'яте, історик вільний сам вибирати і визначати ті оптики, які він буде використовувати, аналізуючи проблеми регіональної історії. Тому, пошосте, такі міждисциплінарні дослідницькі практики як мікроісторія, історична антропологія, соціальна історія і культуральна історія можуть претендувати на статус універсальних методів або підстав тої методологічної мови, яку ми можемо використовувати, вивчаючи регіональну історію.

По-сьоме, ревізійнізм в регіональній історичній перспективі може вдихнути друге життя в соціальну історію і культуральну історію – соціальна історія може бути не тільки історією класової боротьби, а й історією різних соціальних ідентичностей і станів; культуральна історія не просто історія культури, а й історія культурних і соціальних ідентичностей, культурної уяви і культур як проектів і конструктів. Регіональна історія відрізняється від суміжних напрямів в сучасній

---

¹⁴⁶ Незважаючи на відносну молодість регіональної історії у пострадянських історіографіях, її прихильники і ентузіасти були досить активні й амбіційні, щоб закласти теоретичні та методологічні підстави. Див. докладніше: *Верменич Я.* Концептуалізація теорії й історії погранич у сучасних наукових дискурсах // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій; відп. ред. Я. Верменич.* – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – Вип. 9. – С. 15 – 42; *Нагорна Л.* Поняття й метафори у територіальному аналізі: проблеми адекватності тлумачень // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій; відп. ред. Я. Верменич.* – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – Вип. 9. – С. 53 – 68.

історичній науці, тому що на відміну від деяких з них вона не тільки пропонує свій особливий ракурс розгляду історичної реальності, формуючи особливий дискурс написання і опису історії, а й має свої суттєві особливості, які сприяють її інституціоналізації в міжнародних академічних просторах.

Тому регіональна історія може стати тим простором міждисциплінарного діалогу, де історик зможе інтегрувати спадщину традиційної позитивістської історіографії як нормативної з альтернативними формами і версіями історичного знання. В рамках цього сприйняття регіональна історія перестане бути приватним і локалізованим випадком національної історії, але стане простором міждисциплінарного діалогу, де ми зможемо почути голоси прихильників як традиційної, так і радикальної історичної епістемології. Ймовірно, ідеальна регіональна історія має інтегрувати найкращі принципи замшілого позитивізму при безумовному домінуванні окремих елементів історичної антропології, мікроісторії, соціальної історії та культуральної історії.

ВИНАХОДЯЧИ І УЯВЛЯЮЧИ РЕГІОНИ: НЕМИНУЧІ СУПЕРЕЧНОСТІ

Національні історіографії колишніх регіонів як форма ревізії централістських наративів: зовнішні стимули II

Якщо щодо української регіональної історії автор вважає за необхідне і доцільне спробувати трансплантувати ідеї істориків каліфорнійської школи, то в випадку російської регіональної історії вибір не є таким очевидним. З одного боку, якщо бути послідовним прихильником історичного ревізійонізму і перегляду історії, то ми можемо спробувати перенести в російські регіональні історичні контексти ідеї української та білоруської історіографій, тому що деякі російські історики вважають за краще використовувати архаїчні методологічні мови і сприймають український історіографічний проект як спробу поставити під сумнів ідеї єдності великоруської нації, але ці концепти в сучасній історіографії є безумовним анахронізмом і методологічним непорозумінням.

Автор вважає, що історія як наука не потребує методологічних та історіографічних обмежень і, тому, спроба трансплантації концепції Михайла Грушевського¹⁴⁷ або Вацлава Ластовського¹⁴⁸ в наші спроби описати регіональні диспропорції та розбіжності історичного процесу здається цілком нормальною, хоча і архаїчною, тому що методологічно і теоретично мова і інструментарій історика, які були радикальними для його політичної епохи, погано корелюються з сучасними методологічними реаліями і історіографічною модою в написанні російської історії в дусі конструктивізму.

Регіональну історію складно локалізувати серед інших історичних наук. Перефразовуючи слова Сержа-Крістофа Кольма про те, що «всі важливі явища - макроекономічні, всі основні - мікроекономічні»¹⁴⁹, ми

---

¹⁴⁷ Грушевський М. Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1904. 7 с.

¹⁴⁸ Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна: Друкарня Сакалоўскага і Лана, 1926. 466 с.; Ластоўскі В. Кароткая гісторыя Беларусі. Вільня: Друкарня Марціна Кухты, 1910. 65 с.; Ластоўскі В. Што трэба ведаць кожнаму беларусу? Менск: Друкарня А. Я. Грынблята, 1918. 32 с.

¹⁴⁹ Шлюмбом Ю., Кром М., Зоколл Т. Микроистория: большие вопросы в малом масштабе // Прошлое – крупным планом. Современные исследования по

можемо припустити, що всі важливі історичні явища - національні, але всі основні - регіональні, але це не сприяє тому, що регіони стали помітними героями сучасних історичних штудій. Сучасна західна історіографія пережила кілька поворотів¹⁵⁰, але серед них не було регіонального повороту. Російський історик Михайл Кром вважає, що історики ще зовсім недавно не мали необхідності перетворювати основні поняття в предмет власної рефлексії¹⁵¹. Тому регіони в радянський період залишалися в тіні інших історіографічних категорій і понять. У цій інтелектуальній ситуації непросто знайти місце для регіональної історії на ментальних картах сучасної історіографії. Коментуючи особливості сучасної історіографічної ситуації, деякі історики вважають, що «мікро- і макроконцепції жили поруч одна з одною як ворогуючі сусідки, які ігнорують одна одну, а іноді висловлюють претензії одна одній»¹⁵².

Російські та німецькі історики, розвиваючи цю ідею, підкреслюють, що «мікроісторію не визнають як сусідку, яка має свою квартиру в будинку науки, а сприймають як надокучливу і непрохану гостю, яка зайшовши в під'їзд, стукає в двері добропорядної історичної науки»¹⁵³. Доля регіональної історії в цій інтелектуальній ситуації схожа на пригоди мікроісторії. Складно зрозуміти і пояснити чому представники національної історії ігнорують регіональну історію, як академічний і міждисциплінарний напрямок, але краєзнавство, яке стає маргінальним і фольк-історичним, не викликає почуття відторгнення серед представників академічної спільноти. На думку деяких істориків, сучасний світ став об'єктом процесів глобалізації і майже загальної уніфікації, що розмиває колективні уявлення про минуле і майбутнє. Російський історик Ніколай Копосов, наприклад, формулює проблеми

микроистории / ред. М. Кром, Т. Зоколл, Ю. Шлюмбом. – СПб: Алетейя, 2003. – С. 7 – 26.

¹⁵⁰ Делакруа К. Французские историки и «лингвистический поворот»: краткая история эпистемологических ярлыков // Как мы пишем историю? / отв. ред. Г. Гаррета, Г. Дюфо, Л. Пименова. – М.: РОССПЭН, 2013. – С. 126 – 170.

¹⁵¹ Кром М. Использование понятий в исследованиях по истории допетровской Руси: смена вех и новые ориентиры // Как мы пишем историю? / отв. ред. Г. Гаррета, Г. Дюфо, Л. Пименова. – М.: РОССПЭН, 2013. – С. 94 – 125.

¹⁵² Knorr-Cetina K. The micro-sociological challenge of macro-sociology: towards a reconstruction of social theory and methodology // Advances in social theory and methodology: toward integration of micro- and macro-sociologies / eds. K.D. Knorr-Cetina, A. Cirourel. – Boston: Boston University Press, 1981. – P. 1 – 47.

¹⁵³ Шлюмбом Ю., Кром М., Зоколл Т. Микроистория: большие вопросы в малом масштабе. – С. 9.

«народження історії з духу класифікації» та «історичних понять в світі без майбутнього»¹⁵⁴.

До цих понять, які втратили свої родові генеалогії можна віднести і регіон, тому що він має всі шанси стати жертвою глобалізації, хоча деякі інтелектуали намагаються писати про регіоналізацію, але її процеси практично не актуалізують історичні форми і якості регіонів. Тому наукове співтовариство поступово починає розуміти необхідність відмови від тотальної історії, тому що «час знаходить форму за допомогою оповіді», а інтерпретаційний поворот дозволяє історикам «не обмежувати себе неправдивою альтернативою між науковістю, яка орієнтована на монокаузальну схему і відхиленням від неї», як форми інтелектуальної і культурної «естетизації»¹⁵⁵, але в цій ситуації регіональна історія не стала універсальною золотою серединою для істориків, які вибирають між макро- і мікропідходами, тому що регіони в історіографії, продовжують залишатися середньою категорією на стику між історією, політикою і економікою. Історичні регіони не могли знайти місце як в російській, так і в радянській історіографії і навіть в тих ситуаціях, коли «екзистенціальний досвід радянських істориків вступав в суперечність із постулатами офіційної марксистської ідеології»¹⁵⁶.

У цій інтелектуальній ситуації допущення і припущення Ніколая Копосова про те, що «зміна форм історичної свідомості повинна була відбитися на її семантичних структурах»¹⁵⁷ виявилось передчасним проявом історіографічного оптимізму. Регіони в цій історіографічній ситуації, ймовірно, належать до числа тих понять і категорій, які «не описують область досвіду», але тільки «намічають горизонт очікувань»¹⁵⁸, хоча очікування від потенційного регіонального повороту в історіографії можуть виявитися перебільшеними. Тому деконструкція базових понять, про яку пише М. Кром, не стала стимулом для методологічного оновлення історіографії, тому що російські історики продовжили «розробляти приватні сюжети», але їм «не вистачає

---

¹⁵⁴ Копосов Н. Исторические понятия в мире без будущего // Как мы пишем историю? / отв. ред. Г. Гаррета, Г. Дюфо, Л. Пименова. – М.: РОССПЭН, 2013. – С. 57 – 93.

¹⁵⁵ Досс Ф. Как сегодня пишется история: взгляд с французской стороны. – С. 27, 32, 43.

¹⁵⁶ Кром М. Использование понятий в исследованиях по истории допетровской Руси: смена вех и новые ориентиры. – С. 103.

¹⁵⁷ Копосов Н. Исторические понятия в мире без будущего. – С. 58.

¹⁵⁸ Копосов Н. Исторические понятия в мире без будущего. – С. 82.

понятійного апарату для серйозних узагальнень»¹⁵⁹, включаючи регіональні форми історії. Якщо регіональна історія не повторить шлях позитивістської історіографії і не мутує в новий набір ритуальних формул і гранд-наративів, якщо регіональна історія зможе затвердити і інституціоналізувати себе серед інших напрямків історіографії, яка виглядає як архаїчний бібліотечний офф-лайнний каталог з ящиками, то ящик з табличкою «Регіональна історія» належить наповнювати кільком поколінням істориків.

Тому автор вважає, що необхідно знайти інших кандидатів, крім українських істориків, на роль зовнішніх інтелектуальних стимулів для підриву та розхитування сучасного історіографічного канону написання російської історії як історії центру без регіонів і регіональних альтернатив політичного, соціального і культурного розвитку. Якщо українська історіографія не подобається деяким російським історикам з причин політичного і ідеологічного характеру, що свідчить про значні проблеми морального плану в функціонуванні сучасної російської історіографії, то автор може звернутися до інших національних або навіть націоналістичних історіографій¹⁶⁰, які мають нейтральну репутацію в російському історичному співтоваристві, тому що вкрай мало російських істориків знають про те, що такі історіографії взагалі існують.

Регіональні історіографії Іспанії і Великобританії можуть забезпечити історика з тим методологічним інструментарієм, який

---

¹⁵⁹ Кром М. Использование понятий в исследованиях по истории допетровской Руси: смена вех и новые ориентиры. – С. 110.

¹⁶⁰ Ferrando A., Nicolàs M. Panorama d'història de la llengua. València: Tàndem edicions, 1993; Ferrando A., Nicolàs M. Història de la llengua catalana. Barcelona, Edicions de la UOC – Pòrtic, 2005; Marçet P. Història de la llengua catalana. Dels orígens al segle XVIII. Barcelona: Teide, 1987; Martí J., Moran J. Documents d'història de la llengua catalana. Dels orígens a Fabra. Barcelona: Empúries, 1986; Nadal J., Prats M. Història de la llengua catalana. 1. Dels inicis fins al segle XV. Barcelona: Edicions 62, 1982; Tavani G. Breu història de la llengua catalana. Barcelona, Edicions 62, 1994; Viejo X. La formación histórica de la llingua asturiana. Uviéu: Trabe, 2003; Tytler P. The History of Scotland (1249–1346). Edinburgh: William Tait, 1840; Tytler P. The History of Scotland (1346–1424). Edinburgh: William Tait, 1845; Skene W. Celtic Scotland: A History of Ancient Alban (History and Ethnology). Edinburgh: David Douglas, 1886; Skene W. Celtic Scotland: A History of Ancient Alban (Church and Culture). Edinburgh: David Douglas, 1887; Skene W. Celtic Scotland: A History of Ancient Alban (Land and People). Edinburgh: David Douglas, 1887; Mitchison R. History of Scotland. L.: Routledge, 2002; Barrow G. The Kingdom of the Scots. Government, church and society from the eleventh to the fourteenth century. Edinburgh University Press, 2003.

може бути застосований для ревізії регіональної історії Росії. Регіональні історіографічні традиції активні в своїх спробах аналізувати регіональні і локальні особливості, які відрізняли історичний процес, політичні, соціальні та економічні інститути, культурні традиції регіонів від тих центрів, які стали основою для формування національних держав. Регіональні історіографії сприяли трансформації колективних уявлень про державу як державу-націю, інституціоналізуючи концепт держав як багатоскладних складних інститутів, які характеризувалися регіональними історичними множинностями і гетерогенностями.

Гетерогенність акторів історичного процесу в національній історії в західній історіографії стала нормальною ситуацією множинного регіонального розвитку середньовічних форм державності. Модерна держава-нація деградувала в частину тільки і виключно історії нового часу і продукт модернізації в той час як регіони сприймалися як неминучі історичні суперники і опоненти централізованої державності. Тому історія стала конструктором, який писався, уявлявся і винаходився як історія, яка складалася з численних форм історії, де історія формального центру стала тільки однією з багатьох регіональних історій.

**Джерельні проблеми як причини формальної
"відсутності" регіональних рівнів в національних історіях:
джерела, методи і проблеми фокусування
дослідницької оптики.**

Регіональна історія, локальна історія і мікроісторія¹⁶¹ є різними сферами історичного знання, але майже повна їх відсутність в сучасній українській історіографії, ймовірно, дозволяє констатувати загальний дефіцит оригінальних, ненормативних текстів, присвячених історії України, які інтерпретували її не тільки як національну, але і як регіональну, хоча мікроісторичний рівень¹⁶² історичного дослідження є дуже бажаним, але майже недосяжним в умовах тієї джерелової бази, яку ми маємо, точніше – при тому відношенні, яке домінує в дослідницькому співтоваристві при аналізі / інтерпретації джерел. Значна частина українських історичних джерел, з одного боку, була видана в радянський період і деякі з цих публікацій на сучасному етапі є цікавими в контексті вивчення того, як до 1991 року виявлялася українська ідентичність в офіційному дискурсі. З другого боку, джерела можуть оцінюватися / інтерпретуватися / аналізуватися різно, що залежить від методологічних позицій історика і загального рівня методологічної підготовки.

Отже, на самому початку цієї монографії Автором була озвучена теза про те, що значна увага в історіографії УРСР надавалася класовій боротьбі і, отже, публікації джерел, які відображали б її різні етапи, форми і прояви. Більшість таких публікацій мала макроісторичний характер і в значній мірі була ідеологічно вивіреною. Радянські українські історики не мали проблем з об'єктами свого дослідження. Українська історія 17 – 19 сторічч наповнена самими різними актами боротьби, яка за наявністю бажання і ідеологічної гнучкості радянськими дослідниками оцінювалася як класова. Серед стратегічних мет української радянської історичної науки перебував і

---

¹⁶¹ Про мікроісторичні принципи проведення дослідження див.: *Ginzburg C. Microhistory: Two or Three Things That I Know about It // Critical Inquiry. – 1993. – Vol. 20. – No 1. – P. 10 – 35; Tristano R. Microhistory and Holy Family Parish: Some Historical Considerations // U.S. Catholic Historian. – 1996. – Vol. 14. – No 3. – P. 25 – 32; Davis N.Z. The Shapes of Social History // Storia della storiografia. – 1990. – No 17. – P. 23 – 34.*

¹⁶² Класичними для мікроісторії можуть бути визнані декілька текстів. Див.: *Ginzburg C. Il formaggio e i vermi. Torino: Einaudi, 1976. 196 p.; Mandrou R. De la culture populaire aux XVII et XVIII siecle: la Biblioteque bleue de Troyes. – Paris: Éditions Gallimard, 1964. 222 p.*

обов'язок доводити те, що класова боротьба в Україні мала загальний характер. Тому, сучасні українські історики успадковували значний корпус текстів джерел, виданих їх радянськими попередниками і присвячених проблемам класової / визвольної боротьби українців проти царизму, який в радянській історичній уяві виконував роль універсального Іншого. Зарубіжні історики мали більше простору для методологічного маневру і їх тексти характеризуються значною широтою інтерпретацій, пов'язаних з історією селянства, зокрема – і в мікроісторичній і історико-антропологічній перспективі¹⁶³.

Наші спроби синтезувати досягнення традиційної історії, локальної історії, мікроісторії, соціальної історії, історичної антропології та економічної історії в одній статті, сфокусованої на проблемному історичному досвіді периферійного соціального протесту представників невидимої більшості на регіональному рівні можуть виявитися не дуже успішними, хоча деякі українські історики¹⁶⁴ вже намагаються аналізувати акти і форми протесту в регіональній історичній перспективі. Американський історик Теодор Зелдін вважав, що «соціальна історія – найамбітніший вид історії. Амбіції, породжені як безвихіддю, так і ідеалізмом, зазвичай заважають чітко бачити цілі, і тому соціальна історія – це область історії, яка стикається з найбільшими труднощами у визначенні свого предмета»¹⁶⁵. Регіональна історія, якщо ми її сприймаємо як складний міждисциплінарний проект, стикається з труднощами, які багаторазово збільшуються, якщо ми намагаємося трансплантувати в регіональні історичні штудії досягнення інших областей історичного знання, включаючи мікроісторію, соціальну і економічну історію.

Аналіз джерел і робота з джерелами – основи історичної науки, але не всі історики однаково працюють з історичними джерелами. Критика джерела в 21 столітті радикально змінилася з тими методами і прийомами, які використовували історики 19 і 20 століть для зовнішньої і внутрішньої критики історичних джерел. Ймовірно, істориків умовно можна розділити на дві великі групи. Історики першої

---

¹⁶³ *Le Roy Ladurie E.* Montailou, village occitan de 1294 à 1324. Paris: Éditions Gallimard, 1975. 642 p.

¹⁶⁴ *Подкур Р.* Селянські повстання початку 1930-х рр. на прикордонні УСРР // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій; відп. ред. Я. Верменич. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. – Вип. 10. – С. 159 – 172.

¹⁶⁵ *Zeldin Th.* Social History and Total History // *Journal of Social History.* – 1976. - Vol. 10. – No.2. – P. 237 – 245.

групи активно використовують джерела і працюють в архівах – тому їх дослідження, статті та монографії, містять численні посилання на архівні фонди. Першу групу істориків, як правило, формують ті інтелектуали, які спеціалізуються на вивченні національної історії. Друга група формується з істориків, які спеціалізуються у всесвітній історії. Вони, на відміну від істориків першої групи, знають іноземні мови (хоча ситуація поступово змінюється і серед істориків, які спеціалізуються на вивченні історії своєї країни з'являються ті, хто на достатньому рівні володіють іноземними мовами) і більш активні у використанні зарубіжної історіографії, текстів методологічного характеру.

Більшість істориків другої групи стикаються з труднощами, пов'язаними з доступом до архівів тому, що всі вони географічно від них віддалені і не кожен з них має можливість безпосередньо жити і працювати на території країни чи регіону, історію яких він вивчає. Тому представників другої групи, з одного боку, може відрізнати (але не завжди відрізняє) добре знання історіографії, включаючи теоретичні та методологічні дослідження. З іншого боку, існує спокуса використання цієї теоретичної і методологічної оптики для вивчення конкретних історичних фактів і випадків, що іноді спричиняє інтервенцію або експансію в формально чужі спеціалізації. Наприклад, з формальної точки зору історія України для автора цієї статті – частина всесвітньої історії, але для його українських колег українська історія є національною історією і, якщо в Росії моя експансія в сферу української історії сприймається як інтелектуальні вправи в області всесвітньої історії, історії зарубіжних слов'янських країн, то мої спроби вивчати українську історію можуть не настільки однозначно сприйматися українськими колегами.

Але спокуса спробувати себе в ролі національного історика, аналізуючи конкретні (нехай і видані) історичні документи й провести конкретне дослідження є перспективним і для фахівця з всесвітньої історії, чия репутація вже досить заплямована текстами теоретичного і методологічного плану. Іншими словами, дуже спокусливо направити дослідницьку оптику, яка цілком застосовна і ефективна, наприклад, при вивченні балтійської, балканської або латиноамериканської історичної проблематики в контексті української історії і проаналізувати результати, які будуть отримані після такої інтелектуальної інтервенції.

Регіональна гетерогенність домодерних суспільств

Аналізуючи розвиток регіонів в історичній перспективі, автор статті не заперечує того факту, що між ними не тільки могли, але й існували численні відмінності, які стали наслідками інституціоналізації місцевих особливостей і специфіки розвитку соціальних і політичних відносин, а також економічних інститутів, але автор далекий від ілюзії, щоб стверджувати, що ці особливості і відмінності існували завжди і мали позаісторичний характер. Одним з припущень автора є наступна ідея: домодерні суспільства були архаїчні, традиційні і гетерогенні, тому що архаїка передбачає гетерогенність, виключаючи спроби уніфікації просторів, тому що необхідність такої уніфікації була відсутня. Київська Русь, як держава, яке контролювала деякі території сучасних України, Росії та Білорусі було багатоскладним і гетерогенним суспільством¹⁶⁶.

Сучасний російський історик Ігорь Данілевскій, коментуючи історіографічні стереотипи і міфи про Київську Русь, які виникли в громадському і політичному дискурсах, вважає, що «в етнічному плані – сьогодні це вже досить ясно – населення її не можна представити у вигляді "єдиної давньоруської народності". Жителі Стародавньої Русі досить чітко ділилися на кілька етнічних груп – з різною зовнішністю, мовою, матеріальною і духовною культурою. При всій удаваній близькості вони розрізнялися системами метрології та словотвору, діалектними особливостями мови і улюбленими видами прикрас, традиціями і обрядами»¹⁶⁷.

Кількома десятиліттями раніше радянський історик Арсеній Насонов вважав, що «літописці XI-XIII ст. до Руській землі відносили Київ, Чернігів, Переяслав, на лівому березі Дніпра Городець Остерський, на правому березі Дніпра і далі на захід Вишгород, Білгород, Торчеськ, Треполь, Корсунь, Богуславль, Канів, Божський на Південному Бузі, Межибожу, Котельницю, Бузьськ на західному Бузі, Шумеськ, Тихомль, Вигошев, Гнойницю, Мічськ, басейн Тетерева, Здвижень... Основна частина Руської землі лежала на захід від Дніпра. Цілком можливо, що південні кордони цієї землі в більш ранній час... були дещо іншими... У всякому разі літописний опис першого нападу

---

¹⁶⁶ Kyrchanoff M.W. Inventing "regional" as "national": peasant worlds of Eastern Europe of pre-national era in post-national imaginations of contemporary Russia and Ukraine // Российский журнал исследований национализма. – 2017. – № 1. – С. 4 – 36.

¹⁶⁷ Данилевский И. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX – XII вв.). М.: Аспект Пресс, 1998. С. 170 – 171.

печенігів на Київ в 968 році не згадує ніяких міст біля нього. Для захисту країни від цих кочівників Володимир ставить фортеці на Стугні, і очевидно, що саме Стугна в кінці X ст. була прикордонною річкою володінь Володимира, а не більше південна річка Рось, від найменування якої деякі дослідники намагалися вивести назву Русь. Свідчення кінця X століття дозволяють вважати, що Поросся до складу древньої Руської землі не входило ... її велика частина, розташована в правобережжі Дніпра, займала головним чином вододіл, що відокремлював басейни Прип'яті і Західного Бугу від басейнів Південного Бугу та Дністра. На заході Руська земля сягала верхів'їв Горині та Західного Бугу ... до складу Руської землі не входили Новгород Великий з містами які до нього відносилися князівства Полоцьке, Смоленське, Суздальське (Володимирське), Рязанське, Муромське, Галицьке, Володимиро-Волинське, Овруч, Неринськ, Берладь»¹⁶⁸.

Території Київської Русі стали тими просторами, де виникли майбутні регіони, кордони яких приблизно співпали з зонами найбільшого поширення і домінування тих ідіом, які стали основою для формування української, білоруської та російської мов, хоча ті простори, де протікали процеси генези росіян були більш різноманітні і гетерогенні в порівнянні з гомогенними українськими і білоруськими просторами. Правлячі еліти домодерної епохи не уніфіковані простори, тому що їх панування мало традиційний характер, а ті держави, в яких вони контролювали політичну владу, належали до числа домодерних суспільств.

Тому історія України і Росії починається як історія різноманітних гетерогенних просторів і територій. Ні Україна, ні Росія до 16 століття не знали держави в сучасному розумінні. Регулярна держава в Росії виникає тільки в 19 столітті як один із наслідків європеїзації. Тому, історія України та Росії, з одного боку, на протязі тривалого часу була історією просторів, які культурно, соціально, політично та економічно були гетерогенними. З іншого боку, політичні еліти намагалися уніфікувати території, але фактично вони були змушені визнати і інституціоналізувати регіональні особливості, які історично виникли в донаціональну добу. Тому процеси модернізації, які в Російській Імперії почалися пізніше ніж в інших європейських державах зіткнулися з перешкодами в формі регіональних ідентичностей. Ступінь і

---

¹⁶⁸ Насонов А.Н. Русская земля и образование территории Древнерусского государства: Историко-географическое исследование. М.: Издательство АН СССР, 1951. 260 с.

територіальне поширення цих ідентичностей в різних регіонах імперії не були однорідними.

Якщо українські території, розділені між Імперією Романових і Імперією Габсбургів, можуть бути уявлені як відносно однорідний і гомогенний простір, успадкований імперіями від донаціональної епохи, то інші території Російської Імперії були більш гетерогенні, різноманітні і неоднорідні ніж широкі простори від Буковини і Галичини до Кубані і деяких регіонів Воронежської та Курської губерній, які фактично стали пізнішими зонами української колонізації. Український історик Микола Костомаров¹⁶⁹ зміг зафіксувати цю особливість, згадавши, що мав можливість розмовляти з вихідцем з Новгородської губернії, який, як йому здавалося, говорив як малорос (українець), що актуалізувало гетерогенність російських територій. Тому, просторова організація Російської Імперії фактично стала дихотомією співіснування гомогенних просторів національних провінцій і гетерогенних територій вельми умовного російського ядра імперії, де «російські» губернії включали в себе території зі значним відсотком неросійського населення.

---

¹⁶⁹ Костомаров Н. Черты народной южнорусской истории // Южнорусский литературно-ученый вестник. – 1861. – № 3 – 4. – С. 114 – 165; Костомаров Н. Мысли о федеративном начале Древней Руси. СПб.: Типография А. Траншея, 1872. 470 с.; Костомаров М. Дві руські народности. Київ – Ляйпціґ: Українська накладня, [n.d.]. 111 с.

РЕГІОНИ МІЖ РЕВІЗІОНІЗМОМ І ПЕРФОРМАТИВНИМ ПОВОРОТОМ

Ревізіоністська регіональна історія: незручні питання – непрості відповіді

Наш перший попередній висновок може здатися парадоксальним і нелогічним: незважаючи на гетерогенність домодерних суспільств, регіональні особливості були інституалізовані і існували тільки фактично, тому що окремі території європейських континентальних імперій могли бути відносно консолідовані і населені носіями споріднених діалектів, які трансформувалися націоналістичними інтелектуалами в національні мови. Тому ідея про гетерогенність цих просторів стала, з одного боку, пізнім наслідком інтелектуальних дискусій і дебатів інтелектуалів тих груп, які націоналізувалися і формували свої нації-держави.

З іншого боку, зовнішні стимули могли стимулювати концепти гетерогенності таких просторів і в цій ситуації інтелектуали формально домінуючого більшості могли культивувати міф про гетерогенність меншин і їх нездатність стати нацією, тому що то суспільство, до якого належали інтелектуали, які культивували міфи і стереотипи про незавершеність процесів національного і територіального будівництва та консолідації української нації, роздробленості України на Схід і Захід, саме було надзвичайно фрагментований з регіональної точки зору, хоча деякі російські інтелектуали наполегливо просували наратив про неминучість централізації, вихваляли месіанську роль Москви, ігноруючи регіональні форми і виміри історичного процесу.

Якщо домодерні простори багатоскладних європейських континентальних імперій були гетерогенними і складалися з етнічних окремих гомогенних різних просторів і територій, якщо одноманітність фактично не існувала на національному рівні, але була присутня на регіональному рівні не дивлячись на спроби регулярної держави уніфікувати підконтрольні території, то в цій ситуації виникають деякі неминучі питання, які стають більш актуальними: Коли і як була порушена відносно територіальна єдність українського простору, який увійшов в 20 століття умовно гомогенним? Коли і як були подолані регіональні особливості між російськими територіями, які в 20 століття вступили як гетерогенні? і Які інтелектуальні стимули в культурних просторах і ситуаціях України і Росії сприяли прогресу міфів про

розкол України на Схід і Захід і Росії як країни, історія якої практично і фактично не знала регіональних історичних, політичних, економічних і лінгвістическіх альтернатив і інших, немосковських, моделей і шляхів розвитку?

Російський історик Юрій Зарецький вважає, що сучасні історики можуть задавати незручні питання методологічного характеру, розуміючи, що прості відповіді неможливі¹⁷⁰ тому що, перефразовуючи слова Ю. Зарецького, регіональні історії в Росії і частково в Україні належать до того типу історій «які у нас не пишуться»¹⁷¹. Тому наші спроби формулювати питання щодо ролі і місця регіональної історії в національній або державній історії можуть здатися одночасно незручними, неприємними і образливими для тих істориків, які до сих пір вірять в цінності і принципи позитивізму і вважають за краще писати подієві державні історії бо для них регіональна історія - це форма небезпечного ревізйонізму і замах на державний історичний наратив і канон. Ревізуючи основні положення неформального канону регіональної історії, Автор пропонує кілька ідей. Ймовірно, українським і російським історикам, залученим в вивчення регіональної історії необхідно від деяких постулатів відмовитися і спробувати модифікувати старі наративи, але автор вважає за можливе ці ревізйоністські припущення сформулювати в формі питань.

По-перше, чи може регіональна історія відмовитися від своєї жорсткої географічної прив'язки? Визнання розколу України на захід і схід встигло стати звичним як в історіографії, так і політичній публіцистиці. Михайло Грушевський та інші інтелектуали неодноразово актуалізували територіальний фактор в своїх текстах. Коментуючи роль регіонального чинника, історик вважав що «велика негативна роль української території»¹⁷². Тому ідея територіальної фрагментованості встигла стати не тільки загальним місцем історіографії, винайденою інтелектуальною традицією і політико-географічним міфом, а ідеологічні протиріччя і дискусії 1990 - 2010-х років в контексті політичної конфронтації в Україні, спроб актуалізації територіального чинника в електоральній боротьбі, події 2014 року, які привели до зростання сепаратистських настроїв перетворили регіональний фактор в потужний мобілізаційний ресурс.

Тому вкрай складно, з одного боку, подолати численні стереотипи про роль територіального чинника, що робить неможливим фактичний

---

¹⁷⁰ Зарецький Ю. Стратегии понимания прошлого. – С. 8.

¹⁷¹ Зарецький Ю. Стратегии понимания прошлого. – С. 128.

¹⁷² Грушевський М. Історія України-Русі. – Київ: Наукова думка, 1991. – Т.1. – С. 8.

відхід від регіоналізованої версії української історії. З іншого боку, гіпотетична відмова від регіоналізованої уяви в написанні української історії може стати дуже перспективною і відкрити нові горизонти для інтерпретації історичних фактів в їх регіональних проявах і вимірах, але такий історіографічний поворот малоймовірний чи просто неможливий без радикальної ревізії тих норм, які склалися в регіональній історії. Якщо ж історики зможуть піддати ревізії регіональну історію, відмовитися від політизованого сприйняття України як країни Сходу і Заходу, то, ймовірно, відкриються нові горизонти для аналізу регіональних форм історичного процесу, тому що більш перспективніше аналізувати соціальні, економічні, культурні та інтелектуальні інститути та процеси, ніж регіони, які встигли стати абстрактними поняттями і великими наративами.

По-друге, чи можливий відхід в регіональній історії від традиції великих наративів? Це питання впливає зі спроби автора відповісти на питання про неможливість відмови від жорсткої географічної детермінанти в регіональній історії. Відповідь на нього передбачає нову дослідницьку програму. Корируючи це питання, ми можемо сформулювати його інакше: чи зможуть історики зруйнувати регіональні межі і підняти регіональну історію з прокрустова ложа, де та перебуває між історичної і реальної адміністративно-політичної географією, запропонувавши інші об'єкти дослідження, які відрізнялися б від історичних регіонів і формалізованих сучасних просторів, які існують в історичній уяві інтелектуалів, які вимушені писати про фактично про адміністративну пострадянську географію? Якщо ми зможемо відмовитися від написання регіональної історії як історії регіонів, які стали великими наративами, то регіональна історія може знайти нові об'єкти дослідження, якими можуть бути локальні спільноти, локальні ідентичності, особливості соціальної історії та відносин в регіональній перспективі, процеси формування, трансформації та ерозії регіональних ідентичностей, але академічні спільноти схильні до консолідації і тому ці нові перспективні теми міждисциплінарних досліджень можуть стати жертвами методологічного консерватизму і перетворитися в нові великі наративи.

По-третє, чи чекають регіональну історію її методологічні повороти в стилі конструктивістського або перформативного переворотів, які успішно пережили в другій половині 20 століття інші напрямки західної історіографії? Якщо ми зможемо піддати ревізії ті

великі наративи¹⁷³, які аналізуються в регіональній історії, то автор вважає, що серія методологічних поворотів може очікувати й регіональну історію, але ці повороти будуть пізніми відгомонами тих методологічних змін, які пережила західна історіографія в 20 столітті. У цій ситуації логічно припустити, що регіональну історію може очікувати соціальний, економічний, інтелектуальний, перформативний і інші повороти в теорії і методологічних принципах, які будуть визначати основні вектори і траєкторії розвитку регіональної історії як частини сучасної міждисциплінарної історіографії.

По-четверте, чи можливий вихід із ситуації обмеженості джерельної бази для регіональних історичних студій? Перспективи розвитку регіональної історії залежать в цій ситуації від бажання істориків і їх сміливості в інтерпретації історичних джерел. Очевидно, що регіональна історія в Україні, з одного боку, і, регіональна історія, наприклад, в Італії, Франції, Англії або США має різні корпуси джерел. І хоча західні джерела рідко фіксували регіональні форми історичного процесу, а люди другого плану, які формували мовчазну більшість потрапляли на сторінки джерел рідко або у виняткових випадках, закордонна історіографія має більш широкий джерельний корпус. Пострадянські історики змушені вирішувати проблеми цього джерельного дефіциту: поява нових джерел неможлива або малоімовірна і тому старі, вже відомі, джерела потребують нових, ревізійних, інтерпретацій. Спадщина радянської історіографії та джерелознавства в цій ситуації може стати корисною для подолання джерельної кризи регіональної історії. Наприклад, радянська історіографія була активна в вивченні пригноблених народних мас, а селянські, робочі повстання і бунти були особливо цікаві для радянських істориків. Тому джерела, які фіксували форми і акти соціального протесту, активно видавалися в радянський період. Якщо відмовитися від ідеологічно мотивованих інтерпретацій, з одного боку, і якщо використовувати підходи та принципи мікроісторії, економічної історії або соціальної історії, то ці джерела, з іншого боку, можуть стати важливою підмогою у вивченні регіональної історії.

---

¹⁷³ Про проблеми великих наративів в історіографії в контекстах її фрагментації або ревіталізації наративних практик історичної уяви див. докладніше: *Маловичко С.И., Румянцева М.В.* Историческое знание рубежа XX-XXI вв.: фрагментация против ренарративизации // Электронный научно-образовательный журнал «История». – 2016. – Вып. 10 (54) [Электронный ресурс]. URL: <http://history.jes.su/s207987840001772-8-1>

По-п'яте, чи може регіональна історія сприяти методологічній інтеграції всесвітньої і національної історій, якщо ми будемо використовувати інструментарій, який ефективний, наприклад, при вивченні італійської або французької регіональної історії на локальному рівні в контекстах історії України? З одного боку, переклади історіографічної класики і сучасних текстів можуть стати позитивним фактором, але переклади, наприклад, мікроісторичних студій не тягнуть автоматичного прогресу мікроісторії в Україні - вони можуть стати тільки стимулом, і не всі історики виявляться сприйнятливі до перекладів і не сприймають їх як стимул для перегляду своїх власних теоретичних припущень. З іншого боку, українські або російські історики, які займаються проблемами зарубіжної історії можуть стати «рознощиками» нової історіографічної культури, якщо вони будуть використовувати методи культуральної історії, нової соціальної історії, мікроісторії, економічної історії, трансплантуючи їх у власні дослідження і сприяючи їх популяризації в історіографічному просторі. Тому, слід вітати звернення українських істориків до зарубіжної історичної проблематики в регіональній і локальній перспективах тому, що вони теоретично можуть стимулювати регіонально-історичні студії в українській історії.

**Регіоналізована Україна, або дихотомія Схід / Захід як винайдена
традиція, grand narrative і історіографічний міф:
латентна відповідальність інтелектуалів**

Ймовірно, відповідаючи на ці питання, слід почати з відповіді на останнє питання щодо тих інтелектуальних стимулів, які сприяли прогресу міфологізованих гранд-наративів про розкол України на західні і східні регіони і історіографічної історії ідеї про єдність і неподільність Росії в російській інтелектуальній традиції. Ймовірно, основна заслуга в прогресі міфу про розкол України належить самим українським інтелектуалам, а не їх російським опонентам з умовного табору націоналістів. Ідея російських націоналістів про відсутність української нації і української мови як одного з діалектів російської, навпаки, не могла сприяти регіоналізації України та зростанню відмінностей між регіонами, але навпаки стимулювало тягу українських інтелектуалів до консолідації і єдності як можливим відповідям на російські претензії.

Значну частку відповідальності за розкол України на Схід і Захід несуть самі українські інтелектуали, тому що вони настільки активно і постійно міркували про регіональні особливості західних і східних територій, про специфіку Галичини і особливості Слобожанщини, що ці дискусії і дебати ініціювали і інституціоналізували розкол суспільства, яке до початку авторитарної радянської модернізації, яка надихнула трансформацію селян в націю, було однорідним і гомогенним. Територіальний гранд-наратив, з одного боку, своєю появою і прогресом в українській історіографії зобов'язаний Михайлу Грушевському¹⁷⁴, Степану Рудницькому¹⁷⁵, Степану Томашівському¹⁷⁶,

---

¹⁷⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1991. Т. 1.

¹⁷⁵ *Рудницький С.* Нинішня географія. Львів: Руське товариство, 1905. 33 с.; *Рудницький С.* Україна з погляду політичної географії // *Діло*. 2016. 25 травня – 20 червня. Про роль і внесок М. Рудницького в історію української політичної та соціально-економічної географії див.: *Ковалевська О.* 100-річний ювілей нереалізованої ідеї: концепція «Балто-Чорноморського союзу» в працях Степана Рудницького і сучасні перспективи // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. – Київ: Інститут історії НАН України, 2018. – Вип. 12. – С. 329 – 346; *Нагорна Л.* Доля вченого: надії та розчарування Степана Рудницького // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. – Київ: Інститут історії НАН України, 2018. – Вип. 12. – С. 305 – 328; *Рубльов О.* Фундатор української географічної науки: Степан Рудницький – людина й учений // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. – Київ: Інститут історії НАН України, 2018. – Вип. 12. – С. 207 – 304.

й В'ячеславу Липинському¹⁷⁷ – інтелектуалам, які жили і творили в епоху *fin de siècle* між континентальними імперіями, авторитарними режимами і спробами інституціоналізувати державу-націю, що стимулювала пізніші рефлексії 1990-х років¹⁷⁸, які стали невдалими спробами деконструкції міфу, який ці автори запропонували, прив'язавши до нього кілька наступних поколінь українських істориків, фактично перетворивши їх на заручників «великого наративу» протистояння Заходу і Сходу.

Михайло Грушевський став батьком-засновником модерної української професійної історіографії та заклав основи більшості українських історіографічних гранд-наративів, які стали загальними місцями української інтелектуальної традиції. Регіональний фактор був серед цих гранд-наративів, які завдяки М. Грушевському почали тиражуватися українськими істориками. У цій ситуації значна частина генеральних історій України¹⁷⁹, написаних і виданих в Україні до

---

¹⁷⁶ *Томашівський С.* Українська історія. Нарис І: Старинні і середні віки Львів: Видавництво «Вчора і нині», 1919. 150 с.

¹⁷⁷ *Липинський В.* Релігія і церква в історії України. Філадельфія: Друкарня «Америки», 1925; *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму, писані 1919 – 1926. Відень: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926.

¹⁷⁸ *Яковенко Н.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

¹⁷⁹ *Антонович М.* Історія України. Княжа доба. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1941. 80 с.; *Барвінський О.* Історія України-Руси. Вінніпег: Українська книгарня, 1920. 128 с.; *Крип'якевич І.* Велика історія України. Вінніпег: Видавництво Івана Тиктора, 1948. 968 с.; *Коренець Д.* Короткий огляд української історії. Відень: Видавець Кость Левицький, 1915. 218 с.; *Коструба Т.* Нарис історії України. Торонто: Українське видавництво “Добра Книжка”, 1961. 304 с.; *Мітринга І.* Володимир Великий. Краків: Українське Видавництво, 1942, 31 с.; *Млиновецький Р.* Історія українського народу (нарис з політичної історії). Мюнхен: Українське Наукове Видавництво, 1953. 643 с.; *Мишко С.* Нарис ранньої історії Руси-України. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1981. 228 с.; *Парамонов С.* Звідки ми, чиї ми діти? (нове з історії стародавньої Руси). Вінніпег: Друкарня “Тризуб”, 1963. 118 с.; *Полонська-Василенко Н.* Історія України. Т. 1 (до половини XVII сторіччя). Мюнхен: Українське видавництво, 1972. 591 с.; *Славінський М.* Історія України. Подєбради: Курси Українознавства при Українській Господарській Академії в Ч.С.Р., 1933. 186 с.; *Тесля І., Тютюк Є.* Історичний атлас України. Монреаль: Українське Історичне Товариство, 1980. 190 с.; *Чубатий М.* Княжа Русь-Україна і виникнення трьох східнослов'янських націй. Нью-Йорк-Париж: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1964. 159 с.; *Холмський І.* Історія України. Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1971. 370 с.; *Щербаківський*

радянської історіографії або в українській діаспорі несли в собі сліди історіографічної схеми М. Грушевського. Наративи про різні шляхи розвитку Києва і Новгорода, про різні особливості історичного процесу Київської Русі і Володимиро-Суздальської Русі перекочували з книги в книгу, мутувати поступово в винайдені історіографічні традиції. Регіональна гетерогенність історії стала однією з успішних історичних і політичних традицій, запропонованих українськими інтелектуалами, які розділяючи історії України та Росії, не тільки стверджували національну парадигму в історичній уяві, а й ігнорували необхідність регіональної консолідації колективних уявлень про минуле і формування наративу громадянської єдиної нації, вважаючи, що це не відноситься до числа актуальних політичних завдань.

Інтелектуальна традиція українського політичного націоналізму привела не тільки до актуалізації ідеї державної незалежності і необхідності створення незалежної української держави, але і до тих наслідків, які українські націоналісти не могли передбачити. Історичні і політичні, етнографічні та філологічні штудії¹⁸⁰, написані, які аналізували регіональну проблематику стали не тільки частиною інтелектуальної історії та історії ідей, а й увійшли в число аргументів, які використовувалися в політичній боротьбі і ідеологічному протистоянні. Український націоналізм в Імперії Габсбургів розвивався швидше ніж в Імперії Романових, тому що австрійські еліти не були так активні в обмеженні прав на застосування української мови, як еліти Росії. Тому, стала можливою поява значного числа штудій, які актуалізували регіональні особливості окремих українських територій.

Ці тексти в українській, радянській і російській інтелектуальній традиції отримали хибне тлумачення: з одного боку, радянська надихнула їх маргіналізацію; з іншого боку, противники української ідеї активно вказували на австрійське походження цих текстів, підкреслюючи штучність української ідентичності, її множинний, гетерогенний характер. Розкол України і дискусії про особливості українського Сходу і Заходу, ймовірно, належить до числа класичних «великих наративів» в історіографії і винайдених історіографічних традицій. Українські інтелектуали самі винайшли розкол, хоча всі ці дискусії і дебати могли починатися як цілком мирні і нешкідливі інтелектуальні справи на тему специфіки та особливостей українського

В. Формация українського народу (нарис праісторії України). Подєбради: Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання, 1937. 46 с.

¹⁸⁰ Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців. Відень: Союз визволення України, 1916. 65 с.

історичного процесу в регіональному вимірі. Сучасна інституціоналізація міфологеми про дві України може бути датована 1990-ми роками, коли українські інтелектуали вирвалися з обмеженого числа сюжетів, які були допустимі в советизованій українській історіографії.

Лібералізація надихнула крайності, які привели до несподіваних наслідків, і проявилися в фрагментації українського політичного, соціально-економічного та культурного просторів, хоча історичні підстави цього процесу були мінімальні або зовсім відсутні. Журнал «І» став одночасно одним з найуспішніших інтелектуальних і яскравих проєктів України 1990-х років і тим майданчиком, який інтелектуали активно використовували для просування міфу про українську дихотомію Сходу і Заходу¹⁸¹. Білоруські автори теж намагалися актуалізувати цю дихотомію в своїх текстах¹⁸², але вона не отримала такого значного розвитку як в українській історіографії, а фактор інституціоналізації авторитарного режиму сприяв міграції історичних дискусій і дебатів в інші сфери. Деякі українські інтелектуали визнають факт, що «історична наука, як бачили, інтенсивно впливає на історичну міфологію»¹⁸³, але фактор зворотного впливу міфів на історичні штудії і колективні масові історичні стереотипи виявляється в тіні інших сюжетів. Регіональна історія в цій інтелектуальній ситуації стала мимовільною заручницею міфів, які створювали кілька поколінь українських інтелектуалів.

---

¹⁸¹ Возняк Т. Феномен галицької ідентичности // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2004. – № 36 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/vozniak.htm>; Возняк Т. Семантичні простори міста // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2006. – № 42 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/voznyak.htm>; Возняк Т. Феномен Великої Волині // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2007. – № 49 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n49texts/N49-volyn.htm>; Возняк Т. Чернівці. Дух дихає там, де хоче // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2009. – № 56 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/N56-czerniwci.htm>; Магдиш І. Галицький Бальзак // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2006. – № 42 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/N42-halych.htm>; Федака С. Ужгород: хроніка одинадцяти з лишком віків // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2006. – № 44 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n44texts/fedaka1.htm>

¹⁸² Беларусь паміж Усходам і Захадам / рэд. У. Конан. Мінск: ННАЦ імя Ф. Скарыны, 1997. 356 с.

¹⁸³ Колесников К. Історіографічний постмодернізм: нова інтелектуальна історія // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 46 – 60.

Деякі українські інтелектуальні проекти 1990-х років фактично перетворилися в культурні фабрики з виробництва та відтворення міфів, що істотно ускладнило і уповільнило процеси формування нової моделі написання / описання історії України як «нелінійної історії»¹⁸⁴, яка враховувала б одночасно національне і регіональне. Тому численні публікації 1990-х років актуалізували регіональні особливості, сприяли формуванню і прогресу винайдених традицій унікальності окремих регіонів України від культурної і мовної специфіки до проектів федералізації. Діапазон думок був відносно різноманітний, але нерідко зводився до дискусій про існування «двох Україн» або «двадцяти двох Україн»¹⁸⁵. Цей міф виявився настільки адаптивним, що проявився і після 2014 року, хоча українські інтелектуали¹⁸⁶ почали розуміти згубність захоплення конструювання міфів і спроб пояснити регіональні особливості через призму міфологізованого і ідеологізованого сприйняття регіональних диспропорцій в історії України, але прагнення переформатувати історичну уяву і запропонувати нову парадигму, засновану на компромісі національної та регіональної історії, виявилось перспективним, але з точки зору практичних результатів (кількісне співвідношення досліджень написаних в контекстах традиційної парадигми подієвої й політичної історії та сучасні штудії в стилі конструктивізму) поки не привело до істотних змін.

Протягом тривалого часу українські інтелектуали болісно вибирали між «аналізом дискурсу», «аналізом нарації» і традиційними формами і форматами написання історії, сприймаючи текст як «факт соціальної комунікації»¹⁸⁷, але поступово зростало розуміння того, що

---

¹⁸⁴ Колесник И. Гранд-нарратив в украинских историографических практиках // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 249 – 273.

¹⁸⁵ Грицак Я. Страсті за націоналізмом: історичні есеї. Київ: Критика, 2004. 344 с.; Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. Київ: Критика, 2011. 352 с.; Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. Київ: Грані-Т, 2008. 232 с.

¹⁸⁶ Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі / відп. ред.: В. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2015. 813 с.

¹⁸⁷ Приходько Я. Текст як факт соціальної комунікації (джерелознавство в системі інтелектуальної історії). До питання “Предметне поле інтелектуальної історії як простір варіацій” // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 77 – 82.

традиційні історіографічні «великі наративи» більше не в змозі ефективно і адекватно описувати минуле в умовах домінування модерністських і конструктивістських інтерпретацій. У цій ситуації нові альтернативні наративи, включаючи регіони і регіональну історію, стали більш впливові в історичній уяві європейських і американських інтелектуалів. Коментуючи роль українських інтелектуалів у історіографічній традиції регіональної гетерогенності і неоднорідності, автор статті змушений визнати, що найбільший внесок в генезу і прогрес цього інтелектуального міфу внесли західно-українські інтелектуали, які мали більш яскраво виражену українську ідентичність, ніж інтелектуали зі східних регіонів України, які підхопили ідею про різний характер розвитку українських регіонів, політизовану і інструменталізовану в другій половині 2010-х років.

Період між 1990-ми і 2010-ми роками в українській інтелектуальній історії та історії ідей став фактично епохою регіональних дискусій, які привели до вимушеної інституціоналізації міфу про регіональний розкол, хоча реальні підстави для фрагментації українського політичного простору до середини 20 століття були відсутні, а процеси гетерогенізації стали наслідками радянської соціальної та економічної політики розміщення продуктивних сил і ігнорування національного і регіонального чинників.

Перформативний поворот українських інтелектуалів після 2014 року: прощання з ілюзіями, або від конструкторів міфів до деконструкторів міфологем

Незважаючи на сміливі декларації деяких українських істориків, які схильні використовувати радикальні форми історичної епістемології, що «нинішню духовно-інтелектуальну ситуацію в науковому пізнанні можна кваліфікувати як різновид “нової наукової революції”». Основними ознаками “нової наукової революції” XXI ст. є 1) пріоритет соціогуманітарних наук; 2) формування нового типу наукового мислення; 3) прагматизм, орієнтація на практичне знання»¹⁸⁸, більшість представників професійної історичної спільноти в Україні (хоча російська ситуація в значній мірі схожа на українську або навіть ідентична з нею) байдужі або навіть ворожі до нових історіографічних віянь, включаючи регіональну історію і спроби піддати ревізії примат державної історії або національної історії як її модифікованої версії. Ситуація не могла змінитися динамічно і швидко, тому що українська і російська історіографії були досить стабільні і консервативні настільки, щоб не помічати і ігнорувати припущення своїх історіографічних попередників, які вважали, що штудії місцевої історії можуть «отримати певне соціологічне значення згодом»¹⁸⁹.

Незважаючи на те, що С. Архангельській писав про це в 1927 році, радянізована історична наука в СРСР, пострадянські українська і російська історіографії ігнорували соціальні аспекти а місцевої історії, вважаючи за краще зводити регіональну історію до локалізованих форм історії держави, написаної в соціально-економічній системі координат. Тому історики мали неминучі труднощі, коли намагалися інтегрувати регіональні наративи в національні державні історичні канони, що стимулювало інтелектуальні рефлексії¹⁹⁰. У цій

---

¹⁸⁸ Колесник І. Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало “нової наукової революції” // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 36 – 45.

¹⁸⁹ Архангельский С. Локальный метод в исторической науке // Краеведение. – 1927. – Т. 4. – № 4. – С. 193 – 194.

¹⁹⁰ Верменич Я. Історична локалістика у пошуках дослідницького об’єкта: міська і сільська історії // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України, 2010. – Вип. 4. – С. 9 – 26; Верменич Я. Локальні рівні сучасного історичного пізнання: спроба типологізації // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України, 2009. – Вип. 3. – С. 9 – 40; Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України, 2010. – Вип. 4. – С. 27 –

історіографічної ситуації регіональна історія мігрувала в напрямку інтелектуальної історії, історії ідей, історіографії та методології історії, поступово втрачаючи свій регіональний контекст, перетворюючись в інтелектуальні вправи у методології історії та історіографії. Ця ситуація історіографічної стабільності була стійкою і тільки політичні події 2014 року стали зовнішніми ідеологічними стимулами, здатними змусити істориків думати інакше. Події 2014 року змусили українських істориків переглянути раніші точки зору на особливості регіональної історії України, хоча ще в середині 2000-х років деякі українські інтелектуали писали про необхідність створення нового образ української історії¹⁹¹, але тоді запит суспільства на нові версії минулого був незначним і тому ця ідея не мала серйозних інтелектуальних результатів і історіографічних наслідків.

У 2013 році деякі українські історики¹⁹² декларували необхідність ревізії регіонального гранд-нарративу в українській історіографії, наполягаючи на деконструкції регіонального міфу як конструкту інтелектуальної історії та історії ідей. Тому прихильники радикальної

46; Мохначева М. Провинциальная историография и историческое краеведение: предметные поля и дисциплинарные полномочия // Новая локальная история. – Ставрополь: Издательство СГУ, 2006. – Вып. 3. – С. 202 – 216; Репина Л. Между локальным и глобальным: поиски интегративных подходов // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України, 2011. – Вип. 5. – С. 9 – 28; Шмидт С. Краеведение и региональная история в современной России // Методология региональных исторических исследований. Материалы международного семинара. – СПб., 2000. С. 11 – 15.

¹⁹¹ Андреев В. Интегральный напрям сучасної історіографії: інтелектуальна історія // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 17 – 23.

¹⁹² Зашкільняк Л. Уявлення українських інтелектуальних еліт першої половини XIX ст. про Східну Європу та її історичні поділи // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 7 – 17; Куций І. «Захід» і «Схід» на ментальних картах українських істориків Східної Галичини XIX ст. // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 18 – 31; Ващенко В. «Ментальна географія» епохи Модерну: конструювання М. Грушевським «історичного простору» України, Європи та Росії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 32 – 58; Масненко В. Уявлені просторові образи України та її сусідів на ментальній карті В'ячеслава Липинського // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 59 – 77; Буркгард В. Історики-конструктори Європи. Стратегії ментального картографування в українській історіографії XIX століття // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 78 – 92.

епістемології усвідомили що дихотомія Схід / Захід в українській уявній історіографії є винайденою традицією. Якщо раніше інтелектуали воліли актуалізувати особливості і відмінності, які існували в історії окремих регіонів і областей, то зміна державного статусу Криму і вибух сепаратизму на території Донецької та Луганської областей змусив інтелектуалів переглянути методологічні та теоретичні засади написання локальних і регіональних історій.

Якщо в середині 2000-х років українські інтелектуали підійшли до розуміння того факту, що «інтелектуальна історія входить нині в систему інших типів сучасної історіографії, таких як соціальна історія, історія повсякденності, нова локальна історія»¹⁹³, то через майже десятиліття вони усвідомили необхідність, з одного боку, написання регіональної історії як інтеграційного історіографічного проекту, здатного актуалізувати досягнення інших галузей історичної науки - від мікроісторії до соціальної і культуральної історії, а, з іншого боку, був усвідомлений потенціал інтеграції історичного і політологічного дискурсів¹⁹⁴ в регіональному аналізі. Тому українські інтелектуали, ставши вимушеними учасниками воєн пам'ятей і ідентичностей¹⁹⁵, спробували українізувати історію Донецької і Луганської областей, інтегрувавши їх в українські «великі наративи», в концепт української модерної політичної і громадянської ідентичності¹⁹⁶. Українські історики до середини 2010-х років із значним запізненням на відміну від західних колег усвідомили, що «створення нових смислів» можливо тільки як результат «процедури деконструкції»¹⁹⁷ гранд-наративів, які домінували в історіографії.

Українські історики вже до середини 2000-х років наблизилися до розуміння того, що «постмодернізм піддав нищівній критиці найслабше

---

¹⁹³ *Верменич Я.* Історія ідей та криза історизму // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 24 – 27.

¹⁹⁴ *Верменич Я.* Національна ідентичність як соціокультурний конструкт: погляд із початку XXI століття на проблеми XX ст. // Регіональна історія України. – Київ: Інститут історії України, 2017. – Вип. 11. – С. 9 – 42.

¹⁹⁵ *Верменич Я.* Суверенітет vs імперія: методологія осмислення неспівмірності української і російської "кордонних стратегій" // Регіональна історія України. – Київ: Інститут історії України, 2016. – Вип. 10. – С. 35 – 76.

¹⁹⁶ *Смолій В., Якубова Л.* Донеччина й Луганщина: місце в модерному українському національному проекті // Регіональна історія України. – Київ: Інститут історії України, 2016. – Вип. 10. – С. 9 – 34.

¹⁹⁷ *Колесник І.* Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern? // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 227 – 245.

місце домодерної та модерної історіографії – світоглядну обмеженість історика-дослідника, який “продукує” історичні знання у відповідності до своїх світоглядних і фахових можливостей, лімітованих і на свідомому, і на підсвідомому рівнях»¹⁹⁸. Тому зміна парадигм або спроба змінити історіографічні координати і орієнтації в інтелектуальній історії стала спробою подолати обмеженість методологічного інструментарію історика-дослідника. Академічні спільноти, як правило, є дуже стабільними, стійкими і консервативними формальними або неформальними групами і тому професійні історики вкрай рідко і надзвичайно неохоче змінюють свої теоретичні припущення, які в історіографії мають властивість існувати як стабільні конструкції з претензіями на статус «великих наративів». Деякі українські історики в першій половині 2010-х років наблизилися до розуміння того, що схеми написання історії потребують ревізії: «невідповідність національної парадигми задачам, що постали перед наративом історії України, уже усвідомлена українськими істориками, що засвідчують обговорення проявів ксенофобії та концепцій підручників з історії України. Схоже, серед істориків почало зміцнюватися усвідомлення необхідності замінити національну парадигму часо-просторовою або територіальною. Для останньої об'єктом дослідження визначається сучасна територія України на протязі всього часу її історичного буття»¹⁹⁹.

Українська історіографія в 2010-і роки, як і російська, існувала і розвивалася в рамках інерційної моделі і неосовєтської стабільності, що фактично виключало радикальні історичні новації і зміни, але політична криза 2014 року стала тим фактором, який змусив українських істориків почати відмовлятися від деяких старих ідеологічних стереотипів в написанні національної історії. Політика російських еліт призвела до таких результатів, про які вони навіть і не могли припустити: зміна статусу Криму і підтримка «ЛНР» і «ДНР» стали стимулами консолідації українського суспільства, прискорили процеси націоналізації української державності і внесли корективи в розвиток гуманітарних штудій, сприяючи їх прогресу і інтеграції в

---

¹⁹⁸ *Зашкільняк Л.* Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки.* – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 28 – 34.

¹⁹⁹ *Галенко О.* Про концептуальні та практичні підходи до створення наративу історії України в рамках часо-просторової або територіальної парадигми // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей.* – Київ: Інститут історії України, 2013. – Випуск 6. – С. 23–34

західний історіографічний дискурс. Інтелектуали та історики спробували переглянути загальні місця української історіографії, які зводилися до абсолютизації регіональних історичних особливостей.

Інститут історії НАН України в 2014 році ініціював серію публікацій «Студії з регіональної історії», які стали індивідуальними і колективними спробами знайти компроміс між різними версіями історичної уяви і формами написання історії. Серед перших публікацій цієї серії були тексти, сфокусовані на історії Криму²⁰⁰ – українські інтелектуали спробували інтегрувати Крим в українські культурні та історичні контексти, але, на жаль, ця спроба була зроблена пізно, коли відносини між центром і регіоном пройшли точку неповернення. Аналізуючи спроби українських інтелектуалів інтегрувати кримські наративи в українські контексти, ймовірно, слід визнати, що ця спроба виявилася не найвдалішою, тому що історія Криму, яка формально могла б бути регіональною історією, відтворювала все родові травми постпозитивістської історіографії «великих наративів».

Аналогічні інтелектуальні тактики використовуються щодо інших регіонів, які інтегруються в загальноукраїнські історичні контексти, що розкриває деякі методологічні особливості сучасної української історіографії. Замість радикальної і рішучої відмови від позитивізму в регіональні історичні студії, з одного боку, фактично трансплантують м'який примордіалізм, ймовірно, успадкований від радянської історичної науки. З іншого боку, регіональна історія в Україні не може звільнитися від впливу політично ангажованих інтелектуалів, інтерпретаторів і антрепренерів²⁰¹, яким академічні інституції змушені надавати можливості для вираження своїх ідей, що свідчить про важливість регіональної компоненти в сучасній українській ідентичності. Пом'якшена і модернізована версія примордіалістської історичної уяви передбачає трансплантацію великих наративів в контексти регіональної історії.

Якщо радянські історики були відомі своїми вправами на тему «Харків в роки громадянської війни» або «Львів в період Великої Вітчизняної війни», то сучасні українські історики прагнуть інтегрувати

---

²⁰⁰ Крим від античності до сьогодення: Історичні студії / відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2014. – 707 с.; Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / відп. ред. В.А. Смолій; упорядн. Г.В. Боряк. Київ: Інститут історії України, 2014. – 456 с.

²⁰¹ Абліцов В. Донбас: європейська Україна чи азійське дикопілля? Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. 97 с.; Дзюба І.М. Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 78 с.

регіональні історичні процеси в контексті історії українського козацтва або УНР²⁰², хоча можна згадати і спроби конструктивістського прочитання регіональної історії²⁰³, які, на жаль, модернові не за змістом, а поки тільки за формою, але це свідчить про те, що академічна спільнота українських істориків активно шукає новий модус написання історії, примирення її національних і регіональних рівнів. Українські інтелектуали з державних університетських і науково-дослідних інституцій в умовах політичної зовнішньої небезпеки виявилися дуже сприйнятливими до формально «нової» для них методології написання історії в стилі націоналістичних студій та імперської історії, яка фактично використовувалася іншими українськими інтелектуалами, починаючи з 1990-х років.

На жаль за модними дефініціями «імперських практик» та «модернового національного проекту»²⁰⁴, які співіснують з традиційними позитивістськими «великими наративами» приховано набагато більше текстів, написаних в традиційній системі координат, що істотно сповільнює трансформації української історіографії, включаючи регіональну історію. У цій ситуації українські історики виявилися в методологічній пастці, бо історіографічна інерція була дуже значною, а її подолання виявилось надзвичайно утрудненим і обтяженим історіографічною спадщиною. Тому замість історії Криму як регіональної історії, з одного боку, в результаті виникла національна історія, локалізована до меж одного півострова. З іншого боку, спільнота українських істориків спробувала відреагувати на методологічні та політичні виклики. Тому, починаючи з 2014 року стали помітні тенденції поступової відмови від великих наративів, тому що українські історики намагаються змінити ті практики і оптики, які вони використовують при конструюванні нових версій історії регіонів.

Інтелектуали намагаються відійти від практики написання лінійних і синтетичних історій, протиставляючи їм окремі case studies, що сприяє більшій видимості регіональної історії, але не змінює ситуацію

---

²⁰² *Пиріг Р.Я.* Донбас у складі Української гетьманської держави (травень – листопад 1918 року). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. – 41 с.; *Чухліб Т.В.* Донеччина та Луганщина — козацькі землі України (XVI – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. 105 с.

²⁰³ *Якубова Л.* Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. 109 с.

²⁰⁴ *Смолій В., Якубова Л.* Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проекті. Аналітична доповідь / відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2015. 62 с.

радикально, бо в кількісному плані спроби подієвої фіксації регіональної історії в позитивістському стилі продовжують домінувати в сучасній українській історіографії. Публікації, з одного боку, відбили прагнення інтелектуалів не актуалізувати реальні та уявні заслуги і історичні особливості регіонів, що деякі вважали за краще робити в 1990-і роки, перетворюючи території в географічні «місця пам'яті», але бажання інтегрувати регіональні версії історії і локальні історичні наративи в контексти історії України як модерної політичної нації. Зміни в спрямованості регіональних студій після 2014 року, з іншого боку, актуалізували ситуацію теоретичної академічної множинності спільноти українських істориків: стали більш помітні зусилля прихильників нетрадиційної радикальної (з точки зору консервативної більшості) епістемології історичного пізнання переписати історію, скорегувати методологічні та теоретичні засади²⁰⁵, переглянувши набір великих наративів, які визначали соціальний і культурний вигляд української історіографії. Модерні і конструктивістські форми написання історії почали поєднуватися зі спробами ревізії історії української інтелектуальної традиції та історії ідей, що призвело до обмеженої деконструкції міфу «двох Україн»²⁰⁶.

---

²⁰⁵ *Верменич Я.* Просторове моделювання історії: зміна парадигм // *Схід і Південь України: час, простір, соціум.* / відп. ред. *В.А. Смолій*; керівник авт. колективу *Я.В. Верменич*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – Т. 1.– С. 16 – 53; *Верменич Я.* Термінологічний глосарій: загальноукраїнський та регіональний контексти // *Схід і Південь України: час, простір, соціум.* / відп. ред. *В.А. Смолій*; керівник авт. колективу *Я.В. Верменич*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – Т. 1.– С. 76 – 84; *Галенко О.* Південь нагадує, що історію України час переписати // *Схід і Південь України: час, простір, соціум.* / відп. ред. *В.А. Смолій*; керівник авт. колективу *Я.В. Верменич*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – Т. 1.– С. 54 – 75.

²⁰⁶ *Якубова Л.* Жупел «двох Україн»: політичний міф чи об'єктивна етносоціальна реальність? // *Схід і Південь України: час, простір, соціум.* / відп. ред. *В.А. Смолій*; керівник авт. колективу *Я.В. Верменич*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – Т. 1.– С. 286 – 304.

ПРОТИРІЧЧЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОВОРОТУ: МІЖ ГРАНД-НАРАТИВАМИ І НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЄЮ

**Люди другого плану
чи спроба ревізійністського прочитання
соціальних вимірів регіональної історії:
уявляючи соціальну регіональну історії та історичну
антропологію невидимої більшості людей "другого плану"**

Деякі джерела відображають різні регіональні форми того, що до 1991 року було відоме як «класова боротьба». Сучасна історична наука пропонує широкий діапазон можливих дефініцій і визначень – від ломки традиційної ідентичності до стихійного антимодернізаційного протесту, породженого домінуванням аграрної економіки²⁰⁷. Отже, в центрі авторської уваги в цій статті – проблеми селянського руху 1812 – 1835 років (одним з лідерів якого був Устим Кармалюк), не як сукупності актів класової боротьби, а як складова частина кризи аграрної економіки і процесу руйнування традиційних форм соціальної організації і ідентичності на регіональному рівні²⁰⁸.

Устим Кармалюк був представником невидимої більшості того періоду в європейській історії, коли почалися радикальні зміни і трансформації, які через кілька десятиліть привели до того, що ізраїльський історик і соціолог Шмуель Ейзенштадт визначив як «великі революції»²⁰⁹. П'єр Шоню, французький соціальний і економічний історик, вважає, що деякі «зміни не впливали

---

²⁰⁷ *Кирчанів М.В.* Голоси кубанських селян кінця XIX сторіччя: проблеми мікроісторичного вимірювання // *Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії* / сост. А.М. Авраменко, В.К. Чумаченко. – Краснодар – Київ, 2012. – Вип. VI. – С. 151 – 160.

²⁰⁸ *Кирчанів М.В.* Регіональні дискурси української історії // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей* / гол. ред. В. Смолій. – Київ: Інститут Історії України НАН України, 2007. – Вип. 1. – С. 79 – 88; *Кирчанів М.В.* Проблеми історії української периферії: соціальний і локальний дискурси // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей* / гол. ред. В. Смолій. – Київ: Інститут Історії України НАН України, 2008. – Вип. 2. – С. 113 – 124.

²⁰⁹ *Eisenstadt S.N.* Frameworks of the Great Revolutions: Culture, Social Structure, History and Human Agency // *International Social Science Journal*. – 1992. – Vol. 44. – No 133. – P. 386 – 401.

безпосередньо, механічно на інтелектуальну творчість»²¹⁰. Тому, з одного боку, вкрай складно простежити зовнішні стимули, які надихнули позасистемну і протестну поведінку Устима Кармалюка. З іншого боку, пошук наслідків і відгомонів протестної активності Устима Кармалюка на національному та регіональних рівнях також є дуже проблемним. Якщо, аналізуючи соціальні відлуння і політичні відгомони того, що робив «герой» цієї статті, ми можемо згадати, що радянська історіографія надавала їм гіпертрофоване і явно перебільшене значення, інтерпретуючи його дії як акти класової боротьби, то пошук регіональних впливів буде утрудненим в ще більшій мірі.

Акти соціального протесту або класової боротьби на регіональному, локальному і мікроісторичному рівнях вкрай складно систематизувати. Ймовірно локальність, яка була забута і витіснена з історичної пам'яті істориками-позитивістами, які писали національні історії як великі наративи, домінувала в історичному процесі 19 століття. Протести і акти насильства, ініційовані Устимом Кармалюком, стали провісниками соціальних трансформацій національного масштабу на регіональному і навіть локальному рівні. Ми проаналізуємо тільки один офіційний документ 1818 року, який відноситься до початку діяльності Устима Кармалюка і який, на наш погляд, відображає її регіональний або навіть мікроісторичний рівень. Використовуючи методи радикальної епістемології, з одного боку, ми можемо припустити, що акти насильства з боку Устим Кармалюка були частиною соціальної-економічної протесту, але це припущення буде спробою модернізувати історію. З іншого боку, якщо бути послідовними методологічними радикалами, які рішуче заперечують традиційну історіографію, ми можемо звернутися до досягнень перформативного повороту²¹¹ і припустити, що насильницькі дії «героя» цієї статті були частиною його соціальної культурної ролі, яка виникла як результат розвитку його ідентичності.

---

²¹⁰ Chaunu P. L'économie: Dépassement et prospective // Faire de l'histoire / eds. J. Le Goff et P. Nora. – Paris: Éditions Gallimard, 1974. – Vol. 2. Nouvelles approches. – P. 51 – 73.

²¹¹ Burke P. Performing history: the importance of occasions // Rethinking history. – 2005. – Vol. 9. – No 1. – P. 35 – 52.

Перший раз Устим Кармалюк потрапив на сторінки офіційних документів після свого народження²¹², але це свідчення не таке цікаво як пізні документи, які стосуються діяльності Устима Кармалюка. Інший документ, датований 20 вересня 1818²¹³, цікавий тому, що фіксує ті соціальні трансформації, які пережив селянин²¹⁴ Устим Кармалюк. У цьому документі колишній селянин фігурує як «рекрут», але не просто рекрут, а бунтар «що учинив різні грабіжницькі»²¹⁵, серед яких і «спалювання селища селянина Івана Сали». Крім цього, текст відобразив і те, що цікавило його укладача – чиновника. Отже: Устим Кармалюк «безграмотний, одружений, уродженець Подільської губернії... у службі... з 1812 року рекрутом... був під судом за втечу 1814 року в липні місяці і покараний».

Подальший текст додає нових штрихів до соціальної біографії представника «мовчазної більшості» – Кармалюк втік із армії двічі, ховаючись від влади шість тижнів. Документ відображає і ті злочини, які інкримінувалися Устиму Кармалюку – грабіж і вбивство: «зв'язали Івана і всіх... вимагали грошей, відчинили скриню, узяли 18 рублів сріблом і декілька дрібних монет.... Облили Івана Салу горілкою і підпалили соломою... після, підперши хатину колоддям, запалили в сінях соломі, а самі ходили біля хатини... спеченого Івана Салу, який був ще живий, витягнули через вікно, а самі пішли». Продовжимо читання документа: вбивством і пограбуванням Устим Кармалюк не обмежився. Чиновник, що складав документ, зафіксував і те, що Устим Кармалюк в селищі Головчани спалив гуральню. Злочинців, які в Російській імперії здійснювали такі злочини, карали стратою чи посиланням до Сибіру. Устим Кармалюк зміг уникнути як першого, так і другого покарання. Він сховався від правосуддя, після чого неодноразово потрапляв на сторінки офіційних документів як бунтар і злочинець поки не був вбитий в 1835 році.

---

²¹² Витяг з метричного запису про народження Устима Кармалюка, 1787 р. лютого 27 // Устим Кармалюк. Збірник документів / упоряд. Є. Черкаська, І. Єрофєєв; за ред. К. Гуслитого, П. Лаврова. – Київ, 1948. – С. 27.

²¹³ З сентенції справи Кармалюка в комісії військового суду... // Устим Кармалюк. Збірник документів. – С. 27 – 30.

²¹⁴ *Курчанів М.В.* Від селян до українців: уявляючи українців, долаючи маргінальність (регіональні дискурси формування української модерної нації) // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 5. – С. 149 – 160.

²¹⁵ Тексти документів, які цитуються Автором в статті, написані на російській мові 19 століття; тут і далі – переклад Автора.

До яких висновків ми приходимо, проаналізувавши цей невеликий текст? Хто такий Устим Кармалюк? Кримінальний злочинець або попередник «полум'яних революціонерів»? Діяч національної історії чи людина другого плану в історії? Фігура державного масштабу чи фігура регіонального або навіть локального рівня?

Ці питання і відповіді на них мають другорядне значення. Американський культурний історик Пітер Бьорк вважає, що нові міждисциплінарні течії в історіографії можуть стати «підмостками для різноманітних способів подання і переосмислення індивідуальності»²¹⁶ на самих різних рівнях, включаючи регіональну історію, яка може відкрити для істориків можливості істотного розширення території для маневру в рамках тих методологічних і теоретичних просторів, в яких вони змушені перебувати. Образ Устима Кармалюка цікавить нас в іншій перспективі. Якщо аналізувати його діяльність в соціально-історичному, історико-антропологічному і навіть (якщо ми осмілимося) в мікроісторичному контексті, то перше наше припущення таке: Устим Кармалюк – селянин і носій в значній мірі традиційної ідентичності. Коментуючи селянську модель поведінки, американський соціолог Ерік Хоффер підкреслював, що «селяни... залежать від невідчужуємих елементів... і бояться зовнішніх сил... вони бояться змін. Вони стоять перед світом як перед всемогутнім суддею»²¹⁷.

«Історія», – як вважав американський дослідник Доналд МакКлоскі, – «дає економісту більше інформації, за допомогою якої він може перевіряти свої твердження»²¹⁸. Письмові джерела, які фіксують активність «героя» цієї статті цікаві саме як джерела, які пропонують інформацію (якщо історик методологічно готовий її сприймати і інтерпретувати) й актуалізують соціальні та економічні виміри регіональної історії. Тому автор вважає, що корпус джерел, який став свідомством про активність Устима Кармалюка, фіксує казус історичного процесу в його соціальних і економічних, мікроісторичних й історико-антропологічних вимірах. «Казус» (не у сенсі безглуздої ситуації, а як історичний епізод мікрорівня) Устима Кармалюка свідчить про те, що він, як носій традиційної аграрної культури, зіткнувся не тільки зі «світом», але і соціально і національно чужою державою, яка вже

---

²¹⁶ *Burke P.* What is Cultural History? – Cambridge: Polity Press, 2004. – P. 57.

²¹⁷ *Hoffer E.* The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements. – NY: Harper & Brothers, 1951.

²¹⁸ *McCloskey D.N.* Does the Past Have Useful Economics? // The Journal of Economic Literature. – 1976. – Vol. 14. - No 2. – P. 434 – 461.

робила перші боязкі спроби, направлені на модернізацію, зокрема – і на руйнування традиційної ідентичності селянства.

Суспільство Російської імперії розвивалося як гетерогенне і фрагментоване. Освічена меншість чисельно явно поступалася «мовчазної» селянської більшості. Ступінь традиційності такого суспільства була значною, а соціальні зміни, якщо й мали місце, були латентні або поверхневі, не сприяючи до радикальних змін культурної та політичної динаміки. Проявом традиційності був той факт, що діяння, вчинені Устимом Кармалюком, фіксуються не їм самим, а імперським чиновником, який уособлює не тільки владу і порядок, але й спробу імперії формувати підконтрольний простір. Контроль проявлявся і в боротьбі проти таких як Устим Кармалюк. З точки зору кримінального права, вчинок Устима Кармалюка – злочин, з точки зору чиновника і служителя закону, його життя – сукупність таких злочинів. У сучасному суспільстві фігура Устима Кармалюка, ймовірно, була не менш маргінальною ніж в 19 столітті, але саме маргінали можуть відігравати і відіграють провідну роль у стихійних рухах народного протесту. Маргінальність Устима Кармалюка в Російській Імперії – це своєрідна захисна реакція політичної імперської уяви перед подвійним викликом – викликом соціального і потенційно національного протесту. У політичній уяві Імперії фігура Кармалюка була подвійно небезпечною як форма соціального протестного руху, який поступово націоналізувався. Маргінальність Устима Кармалюка для сучасного громадянина України або Росії – це міф, породжений відносним благополуччям, страхом сучасного суспільства перед криміналом і тимчасовим домінуванням ліберальних цінностей, але в Україні Устим Кармалюк не завжди був маргіналом.

У українській радянській історіографії образ Устима Кармалюка був підданий значній ідеологізації. У офіційній політичній і історичній уяві радянської України він позиціонувався як народний герой і борець проти кріпацтва. Фігура Устима Кармалюка була зафіксована і в географічному просторі Української РСР – його ім'ям називалися не тільки вулиці, але і населені пункти. Особливу роль в ідеологізації образу Устима Кармалюка зіграв і радянський кінематограф – советська версія західної масової культури споживання породила три художні фільми, центральним героєм яких був ідеологічно вивіреним Устим Кармалюк. На сучасному етапі ця міфологізована фігура радянської ідеології не належить до числа забутих. Наприклад, стаття про Устима Кармалюка існує в українській Вікіпедії – не кожен конструкт радянської політичної пропаганди вижив в Інтернеті.

Забути про регіони, або російська історіографія як традиція «великих наративів»

Якщо українські історики й інтелектуали активно вивчали регіональні форми і прояви історичного процесу, генезу особливих і унікальних регіональних ідентичностей, форм політичної, соціальної та економічної організації просторів, то російська історіографія і інтелектуальна традиція нічого подібного практично і фактично не знала. Локальне і регіональне в великих наративах російської історіографії 19 століття було маргіналізовано і виявлялося епізодично тільки в тих випадках, коли мова йшла про територіальну експансію державного організму, який сприймався як основний актор історії.

Незважаючи на маргіналізацію локальності і регіональності мали місце дослідження в сфері «обласної» історії²¹⁹, які фактично не актуалізували регіональні ідентичності як політичні конструкти, зводячи їх, з одного боку, до окремих випадків центрального політичного процесу, або, з іншого боку, до соціальних і культурних прабатьківщин нових національних історіографій, наприклад, білоруської (тексти М.В. Довнар-Запольського²²⁰), які виникнуть трохи пізніше. Тому, російська історія в цій ситуації стала москвацентричним²²¹ концептом і конструктом, хоча деякі російські історики надмірно оптимістично вважають, що «місцева (локальна) історія незмінно привертає увагу дослідників»²²². Автор змушений з цією думкою, на жаль, не погодитися тому, що сама логіка історичної освіти спрямована на відтворення «великих наративів» у професійній ідентичності майбутніх істориків, що робить їх надзвичайно консервативними і несприйнятливими до теоретичних і методологічних новацій в

---

²¹⁹ Корсаков Д.А. Мера и Ростовское княжество: очерки из истории Ростово-Суздальской земли. Казань, 1872; Багалеи Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. М., 1887; Данилевич В.Е. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. Киев, 1896.

²²⁰ Довнар-Запольский М.В. Очерк истории кривичской и дреговичской земель до конца XII столетия. Киев, 1891.

²²¹ Карамзин Н.М. История государства Российского: в 4 кн. РнД: Феникс, 1995; Ключевский В.О. Русская история: в 3 кн. М.: "Академия", 1997; Устрялов Н.Г. Русская история. СПб: Типография Российской академии, 1837.

²²² Маловичко С., Румянцева М. История локуса в классической, неклассической и постнеклассической моделях исторической науки. Статья первая. Постановка проблемы. Местная история в классической модели историописания // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Київ: Інститут історії НАН України, 2012. – Вип. 6. – С. 9 – 22.

історіографії, змушуючи істориків описувати регіональну історію як державну історію другого або навіть третього рівня, трансплантуючи міфи і кліше з національної історії, що фактично вбиває унікальність місцевого історичного процесу. Тому історія регіону як історія-конструкт в російській історіографії фактично неможлива, зате можливі численні і практично не дуже оригінальні історії того чи іншого регіону в роки громадянської війни, індустріалізації, колективізації... Історичні наративи, представлені в текстах російських істориків, які уявляли історію як історію Росії, сприймаючи Росію як Росію політичних центрів, фактично стали стимулами для розвитку більш пізньої історіографічної уяви, стимулюючи генезу і прогрес конструктів, створених більш пізніми поколіннями істориків.

Великі історичні наративи, які домінували в російській історіографії²²³, редукували історію до історії держави і права, яка писалася в жорсткій хронологічній та лінійній системі координат як історія одного центру і однієї нації, що автоматично виключало гетерогенні форми історії – регіональні і національні виміри фактично стали маргінальними сюжетами в російській історіографії. У 20 столітті класична позитивістська схема була піддана ревізії, але ці зміни були незначні і не могли радикально змінити напрямки, вектори і траєкторії розвитку історичної уяви. Радянські великі історичні наративи²²⁴ фактично виявилися модифікованими дореволюційними версіями синтетичної історії, які були піддані ідеологізації.

Радянські російські історики як їх дореволюційні попередники вважали за краще писати історію як історію, де Москва грала центральну роль. У Росії прагнення до історичного ревізійонізму були і залишаються дуже рідкісними тому, що офіційна державна історіографія практично відразу маргіналізує будь-які спроби істориків вийти за межі офіційного московського підходу до написання історії. Тому спроби оскаржити московоцентричні версії написання історії були зроблені не російськими, а українськими істориками, що було пов'язано з трансформацією домодерної української ідентичності в

---

²²³ Соловьев С.М. История России с древнейших времен: в 29 тт. М.: Полярис, 1998.

²²⁴ Очерки по истории СССР / под ред. проф. А. В. Шестакова. Ташкент: Учпедгиз УзССР, 1939. Т. 1. Древнейшая история СССР. 96 с.; Очерки по истории СССР / под ред. проф. А.В. Шестакова. Ташкент: Учпедгиз УзССР, 1941. Ч. 2. Феодално-крепостнический период истории СССР. 310 с.; История СССР / под ред. В. И. Пичета, М. Н. Тихомирова и А. В. Шестакова. М.: Госполитиздат, 1941; Мавродин В.В. История СССР. Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1938. Ч. 1. 132 с., Ч. 2. 156 с.

ідентичність модерної політичної нації. Протягом тривалої частини історії росіяни як політична нація і співтовариство були невидимі.

Ревізіонізм в цій ситуації не мав інтелектуальних стимулів, а регіональна історія не могла інституціоналізувати себе як самостійну течію в історіографії. Тому, етнічна і національна самосвідомість росіян були локалізовані не в історії, а в етнографії, лінгвістиці і мовознавстві, але ідентичність в цій ситуації була деформована: контроль над її формуванням отримали прихильники москвоцентричної версії написання історії, які вважали за краще ігнорувати потенціал регіональних історій для розвитку ідентичності. Спроби російських істориків актуалізувати регіональний вимір в історії Росії і переглянути пострадянські версії лінійної політичної подієвої історії були зроблені набагато пізніше і можуть бути датовані тільки другою половиною 1990-х років.

Ці історіографічні експерименти практично з самого початку були приречені на невдачу, тому що неорадянська спадщина продовжувала перебувати серед тих факторів, які визначали основні вектори, напрямки і траєкторії розвитку історичних досліджень. Спроби знайти альтернативні наративи в сучасній російській історіографії, які обмежували б історію Росії виключно регіонами, що входять до складу сучасної РФ або її слов'янськими компонентами, будуть проблематичними і практично безрезультатними. Спроби актуалізувати відмінності між мешканцями різних регіонів Київської Русі і, як результат, між самими регіонами були вкрай рідкісні²²⁵ в російській історіографії²²⁶, сприймаючись сучасними істориками як історіографічні непорозуміння. Інтелектуальні практики в стилі історичного ревізіонізму з регіональним акцентом в сучасній російській історіографії фактично відсутні.

Деякі російські історики (наприклад, І. Данієвській) прагнуть переглянути політично і ідеологічно мотивовані канони написання російської історії, висловлюючи свої сумніви в правильності примордіалізму, який домінує в інтерпретаціях історії давньоруської

---

²²⁵ Бодянский О. О народной поэзии славянских племён. Рассуждение на степень магистра философского факультета первого отделения, кандидата Московского университета Иосифа Бодянского. Москва, 1837.

²²⁶ Детальніше про історіографічну долі Київської Русі див.: Ручка В.М. Києворуська спадщина в російській та українській історіографії XIX ст. // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 143 – 158. Хоча автор і не актуалізує проблеми регіонального історичного розвитку, але загальні траєкторії еволюції історіографії, які їм проаналізовані, показові в сприйнятті регіональних форм і версій історичного процесу.

народності²²⁷, але більшість російських істориків обмежують себе напівнатяками на те, що аналіз літописних текстів дозволяє припустити, що ні Новгород, ні Псков, ні Полоцьк і деякі інші міста до складу «руської землі», за версією автора літопису, не входили. Деякі російські історики²²⁸ на початку 2000-х років були змушені визнати гетерогенний характер Давньоруської державності, вважаючи, що кордони земель збіглися з майбутніми князівствами, маючи, певно етнічні підстави, підкріплені культурними і мовними відмінностями. Проте, цей ревізійністський концепт не отримує свого розвитку, і подальша історія Росії продовжує писатися як майже виключно державна і політична, де роль регіонального історичного процесу була мінімальна.

Що стосується І. Данілевського, то його вкрай складно локалізувати серед тих російських істориків, які розвивають офіційний державний наратив. Він, навпаки, деконструюють державність як актора, знижуючи Давню Русь до багатоскладового вождства, що дає можливість реалізувати регіональні і етнічні компоненти історичного процесу, хоча, на жаль, ці тенденції практично не отримали розвитку в сучасній російській історіографії. У цій інтелектуальній ситуації історія позбавляється регіональних і тим більше локальних форм і рівнів, зводяться в залежності від контексту до передісторії піднесення Москви або історії Московської держави. Історія Росії імперського періоду і зовсім виключає регіональні виміри, що стало продовженням історіографічної традиції ігнорування немосковських політичних акторів і конкурентів Москви, включаючи Тверське князівство та інші князівства.

Незважаючи на значну роль Твері та інших альтернативних політичних центрів в історії Росії, спроби писати історію в регіональній перспективі залишилися маргінальними. Тому, в російській історіографії фактично не склалися міждисциплінарні напрямки, пов'язані з вивченням історії цих князівств як держав і, аналіз їх історії став долею напівмаргінального краєзнавства. Деякі спроби радянських істориків описати історію Стародавньої Русі як історію територій, де основними акторами були міста-держави²²⁹ стали частиною

---

²²⁷ Данилевский И.Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX – XII вв.). М.: Аспект Пресс, 1998. 398 с.

²²⁸ Горский А. О древнерусских «землях» // Ruthenica. – Київ: Інститут історії НАН України, 2002. – Вип. 1. – С. 55 – 63.

²²⁹ Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси. Л.: Издательство ЛГУ, 1988.

інтелектуальної історії та історії ідей, тому що ці починання були продовжені в пострадянський період. Наприклад, в російській дореволюційній²³⁰ і західній історіографії²³¹ існує по одній монографії, присвяченій історії Тверського князівства, хоча саме воно було конкурентом Москви в процесі об'єднання російських земель.

Результатом цієї інтелектуальної і історіографічної ситуації стала більш ніж абсурдна ситуація постсучасності, коли дві фігури претендують на роль тих історичних особистостей, навколо яких може консолідуватися регіональна версія ідентичності та історичної уяви. Цими історичними постатями є св. князь Михайл Тверской і співак Михайл Круг. Той фактор, що настільки різні фігури стали символами регіональної ідентичності, свідчить про майже повну маргіналізацію регіонального чинника в умовах існування постнаціонального суспільства. У цій історіографічній ситуації історичний процес підміняється історією держави і державних інститутів. Спроби актуалізувати тверські наративи в історичній уяві є вкрай рідкісними, ідеологізованими та міфологізованими. Деякі російські інтелектуали намагаються розвивати комплекс наративів, які зводяться до міфологізованої ідеї «Тверь – несостоявшаяся столица государства Российского» або «Город великой свободы»²³², актуалізуючи прозахідні симпатії тверських політичних еліт²³³, але ці ідеї не в змозі похитнути силу і монопольне домінування офіційного історіографічного дискурсу, незважаючи на те, що на історичну свідомість завжди в значній мірі впливають національні, соціальні та політичні групи, в середовищі яких вона формується.

Болгарська дослідниця Є. Іванова вважає, що «згадка (або забування) певних місць, подій, учасників історії є вірним індикатором тенденцій розвитку суспільства – як для джерел впевненості в собі, так і для дефіциту цієї самооцінки. Робоча пам'ять (героїчна або травматична) може визначити не тільки відносини в суспільстві, а й

---

²³⁰ Борзаковский В.С. История Тверского княжества. СПб.: Издание книгопродавца И.Г. Мартынова – Типография В Безобразова и Комп., 1876. 269 с.

²³¹ Klug E. Das Fürstentum Tver (1247 – 1485). Aufstieg, Selbstbehauptung und Niedergang. Wiesbaden: Harrassowitz, 1985; Ключ Э. Княжество Тверское (1247 – 1485 гг.). Тверь: РИФ ЛТД, 1994. 431 с

²³² Комиссаров В. Город великой свободы // Россия 4D. 2015. № 3 – 4 [Электронный ресурс]. – URL: <http://russia4d.ru/magazine/0304-2015/gorod-velikoi-svobody.html>

²³³ Смолин Е. Тверское Великое княжество: Прерванный путь в Европу // Россия 4D. 2015. № 3 – 4 [Электронный ресурс]. – URL: <http://russia4d.ru/magazine/0304-2015/tverskoe-velikoe-knyazhestvo-prervannyi-put-v-evropu.html>

намітити механізми його модернізації»²³⁴. Історіографічна доля Твері та інших альтернативних форм державності є яскравим прикладом забування і витіснення з історичної пам'яті тих моментів регіональної історії та локальної пам'яті як альтернатив московської версії історії та історичної пам'яті, які не вписувалися в офіційний дискурс. Альтернативні регіональні форми державності, які в минулому існували на території Росії, маргіналізуються і витісняються з великих наративів державної історії.

---

²³⁴ *Иванова Е.* Консенсуси на българската памет // Либерален преглед. 2012. 29 март [Електронный ресурс]. – URL: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1537-2012-03-29-07-44-45>

**Трансплантація ідей каліфорнійської школи
в українські історичні контексти,
або чому не треба перетворювати регіональні
особливості в міф**

Намагаючись відповісти на ці сформульовані вище питання «Коли і як була порушена відносна територіальна єдність українського простору, який увійшов в 20 століття умовно гомогенним?» і «Коли і як були подолані регіональні особливості між російськими територіями, які в 20 століття вступили як гетерогенні?», автор змушений запитати: Які ідеї істориків каліфорнійської школи ми можемо трансплантувати в наші студії регіональної історії України?

По-перше, каліфорнійці вважають, що буде продуктивно відмовитися від універсалістського сприйняття Європи як центру і механістичного детермінізму в економічній історії. Ймовірно, спроби відмовитися від зведення історії України до історії націоналізму, формування модерної української нації і сприйняття національного руху як факторів й чинників, які визначали основні траєкторії розвитку України буде продуктивним, тому що дозволять актуалізувати саме регіональні форми і виміри історичного процесу. Ревізія цих стереотипів зробить історію України гетерогенною, дозволивши більш гармонійно поєднувати і актуалізувати в історіографії центральні та локальні особливості історичного розвитку.

По-друге, «каліфорнійці» пропонують ревізію західноцентричних підходів до пояснення відмінностей в шляхах економічного і соціального розвитку Сходу і Заходу. Гіпотетична відмова від європоцентризму як історії національного будівництва в українській історіографії дозволить комплексно аналізувати регіональні особливості українських історичних просторів і створить можливість для концептуальної ревізії практик і стратегій написання історії в напрямку відмови від домінування великих наративів – історія України пишеться як переважно подієва і синтетична державна історія або історія устремлєнь до незалежності, що перетворює її в лінійний процес – відмова від цього «гранд-наративу» дозволить показати множинний і гетерогенний поліваріативний характер українського історичного процесу в регіональній перспективі.

По-третє, історики-каліфорнійці вважають, що Захід і Схід не мали своїх шляхів розвитку і тому не мали унікальних характеристик, розвиток яких визначав особливості історичних процесів. Ревізуючи історіографічні стереотипи щодо історії України, припустимо, що її

західні, центральні, південні та східні регіони не мали радикальних особливостей і відмінностей протягом історії до другої половини 20 століття, тому що стартові умови розвитку цих територій були ідентичні і однакові: місцеве населення говорило на родинних і близьких ідіомах, ідентичність і інститути були традиційними, економіка мала аграрний і екстенсивний характер – в цій ситуації концепт про особливий шлях розвитку Заходу або про Донбас як частину горезвісного «руського мира» є історіографічними конструктами або навіть політичними і ідеологічними міфами.

По-четверте, історики каліфорнійської школи наполягають, що триумф Заходу стали недавніми і навіть раптовими явищами. Трансплантуючи ці ідеї в українські історичні контексти, припустимо, що інтелектуальний вибух і бум західних регіонів України став можливий тільки після реставрації державної незалежності, а сепаратистський і екстремістський вибух деяких східних областей не мав культурних і місцевих історичних та політичних підстав і передумов, ставши наслідком як зовнішнього впливу, так і змін економічної кон'юнктури. Тому історичні передумови і підстави розколу України, про що люблять писати деякі російські ЗМІ, є не більше ніж політично і ідеологічно мотивованим конструктом.

По-п'яте, «каліфорнійці» наполягають, що Захід і Схід в контекстах всесвітньої історії не мали своїх шляхів розвитку, які дозволили чи не дозволили їм стати лідерами регіонального та світового розвитку. Коментуючи міфи про різні шляхи розвитку і радикальні відмінності в розвитку Заходу і Сходу Кеннет Помєранц питає: «чому Англія не стала другою Дельтою Янцзи?». Перефразовуючи риторичне питання американського історика, ми можемо сформулювати два питання щодо історії України: «чому Слобожанщина не стала Українським П'ємонтом?» і «Чому Галичина не стала... наприклад Тамбовською губернією?». Трансплантуючи ці фактично ревізійні припущення в український історичний контекст, ще раз підкреслимо, що стартові умови заходу і сходу України збігалися, а самі ці поняття стали пізніми ідеологічними і історіографічними конструктами. Відповідаючи ж на два питання, натхнених Кеннетом Помєранцем, автор змушений визнати, що відповісти на них однозначно практично неможливо, що актуалізує необхідність ревізії українських історичних гранд-наративів в напрямку гетерогенізації модусів і методологічних мов і підстав опису / написання історії, що дозволить актуалізувати її регіональні форми.

По-шосте, прихильники каліфорнійської школи економічної історії наполягали, що розвиток капіталізму на Заході не забезпечив західні країни з тими унікальними характеристиками, які дозволили йому стати лідером світового розвитку. Трансплантуючи це допущення в новітню історію України, ми спостерігаємо ситуацію примусової індустріалізації, ініційованої радянськими елітами і в цій політиці примітним було те, що радянська планова економіка не передбачала виключне розвиток і індустріалізацію одних регіонів на шкоду іншим регіонам – відстрочена радянська індустріалізація Західної України передбачала її прискорену і форсовану індустріалізацію.

Тому, твердження деяких політологів про те, що розкол України на Схід і Захід має економічні підстави є надуманим тому, що стартові умови демократичного транзиту в західних і східних областях України були дуже близькі – до моменту розпаду СРСР Україна була одним з найбільш індустріалізованих регіонів: тому вивчення потребують не міфічні твердження про те, що «Донбасс порожняк не гонит», але годує західні області, але вивчення потребують інші проблеми – економічні і соціальні трансформації в регіональному виміру тому, що вивчення цих аспектів може дозволити виявити соціальні та культурні аспекти української регіоналізації.

ЗАПІЗНІЛІ СПРОБИ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ІСТОРІЇ

Ладозький і новгородський міфи: регіоналізація історії чи привід підкреслити лідерство Москви?

Новгородська республіка є ймовірно єдиним регіональним винятком з лінійної логіки написання історії, якій вважають за краще дотримуватися і слідувати російські історики: тому вони схильні не помічати і ігнорувати регіональні форми і виміри історичного процесу. Роль і значення Новгорода в історії Росії настільки помітні, що в історіографії виник новгородський міф. З ним генетично та інтелектуально пов'язаний ладозький міф²³⁵ в російській історіографії, який виник пізніше, але спроби істориків актуалізувати регіональні особливості та розбіжності в ранній історії не отримали розвитку в історіографії, що свідчить про консервативний характер сучасної академічної спільноти, її схильність писати історію в традиційній системі координат, ігноруючи значний потенціал конструктивізму регіональної історії.

---

²³⁵ Кирпичников А. 1250-летие Старой Ладоги // Культура, образование, история Ленинградской области. СПб., 2002. С. 39 – 47; Кирпичников А. Ладога – культурный и исторический феномен России и Балтийского моря // Полития. Вестник фонда «Российский общественно-политический центр». – 2003. – № 3 (26). – С. 10 – 17; Мачинский Д. Первоначальные *Aldeigja*/Ладога и *Gardar*/Русь // Ладога и Северная Русь. Чтения, посвященные памяти Анны Мачинской. СПб., 1995. С. 61 – 65; Мачинский Д. 1250-летие зарождения русской государственности и 300-летие возникновения Российской империи // Ладога — первая столица Руси. 1250 лет непрерывной жизни: Седьмые чтения памяти Анны Мачинской. СПб., 2003. С. 5 – 11; Мачинский Д. Почему и в каком смысле Ладогу следует считать первой столицей Руси // Ладога и Северная Евразия от Байкала до Ла-Манша. Связующие пути и организующие центры: Шестые чтения памяти Анны Мачинской. СПб., 2002. С. 5 – 35; Мачинский Д. Некоторые предпосылки, движущие силы и исторический контекст сложения Русского государства в середине VIII – середине XI в. // Сложение русской государственности в контексте раннесредневековой истории Старого Света. СПб., 2009. С. 460 – 538; Милютенко Н. Средневековая Ладога – научный миф и историческая реальность (по данным саг, летописей и археологии) // XIII конференция по изучению истории, экономики, литературы и языка Скандинавских стран и Финляндии. Петрозаводск. 10 – 14 сентября: Тезисы докладов. Петрозаводск, 1997. С. 127 – 130; Селин А. Староладожский миф в академическом дискурсе последних лет // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – 2012. – № 1. – С. 117 – 126.

Російська історіографія, за винятком кількох істориків модерністської орієнтації, вважає за краще замовчувати значні регіональні особливості історії, перебільшуючи прагнення до єдності Давньоруської державності і міфологізуючи концепт давньоруської народності, що зумовлює домінування централістських пояснень в написанні більш пізньої російської історії. Новгородська тематика з великих історичних наративах змогла проникнути як в масові форми історичної свідомості, так і в академічні історіографічні концепції. Новгород і частково Псков, ймовірно, єдині середньовічні російські регіони, які відносно докладно описані як в шкільних, так і в університетських підручниках з історії, але факт їх перебування в масовій історичній свідомості не означає того, що новгородські наративи стали спробою актуалізувати регіональні форми і версії історії. Російські історики вважають за краще писати історію Новгорода і Пскова в традиційній лінійній системі координат, наполягаючи, що незалежний розвиток регіону став історичною випадковістю.

Історія Новгорода описується як переважно подієва, а сучасні історики ретельно уникають проблем історії новгородської самосвідомості і унікальної середньовічної ментальності, ігноруючи особливості в розвитку місцевих ідентичностей, культурних і мовних особливостей. Спроби написання новгородської історії в регіональній системі координат рідкісні, але ті тексти, які видані належать до традиційної історіографії і тому викликають більше питань, ніж описують регіональний історичний новгородський процес. Наступність в уяві Новгорода як самостійного актора російської регіональної історії в російській історіографічній традиції фактично відсутнє, а спроби російських істориків актуалізувати регіональні форми новгородської історії трансформуються в аналіз подієвої, політичної, соціальної, економічної та культурної історії в традиційному позитивістському розумінні.

У такій історіографічній ситуації вкрай складно або навіть практично неможливо простежити і проаналізувати генеалогії інтелектуальних традицій, взаємозв'язки і взаємозалежності між російською²³⁶, радянською²³⁷ і постсовєтською²³⁸ історіографіями в

---

²³⁶ Андреев Н. Вечевая Русь, или Вольный город Новгород Великий. СПб.: Типографию Ю. Эрлих, 1912. 72 с.

²³⁷ Порфиридов Н. Древний Новгород: Очерки из истории русской культуры XI – XV вв. М. – Л.: Издательство АН СССР, 1947; Андреев В. Северный страж Руси: Очерки истории средневекового Новгорода. Л.: Лениздат, 1989.

сприйнятті історії Новгороду. Критика москвоцентричної версії російської історії²³⁹ не відрізнялася регулярним характером. Спроби уявити Новгород як реальну регіональну історичну і політичну альтернативу диктату Москви мають маргінальний характер в російській інтелектуальній традиції.

Александр Ісаченко, історик слов'янських мов, коментуючи особливості розвитку Новгороду вважав, що він мав значні регіональні особливості, підкреслюючи, що «в Новгороді прищепилася дика азіатчина московського двору з її підозрілістю до всього іноземного, з її жорстокістю і безправ'ям. Можна вважати, що Новгород розвивався б приблизно так, як розвивалися Рига або Стокгольм. Європейський спосіб життя став би проникати на Русь не в кінці XVII, а в середині XVI століття. Європейське мистецтво (живопис, музика, театр, лірика), гуманітарні та природничі науки, одяг і домашнє начиння, медицина і математика, філософія і класична освіта - все це могло отримати в Новгородській державі повне право громадянства. Ще в XVI столітті можна було надолужити все те, що було пропущено за два століття татарського панування. Але московський Кремль зробив необхідні заходи для усунення такого розвитку: в 1494 році Іван III закриває останнє торгове поселення Ганзейського Союзу в Новгороді і кордон на Захід стає майже герметично закритим»²⁴⁰.

Російський біолог і філософ А.А. Любіщев вважав, що «розгром Новгороду – нещастя не тільки для Новгороду, а й для всього російського народу і навіть почасти для всього людства»²⁴¹. Російський історик і теоретик українофобії Ніколай Ульянов під час рідкісних просвітлень висловлював припущення про регіоналізований характер історичного процесу («першими організаторами російської держави були не самі слов'янські племена - новгородці, кривичі, - але також і фіни - чудь, меря, весь ... давньоновгородська земля від самого свого зародження була слов'яно-фінською ... Але вже Москва, скажуть нам, склалася як типово великоросійська держава... Така думка була б

---

²³⁸ Янин В. Средневековый Новгород. М.: Наука, 2004; Тулунов В. Русь Новгородская. М.: Эксмо, 2009.

²³⁹ Полонська-Василенко Н. Дві концепції історії України і Росії. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1964. 52 с.

²⁴⁰ Исаченко А. Если бы в конце XV века Новгород одержал победу над Москвой // Wiener slavistisches Jahrbuch. – 1973. – Bd. XVIII. – S. 48 – 55 (Вестник РАН. – 1998. – Т. 68. – № 11. – С. 970 – 974).

²⁴¹ Любичев А. Если бы противостояние с Москвой завершилось в пользу Новгороду... (Из письма Д. А. Никольскому) // Звезда. – 1999. – № 10 [Электронный ресурс]. – URL: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/journal/vran/knikols.htm>

непорозумінням. На жаль, вона існує. Суздальсько-московська Русь до свого перетворення в Московське царство була російсько-татарсько-фінською землею. Ще ні Рязань, ні Твер, ні Новгород зі Псковом, не кажучи про смоленські, чернігівські і полоцькі землі, Москві не належали, вже в складі Москви знаходилося Касимівське царство... Входили до її складу стародавні меря, весь, мурома, мещера, частина мордви, а також великі землі комі-зирян. Разом з Новгородом і Вятка до неї відійшли з північними володіннями ... Москва росла не як великоруська держава, але як багатонародна держава. Росії чисто російської ніколи не існувало»²⁴²), але політично і ідеологічно ангажований публіцист взяв гору над якостями професійного історика: всі ці ідеї виявилися фактично невидимими, будучи пригніченими банальними переказами традиційних для позитивістської історіографії «великих наративів» і старих антиукраїнських міфів російського націоналізму. Ці ідеї, якщо ми використовуємо слова Перрі Андерсона, можуть бути визначені як «мішанина текстологічних і хронологічних спекуляцій, помилок і вигадок»²⁴³. Ідеї Н. Ульянова деградували до «спільного місця» російської москвоцентричної історіографії.

Думки А. Ісаченко й А.А. Любіщева стали винятками з логіки розвитку російської історіографії Новгорода і тому ігнорувалася, чому сприяли політичні причини та ідеологічні мотиви. Ці настрої в російській інтелектуальній традиції виявилися пов'язані зі спробами альтернативного сприйняття політичної історії: деякі російські інтелектуали²⁴⁴ вважали, що регіональна специфіка історичного розвитку окремих територій могла бути пов'язана з особливостями місцевих політичних інститутів, які відрізнялися від московських, актуалізуючи демократичні традиції як альтернативи московському централізму і авторитаризму. Спроби актуалізувати регіональні форми історії Новгорода викликають роздратування з боку прихильників і апологетів лінійної москвоорієнтованої історії Росії. Російський філолог В.Б. Крисько визначив погляди А. Ісаченко та інших прихильників поліцентричної версії історіографічної уяви на історію

---

²⁴² Ульянов Н. История и утопия // Ульянов Н. Спуск флага. New Haven: Издание автора, 1979. С. 61 – 71.

²⁴³ Андерсон П. Сила аномалии // Московский книжный журнал. – 2012. – 10 июля [Электронный ресурс]. – URL: <http://morebo.ru/tema/segodnja/item/kraft-der-anomalie>

²⁴⁴ Янов А.Л. Россия и Европа. 1462 – 1921. Книга первая. Европейское столетие России. 1480 – 1560. М.: Новый Хронограф, 2008. 694 с.; Янов А.Л. Россия: у истоков трагедии. 1462 – 1584. Заметки о природе и происхождении русской государственности. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 559 с.

Новгорода як «політично явно ангажовані, історично необ'єктивні, а лінгвістично просто неосвічені»²⁴⁵. Сприйняття регіональної історії, яке домінує в більшості сучасних текстів сфокусованих на новгородської історії, нівелює регіональні особливості і характеристики Новгорода, перетворюючи його історію в окремий випадок російського історичного процесу. Більшість сучасних російських істориків схильні сприймати незалежну історію Новгорода як тимчасовий період, наполягаючи, що логіка історичного процесу зводилася до втрати новгородської незалежності і його приєднання до Москви.

---

²⁴⁵ *Крысько В.Б.* Без гнева и пристрастия // Вестник РАН. – 1998. – Т. 69. – № 12. [Электронный ресурс]. – URL: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/journal/vran/novgorod.htm>

Лінгвістичні прояви новгородського міфу, або ревізіонізм без регіоналізму

Якщо російські інтелектуали прагнули актуалізувати в своїх текстах локальні особливості регіональних історій, то вони неминуче стикалися зі значними складнощами і труднощами бо російська історія, на відміну, наприклад, від історії деяких європейських країн не забезпечувала їх з прикладами регіональних політичних, соціальних інститутів або місцевих релігійних особливостей, які відрізнялися б про тих ознак, які домінували на національному державному рівні. Ця історіографічна ситуація не означає того, що російські регіони не мали своїх унікальних рис, особливостей і характеристик – динаміка культурної та інтелектуальної історії, історії ідей російської історіографії сприяла маргіналізації цих особливостей і їх витісненню на периферію історичної та політичної пам'ятей російських інтелектуалів.

Ці тенденції стали особливо помітні в радянський період, коли історія була підмінена переважно соціально-економічною історією в радянській інтерпретації в дусі советського марксизму. Радянська політична ідеологія, яка домінувала в історіографіях РРФСР, автономних і союзних республік практично не залишала історикам можливостей для інтелектуальних маневрів, особливо тим, хто займався політичною або соціально-економічною історією середньовічної Росії. Ті інтелектуали, які були залучені в менш значущі і не настільки важливі з ідеологічної точки зору штудії культурної і мовної історії мали набагато більше можливостей для висловлення своїх власних думок. У цій ситуації вивчення культурної і мовної специфіки Новгорода відкривало можливості для актуалізації особливостей регіональної історії, але результати культурно-мовних штудій були різні. Радянські історики і їх російські спадкоємці (хоча іноді це були одні й ті ж вчені) найбільшу увагу приділяли історії новгородського діалекту, що стимулювало вивчення інших ідіом, які відрізнялися від московських говірок як майбутньої основи російської літературної мови.

Можливості для маневру і в цій ситуації були вельми обмежені. Радянські і російські інтелектуали уникали і продовжують уникати називати новгородський діалект окремою і самостійною мовою, що не заважає їм активно просувати ідею, що вона дуже відрізнялася від інших ідіом, поширених на теренах колишньої Давньоруської держави. Які ідеї пропонували і пропонують прихильники культурно-

лінгвістичного регіоналізму в російській середньовічній історії, які сформували лінгвістичну версію або філологічну редакцію²⁴⁶ новгородського міфу як уявленої традиції?

По-перше, вони наполягають, що новгородська мова мала незалежний статус і свої значні особливості. Тому деякі радянські і російські лінгвісти вважали, що «з історико-лінгвістичної точки зору, в XI – XV ст. сукупність місцевих ідіом Новгородської землі утворювала пучок діалектів, розвиток яких в самостійну мову був перерваний з кінцем новгородської незалежності і включенням Новгородської землі до складу Московської держави... це свого роду предмова, якій не судилося розвинутися далі цієї фази»²⁴⁷.

По-друге, серед регіоналістів, які складають невидиму і майже маргінальну меншість в російському історичному співтоваристві, поширена точка зору, що новгородський і ширше новгородсько-псковський ідіом генетично розвивався не з східнослов'янської, а з праслов'янської спільності.

По-третє, статус новгородського ідіома як східнослов'янського є спірним, тому що він мав генетичні зв'язки з пралехитськими, прасерболужицькими і прапівденнослов'янськими ідіомами – тому, новгородський ідіом мав окремий статус ще до поділу слов'ян на східних, західних і південних: в цій ситуації логічно припустити, що давньоновгородський діалект мав не східнослов'янське походження, тому що генетично він був більше пов'язаний з західнослов'янським, а не з східнослов'янським мовним ареалом. Російський історик Валентин Янін, коментуючи особливості новгородського діалекту, вважав, що «пошуки аналогів особливостям новгородського діалекту дозволили

---

²⁴⁶ Гедеонов С. Варяги и Русь. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1876. 569 с.; Каринский Н. Язык Пскова и его области в XV в. СПб.: Типография М.А. Александрова 1909. 215 с.; Лавровский П. О языке северных русских летописей. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1852. 165 с.; Николаев С. Раннее диалектное членение и внешние связи восточнославянских диалектов // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 23 – 49; Седов В. Происхождение и ранняя история славян. М: Наука, 1979. 158 с.; Соболевский А. Лекции по истории русского языка. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1907. 309 с.; Шахматов А. Исследование о языке новгородских грамот XIII и XIV века // Исследований по русскому языку. – 1886. – Вып. 11. – С. 131 – 285; Шахматов А. К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей. Санкт-Петербург: Типография «Балашев и Ко», 1899. 63 с.; Хабургаев Г. Становление русского языка. М.: Высшая школа, 1980. 192 с.

²⁴⁷ Зализняк А. Древненовгородский диалект. М.: «Языки славянской культуры», 2004. 872 с.

зробити висновок, що предки середньовічних новгородців переселилися з території сучасних Польщі та Північної Німеччини»²⁴⁸. Один з провідних радянських і російських фахівців з мови Новгорода А. Залізник²⁴⁹ виключав її з східно-слов'янських мов, наполягаючи, що, з одного боку, споріднений новгородській мові північнокривичеський діалект входив до складу північно-західної групи слов'янських мов разом з польсько., північно-лехитською і лужицькими мовами; і вважаючи, з іншого боку, що мова ільменських слов'ян входила в південно-східну групу слов'янських мов, яка включає болгарську, сербохорватську, словенську і південні діалекти східнослов'янської зони. Тому деякі інтелектуали сумнівалися в східно-слов'янському статусі новгородської мови, локалізуючи її серед інших слов'янських мов між словенською і сербською мовами. Визнаючи ці особливості, російські історики намагаються актуалізувати ці особливості лінгвістичної історії Новгорода тому, що вони ставлять під сумнів саму ідею існування східних слов'ян і, як результат, єдиної давньоруської народності, що є неприйнятним фактом для консервативної більшості російських істориків.

По-четверте, особливості новгородського ідіома можуть бути наслідком того, що предки його носіїв проникли на територію його поширення не з регіону Дніпра, але з території сучасної Польщі - в цій ситуації давньоновгородський ідіом може бути локалізований серед західнослов'янських мов і тому Новгород і Псков належали до східного слов'янства тільки з географічної точки зору, лінгвістично будучи ближчими до західних слов'ян.

По-п'яте, новгородські і псковські ідіоми стали стимулами і факторами культурної та лінгвістичної регіоналізації Російської держави і Російської Імперії, тому що саме з них генетично походять північноросійські діалекти²⁵⁰ – від діалекту поморів до в'ятських діалектів. Перераховуючи ці культурно-лінгвістичні особливості більшість російських істориків намагається не помічати, що лінгвістична історія Новгорода і Пскова розвивалася паралельно історії

---

²⁴⁸ Янин В. Великий Новгород – история независимости (2009) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.istorya.ru/articles/novgorod.php>

²⁴⁹ Залізник А. Древненовгородский диалект и проблемы диалектного членения позднего праславянского языка // Славянское языкознание: X Международный съезд славистов (София, сентябрь 1988) / ред. И.Н. Толстой. М.: Наука, 1988. С. 175 – 176.

²⁵⁰ Захарова К., Орлова В. Диалектное членение русского языка. М.: Едиториал УРСС, 2004. 176 с.

інших діалектів, які були асимільовані і влилися в російську літературну мову, вважаючи за краще обмежуватися тільки цими формально нешкідливими і малозрозумілими масовому читачеві лінгвістичними характеристиками, ігноруючи проблеми традиційних архаїчних домодерних ідентичностей, які були пов'язані з мовними особливостями.

Якщо історики і філологи не виходять за межі академічного дискурсу, то інтернет-блогери, які підтримують регіоналізм, радикальніші у своїх спробах актуалізувати регіональні особливості новгородської історії. Свобода від формальних та формалізованих академічних правил і обмежень дозволяє їм заявляти, що «незрозуміло, чому історики РФ вважають мову Новгорода і Пскова давньоруською і взагалі бачать Москву спадкоємицею Стародавнього Новгорода? Мові стародавнього Новгорода не судилося розвиватися. Після розгрому і захоплення Московським князівством в 1478 році спеціальним указом московського князя місцева мова була заборонена... Давній Новгородський діалект фактично був мовою, яка була знищена»²⁵¹. У цій ситуації ігнорування регіонального чинника офіційною історіографією призвело до того, що історики-аматори і непрофесіонали спробували монополізувати історичний регіоналізм, що стимулювало його політизацію та ідеологізацію, актуалізуючи його позасистемний і альтернативний характер.

---

²⁵¹ Деружинский В. Мифы и правда о языке предков (2013) [Электронный ресурс]. – URL: <https://alfred-griber.livejournal.com/711946.html>

Ревізія державного канону як подолання минулого без регіонів, або чому держава як гранд-наратив не може бути єдиним актором російської історії, але є їм?

Автор вважає, що трансплантація ідей національних регіональних історіографій Європи, заснованих на написанні історії як множинної гетерогенної історії різних регіоналізованих форм історичного розвитку, в російські історичні контексти, робить можливим оновлену схему написана історія, витриману в традиціях історичного ревізійонізму, яка буде альтернативою точкою зору відносно тих думок, які домінують в сучасній російській історіографії регіональних форм і проявів історичних процесів.

Трансплантація ідей національних історіографій в російський історичний канон може сприяти як його ревізії, так і радикальної деконструкції, бо процеси фрагментації, з одного боку, почалися вже в першій чверті 20 століття, коли українська і білоруська історіографія заявили про свої амбіції незалежного інституціоналізованого існування і змогли стати національними школами вивчення і написання історії. З іншого боку, сучасний російський канон написання історії ніколи не піддавався деконструкції: він існує і функціонує в законсервованому вигляді і передбачає написання тільки однієї можливої історії – державної, політичної, подієвої соціально-економічної історії держави, що виключає з історичної уяви «великі наративи» націй, націоналізмів, регіонів і регіоналізації.

Чи не існують методологічні перешкоди для зміни загальних підходів до написання історії?

По-перше, визнаємо, що російська історія, як і будь-яка інша історія, є конструктом, який складається з великих гранд-наративів, які обслуговують офіційний ідеологічний і історіографічний дискурс. Напрямки і траєкторії розвитку історії як конструкту залежать від методологічних переваг інтелектуалів, залучених в процеси написання історії. По-друге, не існує стабільних історіографічних наративів – існують тільки консервативні академічні спільноти, представники яких бояться перегляду і ревізії історії. Тому, російська історія, як і будь-яка інша історія-конструкт, може бути піддана ревізії. По-третє, якщо російська історія є винайденою історіографічною традицією, результатом діяльності та уяви декількох поколінь істориків, які мали різні методологічні переваги, то вона, як інші історії, може стати об'єктом ревізії, результати якої можуть бути різними.

Якою буде російська історія, якщо в контексти її написання перенести і трансплантувати ідеї європейських регіональних історіографій, які змогли стати національними історіографічними традиціями?

Російська історія як історія держави і економіки є конструктом, породженим позитивістської і радянської історіографіями. Тому в російській історіографії склалася ситуація відсутності «регіонального історіографічного простору»²⁵². Переглядаючи методологічні основи написання російської історії, слід, ймовірно, відмовитися від двох положень – від ідеї, що російська історія може бути тільки державною історією і від помилкового переконання, що ця історія була історією виключно політичних центрів. Ревізуючи державний гранд-наратив, який починаючи з 19 століття домінує в російській історіографії, ми можемо запропонувати альтернативний, регіональний, наратив, але автор вважає, що буде більш продуктивним проілюструвати історіографічну ситуацію прикладами, які не можуть бути інтегровані в офіційну версію історичної уяви.

Історія Стародавньої або Київської Русі є умовним конструктом – історія Київської Русі ніколи не була історією тільки її політичного та територіального ядра, бо практично з самого початку історія була гетерогенним і поліцентричним процесом. Основними територіальними та регіональними акторами історії були Київ, Новгород і Полоцьк, які формально входили до складу Давньоруської держави, але в структуру Руської землі як культурної, політичної та символічної категорії включався тільки Київ у той час як інші міста, і пов'язані з ними регіони, які Київська Русь успадкувала від князівств, які існували до політичного об'єднання і мали значні етнічні та мовні особливості.

Тому Руська земля як політичне ядро Київської Русі може бути уявлена як попередниця майбутньої України, Полоцьке князівство – Білорусі, Новгородські і Псковські землі – Росії, але ця схема в російській історіографії маргінальна, сама ідея має ревізійністський характер, тому що більшість російських істориків консервативна і не готова відмовитися від київської спадщини, що означало б визнання гетерогенного характеру давньоруської державності як державності зі значними регіональними особливостями розвитку, які мали етнічні та

---

²⁵² Журба О., Леонова А. Новая региональная историография и стратегии новой локальной истории (2011) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/content/zhurba-oi-leonova-av-ukraina-dnepropetrovsk-novaya-regionalnaya-istoriografiya-i-strategii>

мовні підстави. Історія російських князівств як історичних спадкоємців Київської Русі і попередників Російської держави, яка їх замінила, також була множинною і гетерогенною історією. Історія Росії це не тільки історія Володимиро-Суздальської Русі, а й історія князівств, які існували одночасно і були історичними і політичними конкурентами.

Історія Росії це не тільки історія Московського князівства, аде – історія множинних політичних проєктів, серед яких були Бєлевське князівство (1468 – 1558), Білозерське князівство (1238 – 1486), Бохтюжське князівство (1364 – 1434), Великопермське князівство (1323 – 1505), Волконське князівство (1270 – 1470), Воротинське князівство (1455 – 1573), Вяземське князівство (1190 – 1494), В'ятська земля (1181 – 1489), Городецьке князівство (1264 – 1403), Дмитрівське князівство (1238 – 1569), Дорогобузьке князівство (1318 – 1486), Заозерське князівство (1400 – 1447), Карачевське князівство (1246 – 1360), Козельське князівство (1235 – 1445), Подільське князівство (1246 – 1303), Мезецьке князівство (1360 – 1504), Нижегородське-Суздальське велике князівство (1328 – 1424), Оболенське князівство (1270 – 1494), Одоєвське князівство (1455 – 1407), Переяславль-Заліське князівство (1175 – 1302), Пронське князівство (1129 – 1465), Ростовське князівство (989 – 1474), Стародубське князівство (1238 – 1460), Тверське князівство (1242 – 1490), Устюзьке князівство (1364 – 1474), Фоминсько-Березуйське князівство (1206 – 1404), Юріївське князівство (1212 – 1345), Ярославське князівство (1218 – 1463)²⁵³. Цей список не повний і автор статті обмежився алфавітним переліком тільки деяких регіональних політичних проєктів, які фактично були альтернативними державами.

Політичний досвід цих князівств свідчить про те, що Москва не була єдиним історичним актором, але історичний процес мав або міг мати поліцентричний і регіоналізований характер, але яке їх місце в синтетичних версіях російської історії і великих наративах російської історіографії? Хвилі якого океану змили цю політичну географію середньовічної регіоналізованої і регіонально гетерогенної і різноманітної Росії?

---

²⁵³ Шеков А. Верховские княжества. Середина XIII – середина XVI в. Историко-географические исследования. М.: Квадрига, 2012. 364 с.; Сычѳв Н. Новосильско-Одоевское княжество. М., 2016. 529 с.; Экземпларский А. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период, с 1238 по 1505 г. СПб.: Типография Императорской академии наук, 1891. 696 с.; Горский А. От земель к великим княжениям: примыслы русских князей второй половины XIII – XV в. М.: Индрик, 2010. 176 с.

Історіографічна доля цих князівств незавидна: історичні практики російських інтелектуалів, практики і методики роботи з минулим російських істориків 19 століття і радянських авторів 20 століття принесли регіоналізовану версію російської історії в жертву державним і соціально-економічним історіям. Тому, у великих наративах домінує виключно Москва і жодне з цих князівств, які актуалізували регіональні історичні проекти, не займає і декількох сторінок в синтетичних версіях російської історії. В історіографії за цими князівствами закріпилася репутація історичних аутсайдерів і маргіналів, які не могли протистояти Москві і були поглинені нею. Ці князівства стали частиною Московського князівства, їх політичні і соціальні інститути і традиції були асимільовані і вписані в московські контексти.

Спроби актуалізації регіональних форм історичного процесу в історії російської історіографії та історичної думки вкрай нечисленні. Після того як історія була кодифікована і класифікована як наука, домінувала позитивістська парадигма і історики-позитивісти вважали за краще писати і писали державну історію, приділяючи пріоритетну увагу історії політичних центрів. Регіони в цій версії історичної уяви були змушені задовольнятися периферійним статусом і перебувати в тіні історичних і політичних столиць. В історії як в науці, яка була інтегрована до системи інших дисциплін і підпорядкована принципам позитивізму, місця для регіонів з їх альтернативними інтерпретаціями історичного процесу практично не залишалося. Історія російської історичної думки знає не так багато прикладів альтернативних інтерпретацій історії: «Летописецъ о стране Вязкой», створений на початку 18 століття, і виданий в декількох версіях і редакціях²⁵⁴, належить до числа цих нечисленних альтернативних джерел.

Історіографічна репутація цього тексту є дуже спірною і деякі автори сумніваються в його оригінальності, сприймаючи текст як пізню імітацію стилю і особливостей російських літописів. Крім цього, текст ігнорується представниками історичної спільноти, які схильні писати історію в традиційній системі координат. Це стало наслідком

---

²⁵⁴ Летописецъ о Стране Вязкой (по Миллеровскому списку) // Труды Вятской ученой архивной комиссии. – Вып. III. – Отд. II. – Вятка, 1905. – С. 23–53 (нечетные); О Стране Вятской (по Толстовскому списку) // Труды Вятской ученой архивной комиссии. – Вып. III. – Отд. II. – Вятка, 1905. – С. 22–52 (четные); Повесть о граде Вятке, что до открытия губерний именована Хлынов выписана из древних хронографов (по Баженовскому списку) // Казанский вестник. – Ч. 11. – Кн. V–VI. – Казань, 1824. – С. 5–25; Повесть о стране Вятской. (Вятский летописец). Памятник Вятской письменности XVII–XVIII века / изд. А. С. Верещагин. Вятка: Губернская типография, 1905. 97 с.

особливостей уяви російської історії в тексті джерела відомого як «Летописець о стране Вяцкой»: текст написаний поза києвоцентричною і московоцентричною парадигмами історичної уяви, а основна увага приділена Новгороду і його ролі в колонізації Вятських територій. «Летописець о стране Вяцкой» є спробою актуалізувати альтернативний новгородоцентричний погляд на історію, актуалізуючи місцеву регіональну ідентичність «страны Вяцкой», але ця спроба виявилася маргіальною: у анонімного автора тексту на знайшлося ні прихильників, ні продовжувачів і спадкоємців.

Крім цього текст фіксував факти існування ще окремої і не в повній мірі інтегрованої в московський канон вятської етнічної протоідентичності, яка проявлялася як в історичній свідомості, так і в мовних особливостях. Процеси централізації російських земель навколо Москви привели, як до знищення альтернативних форм державності, так і маргіналізації місцевих версій історичної уяви. Регіональні історичні наративи були знищені, будучи заміненими інтерпретаціями історії московських книжників, які висловлювали ту точку зору, яка максимально корелювалася з інтересами московських політичних еліт, зацікавлених у знищенні і регіональних форм свідомості, тому що вони могли стати загрозою для домінування Москви. Ця позиція московських книжників, а пізніше московських і петербурзьких істориків, які вважали за краще писати історію Росії як історію держави з центром у Москві або імперії з центром у Санкт-Петербурзі надихнула процеси маргіналізації регіональної історичної спадщини, довівши альтернативні форми і версії фактично державної історії до місцевої історії і приватної версії історії Москви і пізніше Російської Імперії.

Ймовірно, має сенс перефразувати одне з тих питань, що автор сформулював вище: Чи залишили регіональні історичні та державні немосковські альтернативи свої сліди в історії Росії та ідентичності її російського населення? Якщо ці сліди можна знайти і простежити, то де їх шукати? А якщо вони невидимі і стали жертвами маргіналізації, які сили і фактори надихнули руйнування гетерогенної регіональної Росії з її численними і паралельними ідентичностями?

Ймовірно, єдиною спадщиною множинності історичного розвитку російських регіонів до їх уніфікації і примусової радянської модернізації стала мова, точніше – регіональні особливості російської мови, які визначаються як діалектні²⁵⁵. Якщо діалектні особливості в російській

---

²⁵⁵ Горшкова К. Историческая диалектология русского языка. М.: Просвещение, 1972. 160 с.; Захарова К.Ф., Орлова В.Г., Сологуб А.И., Строганова Т.Ю.

мові змогли зберегтися до ери глобального телебачення і інтернету (які стали чинниками уніфікації мови, не менш дієвими ніж впровадження уніфікованої і державно контрольованої системи середньої освіти), то регіональні соціальні та політичні інститути, форми ідентичності не змогли конкурувати з тими інституціями і соціально-культурними відносинами, які пропонувала і просувала Москва. Лінгвістичні рудименти історичної регіональної гетерогенності стали практично маргінальними в радянській і пострадянській Росії, а ініціативи місцевих інтелектуалів по систематизації і реанімації регіональної та локальної мовної гетерогенності²⁵⁶ зводяться до музеєфікації та етнографізації регіональної історичної спадщини, хоча їх попередники в Російській Імперії²⁵⁷ ще фіксували факти реальної лінгвістичної різноманітності формально російських територій. Ці тактики і стратегії офіційного нео-позитивістського краєзнавства, яке є альтернативою новій регіональній історії, сприяє тільки перетворенню росіян в етнографічну націю і музейний артефакт замість її винаходження як модерної політичної нації і уявної спільноти.

Спроби переписати історію Росії періоду феодальної роздробленості в регіональній системі координат²⁵⁸, уявивши її як гетерогенні історії, рідкісні і нечисленні. Тому гранд-нарлативи в сучасній російській історіографії стали наслідком розвитку дерегіоналізованої версії історичної уяви. Нарлативи, які домінують в написанні російської історії, в ще більшому ступені сприяють маргіналізації російського регіонального виміру, тому що імперія уявляється як гетерогенна держава з умовним центром і конкретними національними окраїнами. У цій інтелектуальній ситуації російська регіональна історія маргіналізується в тіні історії неросійських регіонів і їх антиімперських націоналізмів. Імперська історія як історіографічний

Образование севернорусского наречия и среднерусских говоров / отв. ред. В. Г. Орлова. М.: Наука, 1970. 456 с.; Макарова Л. Фонетические, морфологические и синтаксические особенности русских говоров Кировской области // Энциклопедия земли Вятской / ред. В. Ситников. Киров: Кировская областная писательская организация, 1998. Т. 8. Этнография. Фольклор. С. 244 – 256.

²⁵⁶ Областной словарь вятских говоров / ред. Л. Горева. Киров: Коннектика, 2012. Вып. 1 – 2. А – В. 242 с.; Областной словарь вятских говоров / ред. З. Сметанина. Киров: Экспресс, 2006. Вып. 4. Е – И. 256 с.; Областной словарь вятских говоров / ред. З. Сметанина. Киров: Вятский ГГУ, 2008. Вып. 5. К – Л. 230 с.

²⁵⁷ Васнецов Н.М. Материалы для объяснительного областного словаря вятского говора. Вятка: Губернская типография, 1907. 357 с.

²⁵⁸ Монин М.А. Планета Тверь. Культура Тверского княжества периода независимости (1247 – 1485 гг.). М.: Спутник+, 2016. 333 с.

напряма стала кроком вперед від соціально-економічної позитивістської історіографії, спробою визнати гетерогенний характер території, але це визнання фактично виявилось одностороннім: в умовах визнання гетерогенного просторового характеру імперії російська регіональна історія знову опинилася жертвою методологічно модної нової імперської історії як окремого випадку націоналістичних штудій.

ВІД НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ДО НОВОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Проблемно-теоретична agenda ревізіонізму в регіональній історії

Аналіз соціальних тактик і стратегій поведінки "героя" цієї статті на локальному мікрорівні в контекстах регіональної історії, з одного боку, і наші спроби ініціювати інтервенцію соціальної, частково – економічної, і культуральної історії в проблемні поля регіональної історії, з іншого боку, надихають кілька питань, які можуть сформулювати дослідницьку програму ревізії основних положень і постулатів регіональної історії, якщо такі склалися і виникли в пострадянських національних історіографіях. Що змінює вторгнення цих споріднених методів в регіональну історію? Які принципи соціальної та культуральної історії ми можемо використовувати в регіональних історичних студіях? І останнє, але найважливіше, питання: Як може змінитися регіональна історія у разі інтеграції в її дослідницький інструментарій методів соціальної, культуральної і економічної історії? Ймовірно, однозначно відповісти на ці питання неможливо.

Десятиліття активних студій в регіональній історії актуалізувало різні точки зору і думки щодо об'єкта і предмета, а також методологічного і теоретичного інструментарію регіональної історії як міждисциплінарного напрямку в сучасній історіографії. Публікація збірника "Регіональна історія", який видається з 2007 року, дозволяє відносно чітко визначити проблемне поле регіональної історії в розумінні редакторів цього періодичного видання. Якщо аналізувати зміст випусків журналу починаючи з 2017 року, то деякі проблеми постійно опинялися в центрі уваги авторів. Ці проблеми такі: теоретичні та методологічні проблеми регіональної історії як напрямку в сучасній історіографії, історичні, соціальні та політичні проблеми, форми і вимірювання регіоналізму і локалізму в українській історії, проблеми соціальної, етнічної та культурної історії регіонів, історія міст в контекстах регіональних і національних історій.

Ця класифікація напрямків регіональної історії фактично стала частиною радянської історіографічної спадщини, в основі якої лежав принцип виділення проблемних полів від загального до конкретного. Тому регіональна історія конструює себе як історія, змішана з історичною географією та фольк-історичним краєзнавством. Регіональна історія в цій методологічній ситуації ризикує втратити свій новаторський потенціал і перетворитися в ще одну синтетичну історію, яку її прихильники будуть писати як історію "великих наративів" з тією

різницею, що grand narratives нації, релігії, церкви, держави, армії, торгівлі замінять інші такі ж стабілізовані grand narratives, включаючи "історичний регіоналізм", "культурно-історичний локалізм", "етнічна історія регіонів" або "історія міст". Така тематика досліджень, які можуть бути віднесені до жанру регіональної історії, не є випадковою і вибір проблем, які вивчають історики, залучені в аналіз регіональних історичних сюжетів, пов'язаний з особливостями генези регіональної історії у пострадянських історіографіях. Активні студії в сфері регіональної історії були інституціолізовані практично одночасно в Росії (проект "Новая локальная история") і в Україні ("Регіональна історія") з різницею в кілька років в 2000-і рр.

До кінця 2010-х в українській і російській історіографіях виник неформальний компроміс щодо того, чим є регіональна історія і, чим повинні займатися регіональні історики. Історіографічний канон в тій чи іншій сфері історіографії, якщо він виникає, завжди схильний до інерційного розвитку і консервації. Тому ревізія канону є життєво необхідною для регіональної історії, якщо та, звичайно, не планує стати частиною нормативної історіографії і не збирається займатися методологічною некрофілією, реанімуючи позитивізм. Якою може стати регіональна історія, якщо вона, з одного боку, не стане частиною нормативної історіографії з її неминучими і горезвісними grand narratives, а її ентузіасти, з іншого боку, виявляться досить сміливими і амбітними, щоб ініціювати ревізію основних положень історіографічного канону регіональної історії?

Наполягаючи на ревізії канону регіональної історії, автор визнає, що "історичний регіоналізм", "культурно-історичний локалізм", "етнічна історія регіонів" або "історія міст" належать до числа дискусійних проблем, які безумовно потребують вивчення і заслуговують того, щоб бути в центрі уваги істориків, але автор вважає також, що небезпечно зосереджуватися тільки і виключно на цих питаннях як центральних для регіональної історії. Тому автор статті вважає що наступна agenda, яка має ревізійністську спрямованість, може позитивно вплинути на розвиток регіональної історії, тому що історія не знає єдино правильної істини, а сучасні війни пам'ятей змушують інтелектуалів уявляти і винаходити нові історіографічні традиції, а регіональна історія в ситуації ідеологічної конфронтації може претендувати на роль нової фабрики смислів і значень, сприяючи академізації історії та звільненню історичного знання від кайданів і пут політики і ідеології.

Регіональна історія як соціальна, соціальна історія як регіональна

Ймовірно, фігура Устима Кармалюка була маргінальною. Виходець з селянства, мовчазної більшості середньовічної історії і тієї соціальної категорії, яка в період Нового Часу рідко гучно заявляла про себе, Устим Кармалюк міг залишитися невідомою фігурою з десятків тисяч таких же як і він селян, але дезертирство і подальші його дії перетворили Устима Кармалюка одночасно в маргінала і виразника сподівань найрадикальнішої частини українського селянства. Якщо тимчасово відвернутися або зовсім відмовитися від радянських ідеологічно вивірених інтерпретацій діяльності Устима Кармалюка, то він, з одного боку, може стати ідеальним героєм мікроісторичного дослідження. Устим Кармалюк – один з небагатьох вихідців з соціальних низів, які потрапляли на сторінки офіційних документів, вимусивши представників пануючих політичних класів звертати увагу на ті соціальні категорії населення Російської Імперії, які практично не мали шансів заявити про себе як на мікро-, так й на макро- рівні історії.

Наші спроби проаналізувати діяльність Устима Кармалюка в контекстах регіональної історії або мікроісторії з претензіями на історичну антропологію ще раз, ймовірно, підкреслюють те, що сучасна історіографія надзвичайно залежна від методологічної і теоретичної моди, захопленості істориків пострадянських країн формально «новими» напрямками і течіями в історіографії, які виявляються зовсім не новими, встигнувши стати частиною інтелектуальної історії та історії ідей західної історіографії. Тому регіональна історія стала історіографічною панацеєю, але ця впевненість виявилася не більше ніж оптимістичною ілюзією. Регіональна історія, як і інші історіографічні проекти, породжені і натхненні постмодерном, фактично стала ще одним розпливчастим збірним поняттям усього того, що в історичній науці постсоціалістичних країн асоціювалася з прогресивними західними історіографічними впливами і тому могло сприйматися як універсальне, потрібне і прогресивне, хоча було тільки одним з багатьох історіографічних підходів.

З другого боку, як і наші західні колеги, аналізуючи тексти – офіційні документи – присвячені Устиму Кармалюку ми вимушені пам'ятати, що це саме офіційні тексти – тексти, створені представниками меншини, в нашому випадку – урядовцями. Дискурс народної селянської культури фіксується не самими її носіями (хоча

могли мати місце і виключення), а, навпаки, їх соціальними і культурними антагоністами. Документи, присвячені діяльності Кармалюка, відображають офіційні інтерпретації акту народного протесту, який уявлявся однозначно негативно. У цьому контексті офіційні документи сприяли негативній ідеалізації селян, відображаючи стереотипи, які виникли навіть не в рамках високої культури пануючих класів. Ці документи були породжені зусиллями перехідної соціальної категорії – «чиновниками» або урядовцями, які перебували на службі Імперії і, ймовірно, самі того не розуміючи і не усвідомлюючи, сприяли формуванню і розвитку соціо-культурних стереотипів, які торкалися найчисленнішого, але майже постійно мовчазного актора історичного процесу – представників соціальних низів.

Ці висновки носять попередній характер, а есе тільки намічає основні напрямки можливого вивчення історії протестних дій українського селянства в мікроісторичному контексті. Українське суспільство 19 століття продовжувало залишатися переважно аграрним й селянським. Документи, присвячені діяльності Устима Кармалюка, є перспективним джерелом для подальшого вивчення. Застосування західних методів, запропонованих в рамках історичної антропології і мікроісторії, можуть виявитися корисним і продуктивним для аналізу діяльності Кармалюка в мікроісторичній перспективі, сприяючи також формуванню мікроісторичного рівня (а у перспективі і унікальної наукової мікроісторичної чи / і історико-антропологічної школи) в сучасній українській історіографії.

Казус Устима Кармалюка в українській історії та історіографії актуалізує значний потенціал історичного ревізіонізму, доводячи, що навіть настільки ідеологічно мотивовані проблеми як класова боротьба і селянські повстання як форми протесту можуть забезпечити історика з джерелами, які необхідні для проведення регіонального історичного аналізу в стилі мікроісторії та соціальної історії. Казус Устима Кармалюка доводить, що формально старі і добре відомі джерела, які неодноразово аналізувалися і знайшли репутацію ідеологічно правильних в радянській історіографії, мають приховані рівні, аналіз яких дозволяє актуалізувати регіональні і мікроісторичні форми історичного процесу. Автор статті вважає що регіональна історія повинна перестати бути регіональним додатком до національної історії, перестати бути модною і модернізованою формою краєзнавства, його академічною вітриною, перестати бути історією формальних регіонів. Регіональна історія повинна втратити свою

репутацію як історії областей або міст. Регіональна історія повинна бути радикально переглянута, перетворившись в історію інститутів, ідентичностей та процесів.

Сучасна джерельна ситуація не забезпечить істориків з новими джерелами в той час, як історіографічна ситуація змушує історика бути сприйнятливим до нових концептуальних віянь, і це надає особливу актуальність історичному ревізіонізму, який може дозволити історикам, ре-інтерпретувати джерела таким чином, що ревізія і перегляд стереотипів оновить проблемне поле регіональної історії і створить умови для подальшого розвитку історіографії. Нова регіональна історія як нова локальна, нова соціальна, нова мікроісторія регіонів зможе стати основою для радикально оновленої регіональної історії як однієї з нових парадигм для розвитку сучасної історіографії в сучасному міждисциплінарному гуманітарному знанні.

Соціальні контури регіональної історії: досвід конкретного дослідження

В цьому розділі автор зробить спробу накреслити можливі напрямки дослідження таких традиційних і звичних інституцій, на прикладі «народних домів» в контексті української локальної (колоніальної) перспективи. Це буде сумна історія, історія поступової асиміляції і відмирання українських інституцій, але, з другого боку, це – і унікальний локальний дискурс української історії. Хоча в американській українській традиції були спроби інтерпретувати історію американських українців на американській периферії (наприклад, в Північній Дакоті) в категоріях суто американської традиції сприйняття історії – як історії «адаптації, асиміляції і успіху»²⁵⁹. Автор статті розуміє, що інститути, які він має намір проаналізувати, належать в більшій мірі до соціології, а не до історії. Але в такій ситуації ми можемо звернутися до досвіду Фернана Броделя²⁶⁰, у якого мікро-історія перебувала в сусідстві з мікро-соціологією.

«Народні домаи» (*narodni domy*) – цікава соціальна інституція, яка існувала в Україні на початку ХХ століття²⁶¹ та в українському екзилі між двома світовими війнами²⁶². Перші «народні домаи» виникли в Алберте – в селищах Верджевілл (Vergeville), Ленюк (Lanuke), Манде(р)е (Mundare) і в Едмонтон (Edmonton). У американо-канадській україністиці «народні домаи» нерідко інтерпретуються в контексті історії

---

²⁵⁹ *Pedeliski Th.* Ukrainians on the Prairies: Old World Cultural Values and the Demands of a New Land // North Dakota Ukrainians / eds. A. Palanuk, L. Remele. – Dickinson: UCI, 2002. – P. 19.

²⁶⁰ *Braudel F.* Histoire de sociologie // Braudel F. Ecrits sur l'histoire. – Paris: Flammarion, 1969. – P. 97 – 122.

²⁶¹ Див., наприклад: *Мармазова О.И.* Земские народные дома и музеи в Екатеринославской губернии // Богдан Хмельницкий: жизнь, деятельность, история и современность. Доклады научной конференции, Донецк, 14 – 15 декабря 1995. – Донецк: Издательство ДГУ, 1995. – С. 29 – 31.

²⁶² Про «народні домаи» майже не існує спеціальних ґрунтовних досліджень. Див. статтю канадського соціолога українського походження Андрія Макуха, яка вийшла в 1988 році. Див.: *Makuch A.* Narodni Domy in East Central Alberta // Continuity in Change. The Cultural Life of Alberta's First Ukrainians / ed. M. Lupul. – Edmonton: CIUS, 1988. – P. 202 – 211. Згадаємо і одну з розвідок 1970-х років. Див.: *Prokop D., Kostash W.* National Homes or Narodni Domy // Ukrainians in Alberta. – Edmonton: CIUS, 1975.

інституціоналізації українського *ком'юніті*²⁶³ у Америці. «Народні доми» в Канаді були об'єднані в «Союз українських народних домів»²⁶⁴. «Народні доми» були своєрідними центрами, покликаними зберегти серед американських українців пам'ять про «*staryi krai*»²⁶⁵. Останні «народні доми» в Канаді припинили своє існування, поступившись місцем сучасним формам організації дозвілля – спортивним товариствам і клубам. Криза і зникнення народних домів стала результатом послідовної інтеграції української громади в канадське суспільство. Окрім цього, після другої світової війни на зміну інтеграції прийшла асиміляція. «Народні доми» в Україні були тим інститутом, в еволюції якого простежуються тенденції характерні для генеральної лінії української історії, що перетворює їхнє вивчення на перспективний напрям розвитку історичних студій в Україні. З другого боку, автор цієї статті не претендує і навіть не намагається оспорювати у носіїв так званої макро-історії «монополію на загальний історичний дискурс»²⁶⁶. Я тільки вважаю, що аналіз локальних і регіональних, мікро-історичних, проявів великого історичного дискурсу допоможе з'ясувати, як розвивалися низові соціальні інститути в українській історії.

Самі «народні доми» складно вписати і ментально інтегрувати в той ландшафт, в якому існували перші українці в Канаді і ЗСА. Землі, де вони селилися, наприклад – на території Північної Дакоти, були відкритими вітрам просторами з майже повною відсутністю дерев. Таким чином, новий ландшафт дуже відрізнявся від того, до якого вони

---

²⁶³ Про своєрідний *community*-чинник в історії американських українців див.: *Pedeliski Th. The Ukrainian Ethos in the Life of Ukrainian Settlements in North Dakota // North Dakota Ukrainians / eds. A. Palanuk, L. Remele. – Dickinson: UCI, 2002. – P. 28.*

²⁶⁴ *Батицький В. Союз Українських Народних Домів // Пропам'ятна книга українського народного дому к Вінніпегу. – Вінніпег: Український народний дім, 1949.*

²⁶⁵ Поняття “*Staryi Krai*” стало стійким виразом в англійській мові американських і канадських українців, воно широке використовується для підкреслення зв'язку між українською діаспорою і Україною. Використовування українських слів в усній мові і в письмовій мові (Mike Kulish: I was born in Ukraine. I was 14 years when I came to America. I never traveled much in *Staryi Krai*, but I remember some things.... Див.: “Who Are We?” A North Dakota Ukrainian Oral History / collected by Agnes Palanuk // North Dakota Ukrainians / eds. A. Palanuk, L. Remele. – Dickinson: UCI, 2002. – P. 36.) через транслітерацію свідчить про формування особливого українського американського локального ідентичностного дискурсу.

²⁶⁶ Див.: *Meier C. Notizen zum Verhältnis von Makro- und Mikrogeschichte // Teil und Ganzes. Zum Verhältnis von Einzel- und Gesamtanalyse / hrsg. K. Acham, W. Schulze. – München: Orig.-Ausg, 1990. – S. 111 – 140.*

звикли в Україні. Це підкреслювали і самі українці, які описували Північну Дакоту дуже лаконічно: «... this was nothing, but prairie, rocks, hills, and snakes ...»²⁶⁷. Ймовірно, перші американські українці вирішили, що вони потрапили в пустелю. У другій половині ХХ століття їхні нащадки в Північній Дакоті зібрали цікаву колекцію усних і письмових свідочств про перші кроки дакотських українців. Проаналізувавши ці джерела, ми можемо припустити, що Північна Дакота була не просто крайньою і найвіддаленішою українською периферією, околичною зоною спорадичної колонізації – Північна Дакота була і американською периферією того часу. Серед зібраних свідочств є переказ (який підкреслює ізолюваність українських центрів в Дакоті²⁶⁸) сім'ї Клим, по розповідях членів якої, мешканці невеликих українських поселень бачили паровозний дим за п'ятнадцять миль²⁶⁹. У такій ситуації повної периферійності і ізолюваності, з одного боку, і повного домінування традиційної культури соціальних низів²⁷⁰, з другого боку, виникнення місцевих локальних інституцій було неминуче.

Тріумфу «народних домів» передувала монополія церкви на здійснення функцій соціалізації і формування ідентичності. На ранньому етапі існування українських поселень в Північній Америці саме католицькі або православні церкви були основними чинниками соціалізації і трансляції тих цінностей і традицій, які принесли з собою українські селяни-переселенці з Галичини і Буковини. «Народний дім» – продукт розвитку високої культури західно-європейських інтелектуалів, більш того – це була міська культура. Перший «народний дім» виник в 1887 році в Лондоні, як результат свідомої спроби «опустити» високу культуру, наблизивши її до народних традицій. Народний дім в Англії був інтелектуальним літературним проектом – його ініціатором став нині майже забутий письменник Уолтер Безент²⁷¹. У англійському варіанті народні дома були тією

---

²⁶⁷ “Who Are We?” A North Dakota Ukrainian Oral History / collected by Agnes Palanuk // North Dakota Ukrainians / eds. A. Palanuk, L. Remele. – Dickinson: UCI, 2002. – P. 37.

²⁶⁸ Про українців в Дакоті див.: Dubovy A. Pilgrims of the Prairies: Ukrainian Pioneers in North Dakota. – Dickinson: UCI, 1983.

²⁶⁹ *Pedeliski Th.* Ukrainians on the Prairies. – P. 20.

²⁷⁰ Наприклад, П. Куліш (Pauline Kulish) у середині 1980-х років згадувала, що перші українці в Північній Дакоті були вихідцями з бідного селянства: “...when we arrived here, there was poverty...”. Див.: “Who Are We?” A North Dakota Ukrainian Oral History.... – P. 37.

²⁷¹ Bezant W. All Sorts and Conditions of Man. – L., 1885.

інституцією, яка була покликана сприяти поступовій модернізації традиційної культури міських низів, простих міських обивателів, які могли зберігати соціальні і культурні зв'язки з сільською периферією через ідентичність і світогляд.

Українські «народні доми» існували як на українських територіях в європейських імперіях, так і в українських колоніях в Америці. Феномен «народних домів» був характерний і для деяких російських губерній²⁷². Ймовірно, структурно і функціонально російські і українські народні доми були близькі. Один з теоретиків і ініціаторів «народних домів» в південних російських губерніях Є.Н. Медінський писав, що «під ім'ям народного дому треба розуміти таку установу», в якій реалізуються культурні і просвітницькі заходи – «бібліотека-читальня, аудиторія для народних читань і лекцій, народний театр, школа для дорослих, музей»²⁷³. Більшість з перерахованих атрибутів характерна і для «народних домів» в Україні.

«Народні доми» в українських компактних поселеннях в Канаді і ЗСА з'являються після завершення першої світової війни. Крім «народних домів» українці в Північній Дакоті, за словами Т. Педеліскі²⁷⁴, мали незначне число приводів для сумісного проведення часу, для вживання саме української мови. Такими мотивами могли бути релігійні свята, весілля, дні народження і похорони. У такій ситуації інституція, в якій акумулювалася б енергія українців, була просто необхідна. Таким інститутом і стали «народні доми». Як

---

²⁷² Див.: Ашихминова А.В. Народные дома – центры культурно-просветительской работы южнороссийского села // Новая локальная история. – Ставрополь: Издательство СГУ, 2004. – Вып. 2. Новая локальная история: пограничные реки и культура берегов: Материалы второй Международной научной Интернет-конференции, Ставрополь, 20 мая 2004 г. – С. 25 – 32. Стаття А.В. Ашихминої є цікавою спробою проаналізувати «народні доми» в російському контексті, але її текст страждає зайвим етноцентризмом. «Народні доми» аналізуються як російські інституції, хоча відомо, що населення південних губерній Росії було змішаним – українським і російським. Крім цього, авторка стверджує, що «народні доми» були проявом міської культури. А.В. Ашихминова вважає, що сільські «народні доми» існували тільки в Данії. Український аспект в історії «народних домів» в її статті не фігурує.

²⁷³ Про «народні доми» в Росії див.: Медінський Е.Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника. – СПб.: Наука, 1913. 327 с.; Дьяковъ Ф.Я. Народныя дома – очаги духовной и материальной культуры. – М., 1915; Александровъ А. Земство и народныя дома // Новый журналъ для всехъ. – 1915. – № 6; Данилевскій В.Я. Задачи и общественное значение народных домовъ // Народныя дома какъ культурно-просветительныя центры. – Харьковъ, 1918.

²⁷⁴ Pedeliski Th. Ukrainians on the Prairies. – P. 23.

правило, це були скромні будівлі, які будувалися недалеко від церков або українських шкіл. Це були такі дома які стали на деякий час місцевими центрами українських традицій, українського політичного і культурного життя. Ймовірно, поява народних домів в Канаді була своєрідною реакцією українських селян на нову, досконало чужу і незрозумілу, для них дійсність. «Народні дома» як низові соціальні інституції намагалися локалізувати традиційну культури, звичаї, принесені з України, на канадському ґрунті. Нерідко «народні дома» підтримували зв'язки і контакти з Церквою (20 відсотків) або світськими політичними колами, наприклад, прокомуністичною Українською Робочою Фермерською Асоціацією (35 відсотків).

У цій ситуації складно реалізувати заклик німецьких прихильників мікро-історії, які указували на перспективність послідовного відділення в рамках мікро-історичного аналізу (за словами В. Шульце «мікрофеноменів») власне історичної, повсякденної історії («буденного життя»²⁷⁵) від політичної історії. Тому, вивчаючи і аналізуючи існування і функціонування «народних домів» треба брати до уваги і те, що за самим фактом наявності в українських селищах цих інституцій стояв певний політичний бекґраунд (*background*). З другого боку, те, що «народні дома» були пов'язані з різними, діаметрально протилежними, політичними партіями і рухами дозволяє досліднику проаналізувати різні дискурси історичної реальності в мікро-історичному і локальному контекстах. Це, за словами класика мікро-історичних студій Жака Ревеля, дає можливість «реконструювати безліч контекстів... необхідних для вивчення поведінкових типів»²⁷⁶.

Витоки «народних домів» ми можемо шукати в «читальнях» (*chytalni*)²⁷⁷, які могли бути філіями «Просвіти»²⁷⁸ чи іншими українськими організаціями, створеними для народу, для вивчення народної культури і традицій. Таким чином, першими споживачами того культурного продукту або проекту, який пропонувався в рамках

---

²⁷⁵ Schulze W. Mikrohistorie versus Makrohistorie? Anmerkungen zu einem aktuellen Thema // Historische Methode / hrsg. Ch. Meier, J. Rüsen. – München: Orig.-Ausg, 1988. – S. 319 – 341.

²⁷⁶ Ревель Ж. Микроанализ и конструирование социального // Современные методы преподавания новейшей истории. – М.: Наука, 1996. – С. 236 – 261.

²⁷⁷ Про читальні див.: Himka J.P. The Background to Emigration: Ukrainians in Galicia and Bukovyna, 1848 – 1914 // A Heritage in Transition: Essays in the History of Ukrainians in Canada / ed. M. Lupul. – Toronto: McClelland & Stewart, 1982. – P. 11 – 32.

²⁷⁸ Нарис історії матірнього товариства Просвіти. – Вінніпег: The Christian Press, 1968. 310 с.

читальнь, були селяни – носії народної культури, яка рідко потрапляла на сторінки історичних джерел. Примітне те, що ініціаторами створення «читален» – установ для народу – були носії не народної, а «високої» культури. У цьому контексті Іван Франко, Михайло Павлик²⁷⁹, Кость Левицький, Кироло Труловський, Михайло Грушевський поступали так, як в XVIII сторіччі французькі аристократи, які намагалися змінити дискурс і вектор розвитку народної культури через залучення селян до письменності і читання. Сама ідея створення «народних домів» в Канаді органічно витікала з тієї ідентичності, носіями якої були канадські українці в першій половині XX століття. Аналогічні інституції з такими ж назвами існували і в Україні. Таким чином, поява «народних домів» серед українських емігрантів була своєрідною спробою трансплантації української народної культури на канадський ґрунт.

З другого боку, не забуватимемо, що серед творців і ініціаторів появи народних домів були українські інтелігенти, які прагнули прищепити українським селянам ту культуру, яка принципово відрізнялося від тієї, в якій вони існували і яка неподільно домінувала в сільській українській середі і на українській периферії – в Канаді і ЗСА. Модернізаційний ефект від «народних домів» був, ймовірно, дуже незначним. Про це, наприклад, свідчать спогади українців (які пам'ятали не тільки перші роки в Америці, але і останні в Україні), записані у середині 1980-х років. П'юріл Басараба²⁸⁰, наприклад, був схильний говорити, постійно посилаючись на текст Біблії, уподібнюючи українців першопроходцям-пуританам, самотнім відлюдникам і пустинникам.

Серед перших українців в Канаді і Північній Дакоті панував колективізм і прагнення зберегти зв'язки, які об'єднували їх в Україні. Емігранти нерідко приносили з собою зв'язки на рівні одного села, в найперших дакотських українських поселеннях, по спогадах Вілльяма Ангелука, домінував колективізм і сумісне мешкання декількох сімей в одній хаті²⁸¹. Поява такої інституції як «народні доми» серед

---

²⁷⁹ Див., наприклад, один з творів М. Павлика.: *Павлик М. Про русько-українські читальні* // *Павлик М. Твори.* – Київ: Дніпро, 1959. – С. 416 – 549.

²⁸⁰ Див.: Pearl Basaraba: God opened up America and the people come here. I don't know what have been had it not been for America. As en example look at us. Eight in our family and for more were born here. Think of the acreage they left. God lead, as Moses led out of Egypt – nothing else. – “Who Are We?” A North Dakota Ukrainian Oral History... – Р. 37.

²⁸¹ Див.: William Anheluk: Lots of people got together to build the house. Four of five families were living together for months and months. First they built one house and then

українських переселенців підкреслює те, що вже на початку ХХ століття (через два десятиліття після переселення до Америки) вони володіли розвиненою колективною ідентичністю.

З самого початку свого існування «народні домаи» були, ймовірно, покликані вивчати і зберігати українську народну культуру, але поступово культурний дискурс, який спостерігали і споживали, відвідувачі «народних домів» міняється. «Народні домаи» перетворюються на переважно світську інституцію, в рамках якої протікав процес формування нової української канадської культури і ідентичності. Традиційна архаїка поступово втрачала свої позиції і витіснялася на периферію культурного життя. «Народні домаи» стали пропонувати нову культуру, оновлену, сполучену з місцевими (західними) культурними наративами. Таким чином, народна культура українських селян поступово трансформувалася в модерну, майже канадську, але з українським колоритом і антуражем «старої батьківщини», яка традиційно була представлена «*kraiovyd'om*» у вигляді декорацій на сцені в «народному домі».

Українські «народні домаи», які існували в компактних поселеннях (Ukrainian bloc settlements) не витримали напруженої конкуренції з містом і в результаті, після сільської депопуляції другої половини 1940-х – засади 1950-х років, зникли і останні «народні домаи». Тоді канадські українці вже не мали особливої і життєво важливої потреби в збереженні народних домів. За словами Андрія Макуха, «...in short, Ukrainians in Canada had finally arrived...»²⁸². Закриття і завершення функціонування «народних домів» не означало повного зникнення цього історичного феномена. «Народні домаи», які вже встигли перетворитися в «*narodni domy*» існували в Канаді і в 1980-і роки. Але це були вже не народні домаи в тому значенні, яке їм додавалося відвідувачами між двома світовими війнами. Вони стали музейними проектами, де демонструється законсервований зріз української локальної культури, один з її периферійних дискурсів.

Але і після того, як «народний дім» втратив свої соціальні функції він продовжував хвилювати і цікавити українських інтелектуалів в діаспорі, хоча сам образ «народного дому» в літературному дискурсі України з'явився ще між двома світовими війнами. Пригадаємо, наприклад, Богдана Кравцова («І знов весна... вже нарiк двадцять лiт

---

they go and build for someone else. – “Who Are We?” A North Dakota Ukrainian Oral History... – P. 37.

²⁸² Makuch A. Ukrainian-Canadian Life in the 1960s and the 1970s: an Examination of Key Aspects. Unpublished paper presented in Nizhyn, 2005.

минеться з часу, як весняним шумом, невтишним гулом у серця хлоп'ячі і в вікна шкільних заль в Народнім Домі прорвався так нагадано, неждано світ березня сімнадцятого року»)²⁸³, для якого сам феномен «народних домів» чітко асоціювався з процесами національного відродження, з надіями українських інтелектуалів на створення незалежної української держави. Але і для Богдана Кравцова «народний дім» є низовою, точніше – локальною або локалізованою, соціальною установою. У еміграції багатьом українським поетам сам інститут народних домів здавався архаїчною інституцією, хоча деякі і бачили в його діяльності чимало позитивного. Але і в такій ситуації українські інтелектуали в екзилі зробили своєрідну деміфологізацію народного дому. Ймовірно, у вірші Богдана Бойчука «Десь суть була», який вже став хрестоматійним, відчувається і біль українського емігранта по втрачених «народних домах»: «Десь суть була, осталися одгадки, десть дім стояв, та як його знайти?»²⁸⁴. Хоча з Бойчуком в цьому контексті складніше, ніж з Кравцовим.

Інший американський український письменник Аскольд Мельничук сам, коли був підлітком, відвідував місцевий «народний дім» в Елізабетпорті (штат Нью-Джерсі). За словами Аскольда Мельничука, в цій будівлі знаходилися кафе і декілька великих кімнат. У домі збиралися учасники різних українських організацій, діяла українська суботня школа, яку відвідував Мельничук і де викладала його матір. По неділях «народний дім» використовувався для проведення різних суспільних і просвітницьких заходів, приурочених, наприклад, до роковин з дня народження або смерті Тараса Шевченка. Окрім цього, в «народному домі» могли працювати американські студенти українського походження. Аскольд Мельничук згадує, що «декілька десятиліть народний дім виконував центральну роль в житті української громади»²⁸⁵, поки не поступився своїми позиціями

---

²⁸³ Кравців Б. Сімнадцятого року // Над рікою часу. Західноукраїнська поезія 20 – 30-х років / упоряд. М. Ільницький. – Харків: Фоліо, 1999. – С. 428.

²⁸⁴ Бойчук Б. Десь суть була // Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / упоряд. О.Г. Астаф'єв, А.О. Дністровий. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 67.

²⁸⁵ Аскольд Мельничук пише: «...don't have much to tell you except that there was a Ukrainian National Home in Elizabethport, New Jersey. It had a tavern in the basement, and several large rooms, including an auditorium aboe. And it was in constant use throughout my youth – as a gathering place for Plast, for Ukrainian Saturday School classes (both of which I attended, and in which my mother and grandfather taught). On Sundays the auditorium was used regularly for cultural events such as celebrations of Shevchenko's birthday, and so on. Later, while I was in college I worked one or two evenings a week tending bar in the basement tavern. Yes, for several decades the

Української Католицької Церкви, яка відкрила свої школи і суспільні установи.

Аскольд Мельничук доводить деконструкцію міфу про «народний дім» до максимально можливого рівня. У його англomовному романі «Посол мертвих» народний дім перетворюється на місце гіркого розчарування українців. Народний дим, який для багатьох українців був центром української культури, показався абсолютно чужим після того, як вони відвідали літературний вечір, де виступав «відомий український поет Антон». Розчаруванню українців, яке наздогнало їх в їхньому же власному «народному домі», не було межі: Антон виступав на англійській мові²⁸⁶. У такій ситуації народний дім не виконав своєї початкової функції – збереження стійкого зв'язку між американськими українцями і українською культурою і мовою.

Ймовірно, треба переглянути ієрархію дослідницьких пріоритетів і до коло проблем, які вивчаються, повинні увійти не просто проблеми політичної історії в державному масштабі, але і локальні прояви історичних процесів. Іншими словами, українська історія повинна знайти свій локальний, мікро-історичний, дискурс. В рамках цього нового дискурсу можливе вивчення локальних і низових соціальних інституцій, наприклад – народних домів і пов'язаних з ними установ. Коли ми приступаємо до аналізу подібних інституцій, нам може здаватися, що вони були незначні, а роль, яку вони зіграли в період свого існування, була мінімальною. З другого боку, в цих «народних домах» ставилися великі питання в малому масштабі – народні будинки виявилися залучені в різні процеси – формування української інтелігенції, розповсюдження письменності, залучення українських селян до досягнень високої української культури.

Якою важливою ні була б історія діаспори, особливо – для самої діаспори, нам, ймовірно, треба відмовитися від своєрідного діаспороцентризму і перенести акценти на український ґрунт. Українська історія, локальна українська історія, розверталася і розвивалася в просторових межах України. «Народні дома» – тільки один з цікавих локальних соціальних інститутів в українській історії. Але в українському історичному ландшафті могли домінувати і інші

Home played a central role in the life of the community. Later, as the Ukrainian Catholic Church grew, and opened its own school, with its own halls and facilities, people began using those and the home fell into disuse and was eventually sold...». Лист Аскольда Мельничука Максиму Кирчанову, 27 червня, 2007 р. (архів автора).

²⁸⁶ Мельничук А. Посол мертвых // Дружба народов. – 2004. – № 5 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/druzhba/2004/5/mel8.html>

соціальні інституції – шинок, завод, церква. У радянський період набір таких інститутів, які вибудовували історичний ландшафт, визначаючи політичне і інтелектуальне життя епохи, був абсолютно іншим. Сподіваюся, що «народні доми» стануть тільки першим кроком на шляху до написання низової регіональної соціально-ідентичностної, частково – інтелектуальної, історії України. Готовність представників історичного професійного співтовариства почати злам наративної історіографії – це вже інше питання. Але і в такій ситуації, поза сумнівом, подальший аналіз подібної проблематики може позитивно вплинути на розвиток історичних досліджень в Україні.

Ймовірно, вивчення «народних домів» приведе до того, що ми будемо вимушені радикально переглянути своє відношення до української історії, зрозумівши, що всі важливі явища в українській історії були макро-історичними, але всі основні – мікро-історичними (локальними чи регіональними) проявами історичного процесу.

ВИСНОВКИ

...“the world is not enough” чи “і цілого світу замало”....: регіональні історії як (не)ідеальні (де)конструкти епохи постмодерну

Сучасний світ став світом пост-: світом постмодерну, постукультури, постнаціоналізму, постцивілізації... Стан пост- визначає більшість станів цього світу, де навіть порно і еротика знайшли приставки пост-, а сама культура і історія стали винайденими традиціями і уявними конструктами. Світ мутував в набір симулякрів, а реальність деградувала до набору соціальних і культурних ролей. Сучасна держава і модерна нація стали політичними, соціальними та культурними рудиментами, спогадами про прекрасну епохи націоналізму, коли історія ще була історією, коли суспільства і держави мали минуле або інтелектуали намагалися довести і робили це відносно успішно, що історія не міф, і історія – не конструкт, тому що вони в кращих традиціях позитивізму вірили, що історія існує і що її можна і можливо описати за допомогою об'єктивних категорій наукового аналізу.

Глобалізація і триумф інформаційних технологій санкціонували акт культурної і соціальної евтаназії над історією як систематизованої колективної і офіційно і ідеологічно санкціонованої, морально дозволеної ті допустимої версією минулого. Історія в світі постмодерну і споживання стала фікцією і конструктом в гіршому значенні цього слова, але не в сенсі, що масова історія погана: це не історія для мас, в масовому світі маси втратили інтерес до минулого і такій його нудній і нецікавій версії як офіційна історія. Історія стала продуктом, а історичні наративи, які раніше інтелектуали пропонували масам, надихаючи їх в залежності від ситуації на політичні звершення, революції і війни, перестали бути моральними авторитетами. Історія набула масовості, а регіональна історія поступово мутує в предмет і об'єкт віртуальної уяви.

Якщо російська історія маргіналізувала регіональні історичні проекти та альтернативи, то сучасний Інтернет дозволяє інтелектуалам конструювати, уявляти і винаходити регіональні ідентичності. Ймовірно, новгородський політичний проект став найвідомішою регіональною історичною альтернативою, яка в 20 столітті була долею академічної історіографії, а в 21 столітті стала сферою інтересу ентузіастів, які намагаються конструювати віртуальні

форми новгородської історичної альтернативи, яка варіюється від спроб написання альтернативної новгородської історії до винайження і просування новгородської мови як регіональної альтернативи тим діалектам, які стали основою російської мови в результаті об'єднання російських земель навколо Москви.

Ентузіасти, які в залежності від політичних чи ідеологічних уподобань дослідників, можуть бути визначені як маргінали або позасистемні інтелектуали, активні в своїх спробах просувати проект альтернативної новгородської історії в Інтернеті. «Республіка-та Новеградская» є віртуальною спробою розвитку альтернативної історичної ідентичності та проявом бажання деяких інтелектуалів популяризувати альтернативні версії регіональної історії.

Ентузіасти новгородської історичної альтернативи розвивають проект <https://www.veche.net/>, частина сторінок якого існує тільки в англomовній версії. Інші сторінки представлені на «новгородській мові», точніше – в тій формі, як вважають автори проекту, вона могла існувати, якби Новгородська республіка змогла б зберегти свою незалежність від Москви. Ентузіасти проекту вважають, що в альтернативній регіональній історії Новгород міг стати демократичною федеративною республікою, яка включала б у себе новгородські області, а також республіки – «Сумя», «Цудя», «Латґія», «Кареля» й «Коми».

Крім цього прихильники регіональної альтернативної історії пропонують розділ «Грамматика Лизика Новеградская»²⁸⁷, який синтезує їх ідеї про те, як гіпотетично могла виглядати новгородська мова. Наприклад, алфавіт «новгородської мови» включає букви, які, наприклад, присутні в сучасній македонській і білоруській мові. Цей експеримент можна визнати маргінальним, тому що він є альтернативним історичним проектом, а альтернативні конструкції в історії в стилі «що було б якби ...» не мають нічого спільного з академічною історіографією, але міграція регіональної історії в сферу історичної альтернативності свідчить про суперечливість історіографічної ситуації. Регіональній історичній уяві тісно в рамках академічної історіографії і тому ентузіасти шукають простір для маневрів і це виштовхує їх на периферію сучасної гуманітаристики, змушуючи діяти в рамках парадигми альтернативної історії.

---

²⁸⁷ *Martin Posthumus, A Reference Grammar of the Novegradian. Language. Довідник по граматиці новеградскаяево слика. <https://www.veche.net/>, 2019. 545 с.*

Інша радикальна епістемологія, або ревізіонізм як дослідницька програма деконструкції історіографічних конструктів

Це дослідження, як вважає автор, має ревізіоністський характер. Ревізіонізм сприймається не як заперечення історії, а як спроба запропонувати нові інтерпретації і пояснення, які відрізнялися б від того ідеологічно вивіреного і політично мотивованого канону, заснованого на гранд-нарративах, які домінують в деяких пострадянських історіографіях, включаючи російську та українську.

У цій ситуації здаються логічними кілька питань, хоча ці питання можуть здатися провокаційними, некоректними і неприємними, але історія залишається наукою до того моменту, поки історики ставлять неприємні запитання для тих політичних і ідеологічних стереотипів, які переважають в національних історіографіях, і намагаються знайти відповіді на деякі питання в тому числі: чи можемо ми запропонувати ревізіоністське прочитання історії Росії та України, яке буде враховувати регіональні рівні історії? Які нарративи можуть описати ці регіональні рівні? Чи можемо ми теоретично і практично досягти компроміс між національною історією і її регіональною альтернативою?

Історіографічні трансформації змушують істориків змінюватися, але вони роблять це вкрай повільно і неохоче, тому що професійна історична корпорація є дуже консервативною. Мексиканський історик Карлос Антоніо Агірре Рохас вважає, що історія в сучасному світі змінюється і «стає глобальною за охопленням досліджень і по новому підходу до тем... існує всього одна наука – наука історія і її методологічна вимога аналізувати соціальні феномени в комплексі з точки зору загального освітлення, в якому бачаться всі кольори і який надає їм певний відтінок... Глобальна або тотальна історія – це в той же час історія-проблема, тобто проблемна історія»²⁸⁸. Здавалося б тотальна історія повинна знайти місце для регіонів і регіональної історії в своїх надрах, але регіонам, на відміну від гендерів, жінок, меншин, геїв, куріння і тютюну, вина, пива та іншого алкоголю, психічних розладів і девіацій виявилось важче знайти своє місце в цій новій історії, яка претендує на те, щоб актуалізувати або навіть узурпувати якість тотальності.

---

²⁸⁸ Агірре Рохас К.А. «Анналы» и марксизм // Французский ежегодник 2009. М.: Наука, 2009. – С. 367 – 389.

Якщо історія настільки адаптивна і динамічно змінюється, чому деякі національні історіографії так болісно шукають місце для регіонів в своїх історіях? Чому так важко відкрити регіональний вимір в національній історії? Спроби знайти відповіді на ці питання неминуче змусять нас відмовитися від того підходу, який латиський історик Харійс Туманс визначив як «фактографічний напрямок науки позитивістського зразка»²⁸⁹.

Ці питання, як вважає автор, є формальними і відповісти на них не так складно: історики можуть і повинні пропонувати і розвивати альтернативні точки зору і, якщо цього не робити, наука стає статичною і консервативною; наративи регіональної історії можуть бути різноманітними, варіюючись від горезвісних гранд-наративів до радикально альтернативних інтерпретацій і пояснень; компроміс між регіональною і національною історією здається цілком можливим, але перспектива його досягнення залежить як від політичної волі істориків, так і від їх готовності відмовитися від старих методологічних переваг.

У цій ситуації більш актуальним здається інше питання: Які будуть контури і обриси нових альтернативних, натхнених ревізіонізмом, наративів регіональної історії?

Автор вважає, що, в спробах наблизитися до відповідей на ці питання, можливо висування програми написання якісно іншої історії України або Росії, які враховували б як національні, так і регіональні рівні і форми історичного процесу. Уявляючи ревізіоністські версії написання історії як одночасно регіональної і національної, автор пропонує кілька тез, які можуть стати основою дослідницької програми написання якісно нової версії історії, заснованої на наративах, і ці нові наративи будуть відрізнятися від тих, які домінують в пострадянських історіографіях.

По-перше, слов'янські групи населення в Східній Європі практично з самого початку їх історії, від моменту виділення з індоєвропейської мовної сім'ї, ніколи не були єдині, але існували як різні і гетерогенні групи, які мали значні розлиття в матеріальних культурах і мовах.

По-друге, розподіл слов'ян на західних, південних і східних є тільки і виключно політичним концептом і ідеологічним міфом, тому що лінгвістичні дослідження свідчать про те, що, наприклад, поділ мов на східнослов'янські і західнослов'янські є умовним – серед слов'янських мов були мови, які істориками формально відносилися до

---

²⁸⁹ Туманс Х. Будут ли у нас свои "Анналы"? (2002) [Электронный ресурс]. – URL: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/confcent/2002-10/tumans.htm>

східнослов'янських, хоча лінгвісти вважали за краще локалізувати їх серед західно-слов'янських мов.

По-третє, якщо слов'яни були гетерогенними групами, концепт «східного слов'янства» є винайденою традицією, то гранд-нарлативи існування Давньоруської держави та давньоруської народності також належать до числа інтелектуальних конструкцій, які навряд чи існували в реальності.

По-четверте, Давньоруська держава була складним і багатоскладним вождівством, яке за рівнем свого політичного, соціального і економічного розвитку було близько до ранньофеодальних держав Західної і Центральної Європи, а давньоруська народність ніколи не існувала як реальна політична спільність, бо мешканці різних регіонів тієї держави, яка відома як Київська Русь, мали значні лінгвістичні особливості і відмінності - тому історія Давньоруської державності - це і регіональна історія, хоча регіональні рівні цієї історії, на жаль, не прочитані, а інтелектуальна та історіографічна традиція історичного регіоналізму фактично відсутня.

По-п'яте, траєкторії, вектори і напрямки історичного, соціально-політичного і лінгвістичного розвитку територій Давньоруської держави дуже відрізнялися, а витoki цих локальних особливостей і диспропорцій слід шукати, з одного боку, в додержавному періоді, тому що Давня Русь не змогла подолати спадщину племінних князівств; з іншого боку, додержавні міграції слов'янських племен та груп на території Центральної та Східної Європи привели до того, що лінгвістична карта регіону виявилася змішаною і гетерогенною, що перетворює кордони між східними, західними і південними слов'янами в хиткі конструкти, категорії і умовні фронтири.

По-шосте, лінгвістична історія Східної Європи була гетерогенною, а ідеї її єдності стали політично і ідеологічно вмотивованою винайденою традицією, яка стимулювалося державами і тими елітами, які визначали основні вектори розвитку, контролюючи гуманітарні історичні та лінгвістичні студії. Якщо ми спробуємо піддати ревізії старі нарлативи про існування давньоруської народності і східного слов'янства, то ми можемо припустити, що на території давньоруської держави жили східні і західні слов'яни, а їх розмовні і письмові мови належали не до двох, а до трьох мовних груп. Новгородсько-псковські і полоцькі ідіоми (разом з кашубською, лехитською, сорбською мовами) формували одну групу слов'янських мов, яка була предковою для новгородської і білоруської мов. Київські (разом з польськими, чеськими і словацькими мовами) ідіоми формували другу групу, яка

передувала українській мові. Володимиро-суздальські ідіоми (які входили в одну групу з майбутніми болгарською і македонською мовами) передували московським діалектам і майбутній російській мові.

Тому подібність, наприклад, сучасних російської і болгарської мов стала спадщиною діяльності балканських книжників, які виявилися в Російській державі, а їх активності сприяли інституціоналізації книжної мови як літературної і її віддаленню від розмовних форм, які могли бути більш гетерогенними і зберігали загальні властивості з іншими слов'янськими ідіомами. Ця схема, з одного боку, має виключно гіпотетичний характер і тому не можна заперечувати альтернативні класифікації, якщо перетворити в критерій типологізації розмовні мови, але, з іншого боку, пропонована версія демонструє як легко конструювати і деконструювати історіографічні міфи, включаючи ідеї про гомогенність або гетерогенність «східного» слов'янства.

По-сьоме, вектори, напрямки і траєкторії розвитку слов'янського населення Східної Європи в Середні віки і Новий час були різні, а ідея єдності стала пізнім історіографічним конструктом: соціальні, політичні, культурні та мовні простори і ідентичності українських і білоруських територій були гомогенні, але вони були тільки складовими елементами мозаїки домодерних культур і традиційних форм ідентичності, радикально відрізняючись від аналогічних процесів, які протікали в Російській державі, а й вона сама було гетерогенною, різноманітною і різномірною просторою в культурному, соціальному, лінгвістичному та політичному вимірах.

По-восьме, вектори розвитку українських, білоруських і російських просторів в імперіях Нового часу були різні і схожі одночасно: традиційні форми ідентичності були спільною особливістю, але прояви територіального поширення цих ідентичностей були різні – якщо домодерні і ранні модерні українські та білоруські ідентичності були гомогенні, тому що стартові умови їх політичного, соціального, економічного, культурного та лінгвістичного розвитку були близькі, то стартові умови російської ідентичності на її історичнім шляху від домодерних груп і спільнот до модерної нації дуже відрізнялися. Якщо українській та білоруській модерним націям передували щодо гомогенні традиційні групи з архаїчними ідентичностями, то стартові умови генези російської ідентичності були гетерогенними і регіонально множинними.

По-дев'яте, ці ідеї можуть здатися альтернативними, ревізіоністськими або абсурдними для прихильників традиційної схеми

російської історії як лінійної історії від Київської Русі до сучасної Росії, тому що наукове співтовариство істориків є дуже стабільним і консервативним у своїх перевагах і, тому, в історіографії домінує інші гранд-наративи, які просувають ідеї існування давньоруської держави, давньоруської народності, єдності Російської держави і гетерогенності України, хоча ці концепти фактично виникли як ідеологеми, міфологеми і винайдені історіографічні традиції.

Підводячи підсумки, до уваги слід приймати кілька факторів. Концепти українського Заходу і українського Сходу, концепт безальтернативної історії Росії стали фактично інтелектуальними політизованими міфами, породженими особливостями розвитку української і російської історіографії. Протиріччя, відмінності і розбіжності між західними і східними регіонами України перебільшені, а загальні закономірності їх існування і розвитку ігнорувалися і замовчувалися з політичних та ідеологічних мотивів. Ідеї історії Росії як історії написаної в московоцентричній системі координат стали також інтелектуальним конструктом і політичним міфом, який еліти використовували для вирішення їх власних завдань, трансформуючи простір і змінюючи адміністративні кордони з метою отримання політичної та економічної ренти.

Аналізуючи ці проблеми, до уваги слід приймати кілька факторів. З одного боку, регіональні російські простори були гетерогенними в історичній перспективі, а ідеї єдності і неподільності стали політично і ідеологічно мотивованими конструктами. З іншого боку, регіональні простори України були більш гомогенні, а ідеї їх різноманітності фактично стали винайденою вторинною інтелектуальною традицією. Тому її прихильники і апологети 1990 - 2010-х років активно використовували «відмінності» між західними і східними українськими регіонами виключно для реалізації своїх власних політичних цілей і інтересів. У цій ситуації історія як наука і регіони як простори і території стали жертвами політичних еліт, які були надзвичайно активні в своїх спробах маніпулювати історією.

Ревізуючи точки зору, які домінують в історіографії, автор пропонує кілька припущень щодо міфів і стереотипів, які продовжують існувати в українській і російській історіографіях. Щодо міфів української історіографії автор вважає, що відмінності між українськими західними і східними регіонами стали пізнішими соціальними і економічними конструктами, інституціоналізованими в другій половині 20 століття. Стартові умови і особливості розвитку українських західних і східних регіонів в 19 столітті і першій половині 20

століття були дуже близькі. Тому радикальні відмінності між Сходом і Заходом України до середини 20 століття практично були відсутні. Що стосується міфологізації регіонального чинника в російській історіографії, то автор пропонує наступні ревізійні допущення: ідея прагнення до єдності була явно перебільшена в історіографії, де домінувала державна школа; наративи про добровільне приєднання неросійських регіонів до Росії віра в їх нерозривний зв'язок з нею також є продуктом радянської ідеологізації історії; російські регіони на протязі 16 – 19 століть мали більше відмінностей ніж українські; Росія історично розвивалася як кілька гетерогенних просторів, а ідея історії Росії як історії написаної в москвоцентричній системі координат стала конструктом імперської уяви і міфом, який радянські інтелектуали змогли модифікувати для потреб радянського історіографічного канону.

Тому, єдина Росія і фрагментована Україна – це пізні інтелектуальні історіографічні конструкти і політичні традиції. Твердження деяких російських політиків про те, що росіяни і українці – «один народ», суперечать регіональним та територіальним історичним динамікам розвитку України і Росії. Єдиного україно-російського історичного і культурного простору ніколи не існувало: українське ядро відрізнялася від російського, українські території були відносно єдині в той час, коли майбутні російські простори були історично різноманітні, різноманітні і гетерогенні, але ці історичні реалії виявилися фактично невидимими в історіографічній уяві 19 і 20 століть, коли міфи і стереотипи про неминучий розкол західних і східних регіонів України або ідеологема максимально централізованої і прив'язаної майже виключно до Москви історії Росії почали домінувати в історіографічних уявах і культурах пам'яті України і Росії, які змінили свій статус, переставши бути колонією і імперією, перетворившись в держави в стадії націоналізації ідентичностей і політичних культур.

Аналізуючи проблему в рамках саме цього модусу історіонаписання, автор, з одного боку, розуміє, що його точка зору є ревізією історії і тому, як мінімум, в Росії приречена на те, щоб бути маргінальною. З іншого боку, автор (з властивим інтелектуалам ідеалізмом) вважає, що в разі гіпотетичної відмови від міфологізованого сприйняття історичного процесу в Україні як суперечностей між західними і східними регіонами і перегляду міфів про історичну єдність і неподільність Росії, регіональна історія може відкрити для себе нові горизонти і перспективи розвитку. Автор вважає, що він пише не про відмову від реальних географічних і

регіональних особливостей, але про відмову від міфів, успадкованих від попередніх історіографічних епох. Ймовірно, слід відмовитися від віри в непереборні протиріччя між українськими регіонами і від ідеї про історичну єдність російських територій як від історіографічних міфів, які фактично стали політичними і ідеологічними конструктами.

Ці міфи стали перешкодами для реального вивчення регіональної історії в українській і російській перспективі. Якщо ми відкинемо міф, але не необхідність вивчати і аналізувати регіональні і локальні особливості історичного розвитку України і Росії, регіональна історія отримає шанс змінитися змістовно, ставши регіональною по своїй суті, але не по формі. Тому, завершуючи цю статтю, автор вважає за необхідне підкреслити і акцентувати увагу на тому, що трансплантація ревізійністських ідей каліфорнійської школи і національних регіональних історіографій може стати позитивним стимулом для розвитку регіональної історії в Україні, тому що буде сприяти змістовним і методологічним змінам, надихнувши відмову від політичних і ідеологічних міфів, які визначають основні вектори і траєкторії регіональних історичних студій.

Відмова від ідеологем і міфологем у вивченні регіональної історії дозволить відкрити нові горизонти у вивченні особливостей соціальної, економічної, політичної і культурної регіональної історії. Трансплантація ревізійністських точок зору стане стимулом для розвитку національної історіографії в цілому, надихнувши відмову від написання історії як тільки і виключно державної політичної історії, що дозволить історикам писати, уявляти і конструювати історію як суму історій національних, регіональних, культурних, соціальних, економічних і політичних просторів, подолавши крайності позитивістських і націоналістичних етнізованих парадигм в історичній уяві.

Бібліографія

Електронні ресурси, он-лайн бібліотеки та колекції

Northern Illinois University Regional History Center [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.niu.edu/ulib/content/collections/rhc/index.shtml>
Regional History Project [Електронний ресурс]. – URL: <https://library.ucsc.edu/regional-history-project>
The Jeanne Roger Lane Center for Regional History [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.comlib.org/regional-history-about/>

Губернский дом: Историко-краеведческий культурно-просветительский научно-популярный журнал [Електронний ресурс]. – URL: <http://starina44.ru/gubernskiy-dom-zhurnal>

Донской временник (альманах) [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.donvrem.dspl.ru>

Костромская старина [Електронний ресурс]. – URL: <http://starina44.ru/kostromskaya-starina-zhurnal>

Костромская старина [Електронний ресурс]. – URL: <http://starina44.ru/kostromskaya-starina-zhurnal>

Соль земли [Електронний ресурс]. – URL: <http://starina44.ru/sol-zemli-krayevedcheskiy-al-manakh>

Тверская старина. Иллюстрированный историко-культурный, научно-популярный и краеведческий журнал [Електронний ресурс]. – URL: http://www.tverbook.ru/tver_old_33.php

Видані тексти і джерела

A History of the County of Dorset / ed. *W. Page*. L.: Victoria County History, 1908.

Agičić D. Bosna ja naša! Mitovi i stereotipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te pripadnosti u novijim udžbenicima povijesti // Historijski mitovi na Balkanu / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 139 – 160.

Aleksov B. Poturica Gori it turčina: srpski istoričari o verskim preobraćenjima // Historijski mitovi na Balkanu / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 225 – 258.

Alvey N. From Chantry to Oxfam: A Short History of Charities and Charity Legislation. L.: Phillimore & Co, 1995. 80 p.

Andrade de Paula D. Na contramão da utopia: A memória da destruição da cidade de São João Marcos // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 42 – 56.

Antić A. Evolicija i uloga tri kompleksa istorijskih mitova u srpskom akademskom i javnom mnenju u posklednih deset godina // Historijski mitovi na Balkanu / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 259 – 290.

Barrow G. The Kingdom of the Scots. Government, church and society from the eleventh to the fourteenth century. Edinburgh University Press, 2003.

Black S.B. A Scholar and a Gentleman: Edward Hasted, the historian of Kent. Offord: Darenth Valley Publications, 2001. 469 p.

Blatchly J. The Topographers of Suffolk, 1561–1935. Ipswich: Suffolk Record Office, 1988. 50 p.

Blomefield Fr. An Essay Towards A Topographical History of the County of Norfolk. L.: W. Miller 1805.

Braudel F. Histoire de sociologie // Braudel F. Ecrits sur l'histoire. – Paris: Flammarion, 1969. – P. 97 – 122.

Broadway J. No Historie So Meete: gentry culture and the development of local history in Elizabethan and early Stuart England. Manchester: Manchester University Press, 2006. 252 p.

Brown T., Foard G. The Making of a County History: John Bridges' Northamptonshire. Leicester: University of Leicester – Northamptonshire County Council, 1994. 219 p.

Brunnbauer U. Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: historiografski mitovi u Republici Makedoniji // Historijski mitovi na Balkanu / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 291 – 305.

Burke P. Performing history: the importance of occasions // Rethinking history. – 2005. – Vol. 9. – No 1. – P. 35 – 52.

Burke P. What is Cultural History? – Cambridge: Polity Press, 2004. – P. 57.

- Celoria F.* Teach Yourself Local History. L.: English Universities Press, 1958. 182 p.
- Cerri L.* Regionalismo e ensino de história // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 135 – 143.
- Chaunu P.* L'économie: Dépassement et prospective // Faire de l'histoire / eds. J. Le Goff et P. Nora. – Paris: Éditions Gallimard, 1974. – Vol. 2. Nouvelles approches. – P. 51 – 73.
- Cox J.* How to Write the History of a Parish. L.: Couverture Bemrose & Sons, 1879. 112 p.
- Davis N.Z.* The Shapes of Social History // Storia della storiografia. – 1990. – No 17. – P. 23 – 34.
- Denipoti C.* A gloriosa asneira de casar-se. Amor e casamento no início do século // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 57 – 86.
- Dubovy A.* Pilgrims of the Prairies: Ukrainian Pioneers in North Dakota. – Dickinson: UCI, 1983.
- Dymond D.* Researching and Writing History: a practical guide for local historians. L.: British Association for Local History, 1999. 144 p.
- Džaja S.M.* Bosanska povijesna stvarnost i njezini mitološki odrazi // Historijski mitovi na Balkanu / red. H. Kamberović. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 39 – 66.
- Eisenstadt S.N.* Frameworks of the Great Revolutions: Culture, Social Structure, History and Human Agency // International Social Science Journal. – 1992. – Vol. 44. – No 133. – P. 386 – 401.
- Escudero E.* El laboratorio de las identidades y los usos del pasado: operaciones para fraguar una memoria fronteriza en Río Cuarto, 1956-1961 // Historia Regional. – 2017. – No 36. – P. 75 – 86.
- Ferrando A., Nicolàs M.* Història de la llengua catalana. Barcelona, Edicions de la UOC – Pòrtic, 2005.
- Ferrando A., Nicolàs M.* Panorama d'història de la llengua. València: Tàndem edicions, 1993.
- Fowler S.* Starting Out in Local History. L.: Countryside Books, 2001. 112 p.
- Friedman J.* History, Political Identity and Myth // Lietuvos etnologija. Lithuanian Ethnology. Studies in Social Anthropology and Ethnology. – 2001. – No 1. – P. 41 – 62.
- Geat A., Maggio M.* (Re)construyendo nuestras historias regionales. Una experiencia en la enseñanza de las artes visuales en el NEA // Historia Regional. – 2018. – No 39. – P. 1 – 11.
- Ginzburg C.* Il formaggio e i vermi. Torino: Einaudi, 1976. 196 p.
- Ginzburg C.* Microhistory: Two or Three Things That I Know about It // Critical Inquiry. – 1993. – Vol. 20. – No 1. – P. 10 – 35.
- Glahn R. von,* Fountain of Fortune: Money and Monetary Policy in China, 1000 – 1700. University of California Press, 1996. 408 p.

Goldstein I. Granica na Drini – značenje i razvoj mitologema // Historijski mitovi na Balkanu / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 109 – 138.

Goldstone J. Why Europe? The Rise of the West in World History 1500 – 1850. McGraw-Hill Press, 2008. 192 p.

Hasted E. The History and Topographical Survey of the County of Kent. Canterbury, 1797.

Himka J.P. The Background to Emigration: Ukrainians in Galicia and Bukovyna, 1848 – 1914 // A Heritage in Transition: Essays in the History of Ukrainians in Canada / ed. *M. Lupul*. – Toronto: McClelland & Stewart, 1982. – P. 11 – 32.

Hitchins F., Drew S. The History of Cornwall: From the Earliest Records and Traditions, to the Present Time. L.: Penaluna, 1824. 710 p.

Hoare R. The history of modern Wiltshire. L.: J. Nichols and son, 1822.

Hodgson J. A History of Northumberland. L.: E. Walker, 1840.

Hoffer E. The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements. – NY: Harper & Brothers, 1951.

Horsfield Th. The History, Antiquities, and Topography of the County of Sussex. Sussex: Sussex Press, 1835. 592 p.

Kamberović H. “Turci” i “kmetovi” – mit o vlasnicima Bosanske zemlje // Historijski mitovi na Balkanu / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 67 – 84.

Klug E. Das Fürstentum Tver (1247 – 1485). Aufstieg, Selbstbehauptung und Niedergang. Wiesbaden: Harrassowitz, 1985.

Knorr-Cetina K. The micro-sociological challenge pf macro-sociology: towards a reconstruction of social theory and methodology // Advances in social theory and methodology: toward integration of micro- and macro-sociologies / eds. *K.D. Knorr-Cetina, A. Cirourel*. – Boston: Boston University Press, 1981. – P. 1 – 47.

Kocka J. Sozialgeschichte zwischen Strukturgeschichte und Erfahrungsgeschichte // Sozialgeschichte in Deutschland / hrsg. *A. Schieder, V. Sellin*. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1986. – Bd.1. – S. 67 – 88.

Kolstø P. Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima // Historijski mitovi na Balkanu / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 11 – 38.

Kværne J. Da lije Bosni i Hercegovini potrebno stvaranje novih povijesnih mitova? // Historijski mitovi na Balkanu / red. *H. Kamberović*. Sarajevo: Institut za historiju, 2003. – S. 85 – 108.

Kyrchanoff M.W. Inventing “regional” as “national”: peasant worlds of Eastern Europe of pre-national era in post-national imaginations of contemporary Russia and Ukraine // Российский журнал исследований национализма. – 2017. – № 1. – С. 4 – 36.

Lamb R. Semeadores dissonantes: imigrantes e policiais na província do Paraná – século XIX // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 87 – 110.

- Landaburu A.* Paternalismo empresarial y condiciones de vida en los ingenios azucareros tucumanos. Fines del siglo XIX y principios del XX // *Historia Regional*. – 2015. – No 33. – P. 27 – 49.
- Le Roy Ladurie E.* L'histoire immobile // *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*. – 1974. – Vol. 29. – No 3. – P. 673 – 692.
- Le Roy Ladurie E.* Montailhou, village occitan de 1294 à 1324. Paris: Éditions Gallimard, 1975. 642 p.
- Lee J., Wang Feng.* One Quarter of Humanity: Malthusian Mythology and Chinese Realities, 1700 – 2000. Harvard University Press, 1999. 269 p.
- Lindner R.* New Directions in Belarusian Studies besieged past: national and court historians in Lukashenka's Belarus // *Nationalities Papers*. – 1999. – Vol. 27. – No 4. – P. 631 – 647.
- López Dietz A.* La Alborada y La Palanca. La narrativa feminista en la prensa obrera de mujeres. Chile, 1890 – 1915 // *Historia Regional*. – 2010. – No 28. – P. 79 – 98.
- Makuch A.* *Narodni Domy* in East Central Alberta // *Continuity in Change. The Cultural Life of Alberta's First Ukrainians* / ed. M. Lupul. – Edmonton: CIUS, 1988. – P. 202 – 211.
- Mandrou R.* De la culture populaire aux XVII et XVIII siècle: la Bibliothèque bleue de Troyes. – Paris: Éditions Gallimard, 1964. 222 p.
- Marcet P.* Història de la llengua catalana. Dels orígens al segle XVIII. Barcelona: Teide, 1987.
- Martí J., Moran J.* Documents d'història de la llengua catalana. Dels orígens a Fabra. Barcelona: Empúries, 1986.
- McCloskey D.N.* Does the Past Have Useful Economics? // *The Journal of Economic Literature*. – 1976. – Vol. 14. – No 2. – P. 434 – 461.
- McPherson J.* Revisionist Historians // *Perspectives on History*. – 2003. – Vol. 41. – No 6. – September 1. – P. 1.
- Medick H.* Mikro-Historie. Publikation vorgesehen // *Was Kommt nach der Alltagsgeschichte?* / hrsg. W. Schulze. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, 1994. – S. 40 – 53.
- Meier C.* Notizen zum Verhältnis von Makro- und Mikrogeschichte // *Teil und Ganzes. Zum Verhältnis von Einzel- und Gesamtanalyse* / hrsg. K. Acham, W. Schulze. – München: Orig.-Ausg, 1990. – S. 111 – 140.
- Mendyk S.* "Speculum Britanniae": regional study, antiquarianism and science in Britain to 1700. Toronto: University of Toronto Press, 1989. 358 p.
- Mitchison R.* History of Scotland. L.: Routledge, 2002.
- Morrone A.J.* Mujeres cacicales en el tablero colonial. familia, parentesco y poder étnico en el lago Titicaca (1580 – 1750) // *Andes. Antropología e historia*. – 2019. – No 1. – P. 1 – 31.
- Munby L.* How Much is That Worth? L.: Phillimore & Co Ltd, 1989. 69 p.
- Munby L.* Reading Tudor and Stuart Handwriting. L.: Phillimore & Co Ltd., 1988. 16 p.

- Nadal J., Prats M. Història de la llengua catalana. 1. Dels inicis fins al segle XV. Barcelona: Edicions 62, 1982.
- Orbe P. "La voz de Bahía Blanca": el diario La Nueva Provincia y la construcción de su imagen pública // Historia Regional. – 2016. – No 34. – P. 21 – 33.
- Parker D.D. Local history: how to gather it, write it, and publish it. NY.: Social Science Research Council, 1944. 186 p.
- Pereira M. A cidade de Curitiba no discurso de viajantes e cronistas do século XIX e início do século XX // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 9 – 40.
- Pomeranz K. The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy. Princeton University Press, 2000. 380 p.
- Posthumus M. A Reference Grammar of the Novegradian. Language. Довѣднике по граматикѣ новеградскаево слизика. <https://www.veche.net/>, 2019. 545 c.
- Prokop D., Kostash W. National Homes or Narodni Domy // Ukrainians in Alberta. – Edmonton: CIUS, 1975.
- Raine J. The History and Antiquities of North Durham, as Subdivided Into the Shires of Norham, Island, and Bedlington, Which, from the Saxon Period Until the Year 1844, L.: J.B. Nichols, 1852.
- Richardson J. The Local Historian's Encyclopedia. New Barnet: Historical Publications, 1974. 264 p.
- Rodríguez O. Identidad boyacense: cultura popular, floklor y carranga (1960-1980) // Anuario de Historia Regional y de las Fronteras. – 2019. – Vol. 24. – No 1. – P. 35 – 56.
- Rudge Th. The history of the county of Gloucester; compressed, and brought down to the year 1803. Gloucester: G.F. Harris, 1803.
- Saldías I. Hijas de la Nación Portuguesa. Endogamia e identidades femeninas en las familias de condenados como judaizantes // Andes. Antropología e Historia. – 2018. – No 1. – P. 1 – 36.
- Schulze W. Mikrohistorie versus Makrohistorie? Anmerkungen zu einem aktuellen Thema // Historische Methode / hrsg. Ch. Meier, J. Rüsen. – München: Orig.-Ausg, 1988. – S. 319 – 341.
- Sigolo R. Pensamento médico e história: Um breve ensaio // Revista de História Regional. – 1996. – No 1. – P. 145 – 158.
- Skene W. Celtic Scotland: A History of Ancient Alban (Church and Culture). Edinburgh: David Douglas, 1887.
- Skene W. Celtic Scotland: A History of Ancient Alban (History and Ethnology). Edinburgh: David Douglas, 1886.
- Skene W. Celtic Scotland: A History of Ancient Alban (Land and People). Edinburgh: David Douglas, 1887.
- Smith A. The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism. L.: Brandeis, 2000. 122 p.

Suckling A. The History and Antiquities of the County of Suffolk. Ipswich: WS Crowell, 1846.

Surtees R. The History and Antiquities of the County Palatine of Durham. L.: Nichols and Son, 1820,

Sweet R. Antiquaries: the Discovery of the Past in Eighteenth-Century Britain. London: Hambledon, 2004. 473 p.

Sweet R. The Writing of Urban Histories in Eighteenth-Century England. Oxford: Clarendon, 1997. 356 p.

Tavani G. Breu història de la llengua catalana. Barcelona, Edicions 62, 1994.

The Three Earliest Subsidies For the County of Sussex 1296, 1327, 1332 / ed. *W. Hudson*. L.: Sussex Record Society, 1910.

Thoroton R. History of Nottinghamshire. Nottingham: J. Throsby, 1790.

Tiller K. English Local History: an introduction. Stroud: Alan Sutton, 1992. 272 p.

Tiller K. Remembrance and Community: War Memorials and Local History. L.: British Association for Local History, 2013. 56 p.

Topographical Writers in South-West England / ed. *M. Brayshay*. Exeter: University of Exeter Press, 1996. 160 p.

Tosh J. The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History. – L.: Longman, 2015. – 364 p.

Tosh J. Why History Matters. – L.: Palgrave, 2008. – 188 p.

Tristano R. Microhistory and Holy Family Parish: Some Historical Considerations // U.S. Catholic Historian. – 1996. – Vol. 14. – No 3. – P. 25 – 32.

Trubshaw B. How to Write and Publish Local History. L.: Heart of Albion Press, 1999. 280 p.

Tytler P. The History of Scotland (1249–1346). Edinburgh: William Tait, 1840.

Tytler P. The History of Scotland (1346–1424). Edinburgh: William Tait, 1845.

Ullrich V. Entdeckungsreise in den historischen Alltag. Versuch einer Annäherung an die «neue Geschichtsbewegung» // Geschichte in Gesellschaft und Unterricht. – 1985. – Bb. 36. – S. 403 – 414.

Vargas M. Exodo o permanencia: herida y re-significación política en Santiago del Estero. Un análisis desde abajo y en clave local del primer peronismo (1930 – 1952) // Andes. Antropología e Historia. – 2018. – No 2. - P. 1 – 26.

Viejo X. La formación histórica de la llingua asturiana. Uviéu: Trabe, 2003.

Wong B. China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience. Cornell University Press, 1999. 352 p.

Zapałota A. „Litvanija“ ci Eŭropa? // Arche пачаток. – 2000. – № 8 (13) [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/8-2000/zapal800.html>

Zayarnyuk A. Framing the Ukrainian peasantry in Habsburg Galicia, 1846 – 1914. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2013. 480 p.

Zeldin Th. Social History and Total History // Journal of Social History. – 1976. – Vol. 10. – No.2. – P. 237 – 245.

- Абліцов В. Донбас: європейська Україна чи азійське дикопілля? Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. 97 с.
- Агирре Рохас К.А. «Анналы» и марксизм // Французский ежегодник 2009. М.: Наука, 2009. – С. 367 – 389.
- Агирре Рохас К.А. Историография в 20 веке. История и историки между 1848 и 2025 годами. – М.: Круг, 2008. 164 с.
- Агирре Рохас К.А. Критический подход к истории французских «Анналов». М.: Круг, 2006. 336 с.
- Акудовіч В. Нацыянальны канон: партытура для рэквіўма // Беларусь в европейском контексте: актуальные дискуссии о нациостроительстве / ред. О. Шпарага, А. Смоленчук. Вильнюс: ЕГУ, 2014. – С. 8 – 20.
- Акудовіч В. Нідзе і ніхто // Фрагменты. – 1999. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6akudovich.htm>
- Акудовіч В. Разбурыць Парыж. Мінск: Камунікат, 2010. 176 с.
- Акудовіч В. Сярэдняй Эўропы няма (Чарговы Бабілён на руінах геаграфіі) // Фрагменты. – 1996. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/frahmenty1.htm>
- Александровъ А. Земство и народныя дома // Новый журналъ для всехъ. – 1915. – № 6.
- Альшаньскі Т. Новая Эўропа перад новым мурам // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае польскае мысленне. Менск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. – С. 9 – 13.
- Андерсон П. Сила аномалии // Московский книжный журнал. – 2012. – 10 июля [Электронный ресурс]. – URL: <http://morebo.ru/tema/segodnja/item/kraft-der-anomalie>
- Андреев В. Северный страж Руси: Очерки истории средневекового Новгорода. Л.: Лениздат, 1989.
- Андреев Н. Вечевая Русь, или Вольный город Новгород Великий. СПб.: Типографию Ю. Эрлих, 1912. 72 с.
- Андрєєв В. Інтегральний напрям сучасної історіографії: інтелектуальна історія // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 17 – 23.
- Анкерсміт Фр. Гістарыяграфія і постмадэрнізм // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 63 – 82.
- Антонович М. Історія України. Княжа доба. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1941. 80 с.
- Анціпенка А. Радыкалізм мыслення, унівэрсалізм і ўніфікацыя культураў // Фрагменты. – 1999. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6ancipienka.htm>
- Арлоў У. Ад Полацка пачаўся Свет. Мінск: Рыфтур, 2005. 145 с.

- Арнаутова Ю.А. Культура воспоминания и история памяти // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 47 – 55.
- Арсеньев И. Описание Костромского Успенского собора, составленное в 1829 году протоиереем оного Собора и кавалером Иаковом Арсеньевым. Москва: Синодальная типография, 1829. 44 с.
- Артог Фр. Времена мира, история, историческое письмо // Новое литературное обозрение. – 2007. – № 83. [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/83/ar3.html>
- Архангельский С. Локальный метод в исторической науке // Краеведение. – 1927. – Т. 4. – № 4. – С. 193 – 194.
- Астапенка А. Ігдзе зроділіся і ускормлены сучасны пазбавы. Дослед беларускага нацыяналізму. Санкт-Пецярбург: Невскі прастор, 2010. 734 с.
- Астапенка А. Нацыянальная ідэя ў сучасным свеце. Мінск: Камунікат, 2003. 181 с.
- Астапенка А. Паслухайце нацыяналіста. Мінск Камунікат, 2010. 228 с.
- Ахиезер А. Российское пространство как предмет осмысления // Отечественные записки. – 2002. – № 6 [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.strana-oz.ru/2002/6/rossiyskoe-prostranstvo-kak-predmet-osmysleniya>
- Ашихминова А.В. Народные дома – центры культурно-просветительской работы южнороссийского села // Новая локальная история. – Ставрополь: Издательство СГУ, 2004. – Вып. 2. Новая локальная история: пограничные реки и культура берегов: Материалы второй Международной научной Интернет-конференции, Ставрополь, 20 мая 2004 г. – С. 25 – 32.
- Бабкоў І. Сярэдняя Эўропа – новая мадэрнасыць // Фрагмэнты. – 2000. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/3babkow.htm>
- Бабкоў І. Этыка памежжа: транскультурнасыць як беларускі досвед // Фрагмэнты. – 1999. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6babkow2.htm>
- Багалеў Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. М., 1887.
- Баженов И. Воскресенская, что на Дебре, церковь в Костроме. Москва: Товарищество типографий А.И. Мамонтова, 1902. 14 с.
- Барвінський О. Історія України-Руси. Вінніпег: Українська книгарня, 1920. 128 с.
- Баркоўскі П. "Германэўтыка-структуральны сынтэз": пэрспэктывы рэалізацыі // Фрагмэнты. – 2000. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/3barkowski.htm>

Баркоўскі П. Гермэнэўтыка перакладу // Фрагмэнты. – 1999. – № 1 – 2 [Электронны рэсурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6barkouski.htm>

Барыков В. Промысловые занятия крестьянского населения Костромской губернии. Кострома: Издание Костромского Губернского Земства, 1909. 60 с.

Барысенкаў В., Булаўскі У. Віцебскі алфавіт. Трыццаць дзве адметнасці нашага горада. Віцебск: VK.com/VitebskABC, 2015. 68 с.

Батицкий В. Союз Українських Народних Домів // Пропам'ятна книга українського народного дому к Вінніпегу. – Вінніпег: Український народний дім, 1949.

Бахеньскі Ю. Духоўная сытуацыя часу // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае польскае мысленне. Менск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. – С. 36 – 47.

Беларусь паміж Усходам і Захадам / рэд. У. Конан. Мінск: ННАЦ імя Ф. Скарыны, 1997. 356 с.

Бёрк П. Историческая антропология и новая культурная история // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 75 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2005/75/ne5.html>

Бёрк П. Что такое культуральная история? М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2016. 240 с.

Бодянский О. О народной поэзии славянских племён. Рассуждение на степень магистра философского факультета первого отделения, кандидата Московского университета Иосифа Бодянского. Москва, 1837.

Борзаковский В.С. История Тверского княжества. СПб.: Издание книгопродавца И.Г. Мартынова – Типография В Безобразова и Комп., 1876. 269 с.

Бродель Ф. Очерки истории / пер. с фр. Э. Орловой. – М.: Академический проект, 2015.

Булгакаў В. Блізіна нуля. Пра філязофію і „філязофію“ беларускіх думаньнікаў // Arche пачаток. – 1999. – № 4 (5) [Электронны рэсурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/4-1999/bulg499.html>

Булгакаў В. Ідэалёгія лукашэнкаўскага рэжыму. Ад рыторыкі братняга яднаньня да рыторыкі міждзяржаўнай інтэграцыі // Arche пачаток. – 2001. – № 1 (15) [Электронны рэсурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/2001-1/bulg101.html>

Буркгард В. Історики-конструктори Європи. Стратегії ментального картографування в українській історіографії XIX століття // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 78 – 92.

Бухараев В.М., Мягков Г.П. По обе стороны от «средней позиции»: что же дальше, историческое познание? // Новый образ исторической науки в век

глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. – М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 42 – 72.

Бэрк П. Народная культура Эўропы ранняга Новага часу. Мінск: Тэхналогія, 1999. 380 с.

Бэрк П. Рэнесанс. Мінск: Беларускі гуманітарны адукацыйна-культурны центр, 1997. 96 с.

Васнецов Н.М. Материалы для объяснительного областного словаря вятского говора. Вятка: Губернская типография, 1907. 357 с.

Васнецов Н.М. Материалы для объяснительного областного словаря вятского говора. Вятка: Губернская типография, 1907. 357 с.

Васькоў У. Католікі на абшарах Панізоўя і Севершчыны (гісторыя гомельскага рыма-каталіцкага дэканата). Мінск: Pro Christo, 2010. 362 с.

Ващенко В. «Ментальна географія» эпохи Модерну: конструювання М.Грушевським «історичного простору» України, Європи та Росії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 32 – 58.

Ведюшкина И.В. Историческая память домонгольской Руси: религиозные аспекты // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 554 – 608.

Верменич Я. Історична локалістика у пошуках дослідницького об'єкта: міська і сільська історії // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України, 2010. – Вип. 4. – С. 9 – 26.

Верменич Я. Історія ідей та криза історизму // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 24 – 27.

Верменич Я. Концептуалізація теорії й історії погранич у сучасних наукових дискурсах // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій; відп. ред. Я. Верменич. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – Вип. 9. – С. 15 – 42.

Верменич Я. Локальні рівні сучасного історичного пізнання: спроба типологізації // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України, 2009. – Вип. 3. – С. 9 – 40.

Верменич Я. Національна ідентичність як соціокультурний конструкт: погляд із початку XXI століття на проблеми XX ст. // Регіональна історія України. – Київ: Інститут історії України, 2017. – Вип. 11. – С. 9 – 42.

Верменич Я. Просторове моделювання історії: зміна парадигм // Схід і Південь України: час, простір, соціум. / відп. ред. В.А. Смолій; керівник авт. колективу Я.В. Верменич. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – Т. 1. – С. 16 – 53.

Верменич Я. Суверенітет vs імперія: методологія осмислення неспівмірності української і російської "кордонних стратегій" // Регіональна історія України. – Київ: Інститут історії України, 2016. – Вип. 10. – С. 35 – 76.

- Верменич Я.* Термінологічний глосарій: загальноукраїнський та регіональний контексти // Схід і Південь України: час, простір, соціум. / відп. ред. *В.А. Смолій*; керівник авт. колективу *Я.В. Верменич*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – Т. 1. – С. 76 – 84.
- Возняк Т.* Семантичні простори міста // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2006. – № 42 [Електроний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/voznnyak.htm>
- Возняк Т.* Феномен Великої Волині // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2007. – № 49 [Електроний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n49texts/N49-volyn.htm>
- Возняк Т.* Феномен галицької ідентичности // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2004. – № 36 [Електроний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/voznnyak.htm>
- Возняк Т.* Чернівці. Дух дихає там, де хоче // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2009. – № 56 [Електроний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/N56-czerniwci.htm>
- Воранаў В.* Несьвядомая небясьпека сьвядомасьці // Сакавік. Незалежны перыядычны on-line часопис у падтрымку беларускай культуры і беларускасьці. – 2013. – № 1. – С. 53 – 58.
- Галай Я.* Антропологические данные о великоруссах Старицкого уезда, Тверской губернии. Москва: Типография С.П. Семенова, 1905. 279 с.
- Галенко О.* Південь нагадує, що історію України час переписати // Схід і Південь України: час, простір, соціум. / відп. ред. *В.А. Смолій*; керівник авт. колективу *Я.В. Верменич*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – Т. 1. – С. 54 – 75.
- Галенко О.* Про концептуальні та практичні підходи до створення наративу історії України в рамках часо-просторової або територіальної парадигми // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Випуск 6. – С. 23–34
- Ганько М.* Каб сьведчылі пра Беларусь. Жыцьцё і дзейнасьць Міколы Ганька. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005, 192 с.
- Гарадзенскі палімпсест 2012. Людзі даўняй Гародні. XV – XX стст. / рэд. *А. Смаленчук, Н. Сліж*. Кракаў: Colonel, 2013. 414 с.
- Гарадзенскі палімпсест. 2011. Асоба, грамадства, дзяржава. XV – XX стст. / рэд. *А. Смаленчук, Н. Сліж*. Мінск: Зміцер Колас, 2014. 384 с.
- Гарадзенскі соцыум 2013. Гісторыя і памяць. XV-XX стст. / рэд. *А. Краўцэвіч, А. Смаленчук*. Гродна: Гарадзенская бібліятэка, 2014. 329 с.
- Гардзееў Ю.* Да пытаньня аб планіроўцы Гародні ў другой палове 13 пачатку 15 ст. // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і крэдазнаўчы часопіс. – 1998. – № 1. – С. 15 – 30.
- Гардзееў Ю.* Магдэбургская Гародня. Гародня – Вроцлаў: ГБ, 2008. 384 с.

- Гародня X – XX стст. Каралеўскі горад з правінцыйным лёсам / рэд. А. Смаленчук. Гародня: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, 2014. 514 с.
- Гарэцкі Р. Шляхам адраджэння. Мінск: Беларускі кнігазбор, 1997. 204 с.
- Гедеонов С. Варяги и Русь. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1876. 569 с.
- Глазычев В. Слободизация страны Гардарики (1995) [Электронный ресурс]. – URL: <http://old.russ.ru/antolog/inoe/glazych.htm>
- Глыбінны У. Смаленшчына – адвечная зямля беларускага народу. Гістарычны нарыс. Нью-Ёрк: Выданьне Вольнага Беларускага Выдавецкага Таварыства, 1963. 44 с.
- Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців. Відень: Союз визволення України, 1916. 65 с.
- Горский А. О древнерусских «землях» // Ruthenica. – Київ: Інститут історії НАН України, 2002. – Вип. 1. – С. 55 – 63.
- Горский А. От земель к великим княжениям: примыслы русских князей второй половины XIII – XV в. М.: Индрик, 2010. 176 с.
- Горшкова К. Историческая диалектология русского языка. М.: Просвещение, 1972. 160 с.
- Грицак Я. Страсті за націоналізмом: історичні есеї. Київ: Критика, 2004. 344 с.
- Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. Київ: Критика, 2011. 352 с.
- Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. Київ: Грані-Т, 2008. 232 с.
- Грох М. Нацыя як сапраўды еўрапейскі феномен // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2015. – Т. 22. – Сш. 1 – 2 (42 – 43). – Снежань. – С. 229 – 244.
- Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1991. Т. 1.
- Грушевський М. Звичайна схема “русскої” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1904. 7 с.
- Грыцук В. Мы стварлі сваю Беларусь. Жыцьцё і дзейнасьць Аляксея Грыцука. Мінск: Бацькаўшчына, 2007. 256 с.
- Гурэвіч Ф. Летапісны Новгородок (старажытнарускі Наваградак). Санкт-Пецярбург – Наваградак: Выданне аўтара, 2003. 352 с.
- Данилевич В.Е. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. Киев, 1896.
- Данилевский И.Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX – XII вв.). М.: Аспект Пресс, 1998. 398 с.
- Данилевский В.Я. Задачи и общественное значение народных домов // Народные дома какъ культурно-просветительныя центры. – Харьковъ, 1918.

- Делакруа К. Французские историки и «лингвистический поворот»: краткая история эпистемологических ярлыков // Как мы пишем историю? / отв. ред. Г. Гаррета, Г. Дюфо, Л. Пименова. – М.: РОССПЭН, 2013. – С. 126 – 170.
- Держинский В. Мифы и правда о языке предков (2013) [Электронный ресурс]. – URL: <https://alfred-griber.livejournal.com/711946.html>
- Дзюба І.М. Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 78 с.
- Дзярновіч А. Пра функцыі міту Сярэдняе Эўропы // Фрагмэнты. – 1996. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/frahmenty1.htm>
- Довнар-Запольский М.В. Очерк истории кривичской и дреговичской земель до конца XII столетия. Киев, 1891.
- Досс Ф. Как сегодня пишется история: взгляд с французской стороны // Как мы пишем историю? / отв. ред. Г. Гаррета, Г. Дюфо, Л. Пименова. – М.: РОССПЭН, 2013. – С. 9 – 56.
- Драўноўскі Я. Улада й апазыцыя. Спроба інтэрпрэтацыі палітычнай гісторыі пасляваеннай Польшчы. (Дыскусійны артыкул) // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае польскае мысленне. Менск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. С. 97 – 155.
- Дубавец С. Сярэдня Эўропа: Чаму мы ня тут // Фрагмэнты. – 1996. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/frahmenty1.htm>
- Дунаев Б. Деревянное зодчество северо-востока Костромской губернии. Москва: Скоропечатня А.А. Левенсон, 1915. 20 с.
- Дьяковъ Ф.Я. Народные дома – очаги духовной и материальной культуры. – М., 1915.
- Дынько А. Resistant Culture // Arche пачаток. – 2001. – № 1 (15) [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/2001-1/dynko101.html>
- Дынько А. Найноўшая гісторыя яцвягаў // Arche пачаток. – 2000. – № 6 (11) [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/6-2000/dynko600.html>
- Ермаловіч М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. Мінск: Беллітфонд, 2000. 448 с.
- Ермаловіч М. Па слядах аднаго міфа. Мінск: Навука і тэхніка, 1991. 76 с.
- Журба О., Леонова А. Новая региональная историография и стратегии новой локальной истории (2011) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/content/zhurba-oi-leonova-av-ukraina-dnepropetrovsk-novaya-regionalnaya-istoriografiya-i-strategii>
- Журба О.И., Леонова А.В. Новая региональная историография и стратегии новой локальной истории // Новая локальная история: по следам Интернет-конференций. 2007 – 2014 / ред. И. Крючков. Ставрополь: Издательство СКФУ, 2014. – С. 206 – 208.
- Зализняк А. Древненовгородский диалект и проблемы диалектного членения позднего праславянского языка // Славянское языкознание: X

- Международный съезд славистов (София, сентябрь 1988) / ред. И.Н. Толстой. М.: Наука, 1988. С. 175 – 176.
- Зализняк А. Древненовгородский диалект. М.: «Языки славянской культуры», 2004. 872 с.
- Залоска Ю. Дыялогі з Васілём Быкавым: Інтэрв'ю, эсэ. Мінск: Мастацкая літэратура, 1995. 95 с.
- Зарецкий Ю. Стратегии понимания прошлого. Теория, история, историография. М.: Новое литературно обозрение, 2011. 384 с.
- Захарова К., Орлова В. Диалектное членение русского языка. М.: Едиториал УРСС, 2004. 176 с.
- Захарова К.Ф., Орлова В.Г., Сологуб А.И., Строганова Т.Ю. Образование севернорусского наречия и среднерусских говоров / отв. ред. В. Г. Орлова. М.: Наука, 1970. 456 с.
- Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 28 – 34.
- Зашкільняк Л. Уявлення українських інтелектуальних еліт першої половини ХІХ ст. про Східну Європу та її історичні поділи // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 7 – 17.
- Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України, 2010. – Вип. 4. – С. 27 – 46.
- Зубова И.Л. Статус исторической эпистемологии в науке // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 116 – 125.
- Иванова Е. Консенсуси на българската памет // Либерален преглед. 2012. 29 март [Електроний ресурс]. – URL: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1537-2012-03-29-07-44-45>
- Исаченко А. Если бы в конце XV века Новгород одержал победу над Москвой // Wiener slawistisches Jahrbuch. – 1973. – Bd. XVIII. – S. 48 – 55 (Вестник РАН. – 1998. – Т. 68. – № 11. – С. 970 – 974).
- История СССР / под ред. В. И. Пичета, М. Н. Тухомирова и А. В. Шестакова. М.: Госполитиздат, 1941.
- Каганский В. Невменяемое пространство // Отечественные записки. – 2002. – № 6 [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.strana-oz.ru/2002/6/nevmenyaemoe-prostranstvo>
- Каганский В. Советское пространство: конструкция и деструкция (1995) [Электронный ресурс]. – URL: <http://old.russ.ru/antolog/inoe/kagan.htm>
- Каганский В. Советское пространство: ландшафтный и экологический аспект // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. – 2012. – № 5. – С. 26 – 36.

Калинников И. Описание Макариева Унженского Костромской епархии третьеклассного мужского монастыря. Москва: Синодальная типография, 1835. 177 с.

Кар Э. Прычыннасць у гісторыі // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 186 – 201.

Карамзин Н.М. История государства Российского: в 4 кн. РнД: Феникс, 1995.

Каринский Н. Язык Пскова и его области в XV в. СПб.: Типография М.А. Александрова 1909. 215 с.

Касьцюшка А. Беларусафобія // Arche пачаток. – 1999. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/1-1999/akasc.htm>

Касьянова К. Представляем ли мы, русские, нацию? (1995) [Электронный ресурс]. – URL: <http://old.russ.ru/antolog/inoe/kasjan.htm>

Кирпичников А. 1250-летие Старой Ладogi // Культура, образование, история Ленинградской области. СПб., 2002. С. 39 – 47.

Кирпичников А. Ладога – культурный и исторический феномен России и Балтийского моря // Полития. Вестник фонда «Российский общественно-политический центр». – 2003. – № 3 (26). – С. 10 – 17.

Кирчанів М.В. Від селяків до українців: уявляючи українців, долаючи маргінальність (регіональні дискурси формування української модерної нації) // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій. – Київ: Інститут Історії України НАН України, 2011. – Вип. 5. – С. 149 – 160.

Кирчанів М.В. Голоси кубанських селян кінця XIX сторіччя: проблеми мікроісторичного вимірювання // Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії / сост. А.М. Авраменко, В.К. Чумаченко. – Краснодар – Київ, 2012. – Вип. VI. – С. 151 – 160.

Кирчанів М.В. Проблеми історії української периферії: соціальний і локальний дискурси // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій. – Київ: Інститут Історії України НАН України, 2008. – Вип. 2. – С. 113 – 124.

Кирчанів М.В. Регіональні дискурси української історії // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій. – Київ: Інститут Історії України НАН України, 2007. – Вип. 1. – С. 79 – 88.

Киштымів А. Регионы и регионализм: пространство и время в истории Беларуси // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 2003. – № 9. – С. 19 – 24.

Кітурка І. Да пытання пра ўжыванне тэрміну “мадэрнізацыя” адносна эканамічнай гісторыі Беларусі // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 2003. – № 9. – С. 26 – 36.

Клачоўскі Е. Традыцыі Цэнтральна-Ўсходняй Эўропы — досвед, важны для нашых часоў // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае

польское мышление. Минск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. С. 221 – 231.

Клюг Э. Княжество Тверское (1247 – 1485 гг.). Тверь: РИФ ЛТД, 1994. 431 с
Ключевский В.О. Русская история: в 3 кн. М.: "Академия", 1997; Устрялов Н.Г. Русская история. СПб: Типография Российской академии, 1837.

Кобрин К., Уваров П. Свобода у историков пока есть. Во всяком случае – есть от чего бежать. Беседа Кирилла Кобрин с Павлом Уваровым // Неприкосновенный запас. 2007. № 55 [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.polit.ru/research/2008/01/30/uvarov.html>

Ковалевська О. 100-річний ювілей нереалізованої ідеї: концепція «Балто-Чорноморського союзу» в працях Степана Рудницького і сучасні перспективи // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії НАН України, 2018. – Вип. 12. – С. 329 – 346.

Колесник И. Гранд-нарратив в украинских историографических практиках // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 249 – 273.

Колесник І. Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало “нової наукової революції” // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 36 – 45.

Колесник І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern? // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 227 – 245.

Колесников К. Історіографічний постмодернізм: нова інтелектуальна історія // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 46 – 60.

Комиссаров В. Город великой свободы // Россия 4D. 2015. № 3 – 4 [Электронный ресурс]. – URL: <http://russia4d.ru/magazine/0304-2015/gorod-velikoi-svobody.html>

Копосов Н. Дьявол в деталях // Новое литературное обозрение. – 2004. – № 65 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/65/kopo2.html>

Копосов Н. Индивидуальные собирательные имена: к теории основных исторических понятий // Неприкосновенный запас. – 2014. – № 3 (95) [Электронный ресурс]. – URL: http://magazines.russ.ru/nz/2014/3/6k.html#_ftnref2

Копосов Н. Исторические понятия в мире без будущего // Как мы пишем историю? / отв. ред. Г. Гаррета, Г. Дюфо, Л. Пименова. – М.: РОССПЭН, 2013. – С. 57 – 93.

Копосов Н. К «спору о методах» // Неприкосновенный запас. – 2004. – № 3 (35) [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2004/35/kopo12.html>

Коренець Д. Короткий огляд української історії. Відень: Видавець Кость Левицький, 1915. 218 с.

- Корсаков Д.А. Меря и Ростовское княжество: очерки из истории Ростово-Суздальской земли. Казань, 1872.
- Костомаров М. Дві руські народности. Київ – Ляйпціґ: Українська накладня, [n.d.]. 111 с.
- Костомаров Н. Мысли о федеративном начале Древней Руси. СПб.: Типография А. Траншеля, 1872. 470 с.
- Костомаров Н. Черты народной южнорусской истории // Южнорусский литературно-ученый вестник. – 1861. – № 3 – 4. – С. 114 – 165.
- Коструба Т. Нарис історії України. Торонто: Українське видавництво “Добра Книжка”, 1961. 304 с.
- Краўцэвіч А. Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага. Мінск: Беларуская навука, 1998. 208 с.
- Крим від античності до сьогодення: Історичні студії / відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2014. – 707 с.
- Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / відп. ред. В.А. Смолій; упорядн. Г.В. Боряк. Київ: Інститут історії України, 2014. – 456 с.
- Крипякевич І. Велика історія України. Вінніпег: Видавництво Івана Тиктора, 1948. 968 с.
- Кром М. Использование понятий в исследованиях по истории допетровской Руси: смена вех и новые ориентиры // Как мы пишем историю? / отв. ред. Г. Гаррета, Г. Дюфо, Л. Пименова. – М.: РОССПЭН, 2013. – С. 94 – 125.
- Крысько В.Б. Без гнева и пристрастия // Вестник РАН. – 1998. – Т. 69. – № 12. [Електроний ресурс]. – URL: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/journal/vran/novgorod.htm>
- Кукарцева М.А. История wissenschaft и / или bildung-процесс // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 41 – 54.
- Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі / відп. ред.: В. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2015. 813 с.
- Куций І. «Захід» і «Схід» на ментальних картах українських істориків Східної Галичини XIX ст. // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 18 – 31.
- Лавровский П. О языке северных русских летописей. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1852. 165 с.
- Ластоўскі А. Улада і стварэнне гісторыі ў Беларусі: нататкі да канцэптуалізацыі // Беларусь в европейском контексте: актуальные дискуссии о нациостроительстве / ред. О. Шпарага, А. Смоленчук. Вильнюс: ЕГУ, 2014. – С. 21 – 28.
- Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна: Друкарня Сакалоўскага і Лана, 1926. 466 с.

Ластоўскі В. Кароткая гісторыя Беларусі. Вільня: Друкарня Марціна Кухты, 1910. 65 с.

Ластоўскі В. Што трэба ведаць кожнаму беларусу? Менск: Друкарня А. Я. Грынблята, 1918. 32 с.

Леві Д. Пра мікрагісторыю // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 202 – 222.

Линченко А.А. Историческая эпистемология и теория коммуникативного действия // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. *Л.П. Репиной*. – М.: URSS, 2012. – С. 140 – 151.

Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму, писані 1919 – 1926. Відень: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926.

Липинський В. Релігія і церква в історії України. Філадельфія: Друкарня «Америки», 1925.

Лінднер Р. Нязменнасць і змены ў постсавецкай гістарыяграфіі Беларусі // Кантакты і дыялогі. – 1996. – № 3. – С. 20 – 25.

Лісейчыкаў Д. Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720 – 1839 гг. Мінск: Медысонт, 2011. 198 с.

Лыч Л. Краязнаўства ў кантэксце сучаснага нацыянальна-культурнага жыцця Беларусі. Мінск: Камунікат, 2013. 64 с.

Любичев А. Если бы противостояние с Москвой завершилось в пользу Новгорода... (Из письма Д. А. Никольскому) // Звезда. – 1999. – № 10 [Электронный ресурс]. – URL: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/journal/vran/knikols.htm>

Мавердин В.В. История СССР. Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1938. Ч. 1. 132 с., Ч. 2. 156 с.

Магдиш І. Галицький Бальзак // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2006. – № 42 [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/N42-halych.htm>

Макарова Л. Фонетические, морфологические и синтаксические особенности русских говоров Кировской области // Энциклопедия земли Вятской / ред. *В. Ситников*. Киров: Кировская областная писательская организация, 1998. Т. 8. Этнография. Фольклор. С. 244 – 256.

Маловичко С. Глокальная перспектива новой локальной истории (2005) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/883>

Маловичко С. Глокальная перспектива новой локальной истории (2005) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/883>

Маловичко С. Историография после “культурного поворота”: пространственный подход и новая локальная история (2007) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/973>

Маловичко С. Местная история / краеведение в структуре исторического знания XVIII – начала XXI века (2019) [Электронный ресурс]. – URL:

<http://www.newlocalhistory.com/article/mestnaya-istoriya-kraevedenie-v-strukture-istoricheskogo-znaniya-xviii-nachala-xxi-veka>

Маловичко С. Эрудитский тип исторического знания в российской провинциальной историографии XIX века (2003) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/1041>

Маловичко С., Булыгина Т. Современная историческая наука и изучение локальной истории (2003) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/1042>

Маловичко С., Покомитов А. Синтез единичного и социального в новой локальной истории: история семьи в проблемном поле «сельской истории» (2006) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/946>

Маловичко С., Румянцева М. История локуса в классической, неклассической и постнеклассической моделях исторической науки. Статья первая. Постановка проблемы. Местная история в классической модели историописания // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Київ: Інститут історії НАН України, 2012. – Вип. 6. – С. 9 – 22.

Маловичко С.И. Историография как «участок памяти» (lieux de memoire): евроцентристские конструкты и следы социальной памяти в исторических нарративах // Ставропольский альманах Российского общества интеллектуальной истории. – Ставрополь, 2004. – Вып. 5. – С. 22 – 45.

Маловичко С.И. Национально-государственный нарратив в структуре национальной истории долгого Девятнадцатого века // Диалог со временем. М.: ИВИ РАН, 2016. – Вып. 54. – С. 83 – 119.

Маловичко С.И., Румянцева М.В. Историческое знание рубежа XX-XXI вв.: фрагментация против ренарративизации // Электронный научно-образовательный журнал «История». – 2016. – Вып. 10 (54) [Электронный ресурс]. URL: <http://history.jes.su/s207987840001772-8-1>

Маловичко С. Локальная история vs историческое краеведение с точки зрения источниковедения историографии (2011) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/content/malovichko-si-moskva-lokalnaya-istoriya-vs-istoricheskoe-kraevedenie-s-tochki-zreniya>

Марзалюк І. Да пытання аб этнічнай і палітычнай свядомасці ўсходнеславянскага насельніцтва ў 10-13 стст. // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 1998. – № 1. – С. 4 – 14.

Маркава А. Гістарычная свядомасць як предмет самарэфлексіі ў чэшскай гістарыяграфіі // Беларускі Гістарычны Агляд. – Т. 19. – Сш. 1 – 2 (36 – 37). – Снежань. – С. 179 – 212.

Мармазова О.И. Земские народные дома и музеи в Екатеринославской губернии // Богдан Хмельницкий: жизнь, деятельность, история и современность. Доклады научной конференции, Донецк, 14 – 15 декабря 1995. – Донецк: Издательство ДГУ, 1995. – С. 29 – 31.

Масляніцына І. Беларусь далетапісная: гістарычныя нарысы. Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2010. 224 с.

Масненко В. Уявлені просторові образи України та її сусідів на ментальній карті В'ячеслава Липинського // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 59 – 77.

Мачинский Д. Первоначальные Aldeigja/Ладога и Gardar/Русь // Ладога и Северная Русь. Чтения, посвященные памяти Анны Мачинской. СПб., 1995. С. 61 – 65.

Мачинский Д. 1250-летие зарождения русской государственности и 300-летие возникновения Российской империи // Ладога — первая столица Руси. 1250 лет непрерывной жизни: Седьмые чтения памяти Анны Мачинской. СПб., 2003. С. 5 – 11.

Мачинский Д. Некоторые предпосылки, движущие силы и исторический контекст сложения Русского государства в середине VIII – середине XI в. // Сложение русской государственности в контексте раннесредневековой истории Старого Света. СПб., 2009. С. 460 – 538.

Мачинский Д. Почему и в каком смысле Ладогу следует считать первой столицей Руси // Ладога и Северная Евразия от Байкала до Ла-Манша. Связующие пути и организующие центры: Шестые чтения памяти Анны Мачинской. СПб., 2002. С. 5 – 35.

Медушевский А. Мои бои за историю: как я был главным редактором журнала «Российская история» // Вестник Европы. – 2012. – № 33 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2012/33/m28-pr.html>

Медынский Е.Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника. – СПб.: Наука, 1913. 327 с.

Мельникова Е.А. Историческая память в германской устной традиции // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 180 – 222.

Мельничук А. Посол мертвых // Дружба народов. – 2004. – № 5 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/druzhba/2004/5/mel8.html>

Милютенко Н. Средневековая Ладога – научный миф и историческая реальность (по данным саг, летописей и археологии) // XIII конференция по изучению истории, экономики, литературы и языка Скандинавских стран и Финляндии. Петрозаводск. 10 – 14 сентября: Тезисы докладов. Петрозаводск, 1997. С. 127 – 130.

Мітринґа І. Володимир Великий. Краків: Українське Видавництво, 1942, 31 с.

Мішко С. Нарис ранньої історії Руси-України. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1981. 228 с.

Млиновецький Р. Історія українського народу (нарис з політичної історії). Мюнхен: Українське Наукове Видавництво, 1953. 643 с.

Могильницкий Б.Г. Актуальные проблемы методологии истории в зеркале современной историографической революции // Историческая наука

сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 14 – 23.

Монин М.А. Планета Тверь. Культура Тверского княжества периода независимости (1247 – 1485 гг.). М.: Спутник+, 2016. 333 с.

Мохначева М. Провинциальная историография и историческое краеведение: предметные поля и дисциплинарные полномочия // Новая локальная история. – Ставрополь: Издательство СГУ, 2006. – Вып. 3. – С. 202 – 216.

Мохначева М. Регионалистика и историческое краеведение в России в 1991–2005 годах: некоторые итоги и перспективы развития // Вестник РГГУ. Серия «Исторические науки. Региональная история. Краеведение». 2012. № 6 (86). С. 78 – 90.

Мурзёнак П. Шляхі да беларускай нацыі. Мінск: Кнігазбор, 2016. 344 с.

Мурзёнак П. Шляхі да нацыянальнай дзяржавы // Сакавік. Незалежны перыядычны on-line часопіс у падтрымку беларускай культуры і беларускасці. – 2013. – № 1. – С. 4 – 29.

Мэгіл А. “Вялікі наратыў” і гістарычная навука // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 29 – 62.

Нагорна Л. Доля вченого: надії та розчарування Степана Рудницького // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії НАН України, 2018. – Вип. 12. – С. 305 – 328.

Нагорна Л. Поняття й метафори у територіальному аналізі: проблеми адекватності тлумачень // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій; відп. ред. Я. Верменич. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – Вип. 9. – С. 53 – 68.

Нарис історії матірнього товариства Просвіти. – Вінніпег: The Christian Press, 1968. 310 с.

Насонов А.Н. Русская земля и образование территории Древнерусского государства: Историко-географическое исследование. М.: Издательство АН СССР, 1951. 260 с.

Николаев С. Раннее диалектное членение и внешние связи восточнославянских диалектов // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 23 – 49.

Николаи Ф. Интеллектуальная история сегодня: ностальгия по междисциплинарному трансферу, эклектика и проблемы теории // Новое литературное обозрение. – 2016. – № 3 [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2016/3/intellektualnaya-istoriya-segodnya-nostalgia-po-mezhdisciplina.html>

Областной словарь вятских говоров / ред. З. Сметанина. Киров: Вятский ГГУ, 2008. Вып. 5. К – Л. 230 с.

Областной словарь вятских говоров / ред. З. Сметанина. Киров: Экспресс, 2006. Вып. 4. Е – И. 256 с.

Областной словарь вятских говоров / ред. Л. Горева. Киров: Коннектика, 2012. Вып. 1 – 2. А – В. 242 с.

Опарина Т.А. Москва как новый Киев, или Где же произошло Крещение Руси: взгляд из первой половины XVII века // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 635 – 663.

Очерки по истории СССР / под ред. проф. А. В. Шестакова. Ташкент: Учпедгиз УзССР, 1939. Т. 1. Древнейшая история СССР. 96 с.

Очерки по истории СССР / под ред. проф. А.В. Шестакова. Ташкент: Учпедгиз УзССР, 1941. Ч. 2. Феодально-крепостнический период истории СССР. 310 с.

Павлик М. Про русько-українські читальні // Павлик М. Твори. – Київ: Дніпро, 1959. – С. 416 – 549.

Парамонов С. Звідки ми, чиї ми діти? (нове з історії стародавньої Руси). Вінніпег: Друкарня “Тризуб”, 1963. 118 с.

Пиріг Р.Я. Донбас у складі Української гетьманської держави (травень – листопад 1918 року). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. – 41 с.

Півавар М. Краязнаўцы Віцебшчыны другой паловы XX – пачатку XXI ст.: біябібліяграфічны даведнік. Мінск: Кнігазбор, 2010. 372 с.

Подкур Р. Селянські повстання початку 1930-х рр. на прикордонні УСРР // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій; відп. ред. Я. Верменич. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. – Вип. 10. – С. 159 – 172.

Покак Дж. Канцэпцыя мовы і *metier d'historien* // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 101 – 120.

Полонська-Василенко Н. Дві концепції історії України і Росії. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1964. 52 с.

Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1 (до половини XVII сторіччя). Мюнхен: Українське видавництво, 1972. 591 с.

Порфиридов Н. Древний Новгород: Очерки из истории русской культуры XI – XV вв. М. – Л.: Издательство АН СССР, 1947.

Приходько Я. Текст як факт соціальної комунікації (джерелознавство в системі інтелектуальної історії). До питання “Предметне поле інтелектуальної історії як простір варіацій” // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ: Інститут історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 77 – 82.

Прынз Г. Вусная гісторыя // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 159 – 185.

Рагач П. Кароткі агляд гісторыі Беларусі для беларускіх дапаўняльных школаў. Зь невялікімі скарачэннямі. Кліўленд – Нью Ёрк: Беларуская Школа, 1968. 102 с.

Радзік Р. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у грамадствах Цэнтральнай і Усходняй Еўропы // Беларускі гістарычны агляд. – 2011. – Т. 18. – Сш. 1 – 2 (34 – 35). – Снежань. – С. 99 – 122.

Радзік Р. Дзве інтэрпрэтацыі гісторыі: паміж савецкасцю і нацыянальным бачаннем // Беларускі Гістарычны Агляд. – Т. 24. – Сш. 1 – 2 (46 – 47). – Снежань. – С. 131 – 160.

Радзік Р. Куды ідуць тры народы Русі? // // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2015. – Т. 22. – Сш. 1 – 2 (42 – 43). – Снежань. – С. 245 – 306.

Радзік Р. Падабенства і розніца паміж беларускім і чэшскім нацыятворчым працэсам у 19 – пачатку 20 ст. // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 2008. – № 14. – С. 20 – 47,

Райнэр Л. Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX – XX ст. / пер. з нямецкай мовы Л. Баршчэўскага. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2003. 538 с.

Ревель Ж. Микроанализ и конструирование социального // Современные методы преподавания новейшей истории. – М.: Наука, 1996. – С. 236 – 261.

Репина Л. Историческая наука и современное общество // Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. – М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 3 – 19.

Репина Л. Между локальным и глобальным: поиски интегративных подходов // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України, 2011. – Вип. 5. – С. 9 – 28.

Репина Л. Ситуация в современной историографии. Общественный запрос и научный ответ // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 5 – 13.

Репина Л.П. «Новая историческая наука» и социальная история. М.: URSS, 2009. 320 с.

Репина Л.П. Всеобщая история в российской интеллектуальной традиции // Диалог со временем. – М.: ИВИ РАН, 2006. – Вып. 17. – С. 5 – 11.

Репина Л.П. Историческая культура Европы до начала Нового времени // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 732 – 739.

Репина Л.П. Историческая культура как предмет исследования // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 5 – 18.

Репина Л.П. Историческая теория после «культурного поворота» // Диалог со временем. М.: ИВИ РАН, 2007. – Вып. 20. – С. 5 – 13.

Репина Л.П. Исторические представления и культурное многообразие мира // Диалог со временем. – Москва: ИВИ РАН, 2006. – Вып. 16. – С. 5 – 14.

Репина Л.П. Память и историописание // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 18 – 46.

Репина Л.П. Представления о прошлом и связь времен в историческом сознании // Образы времени и исторические представления: Россия – Восток – Запад / под ред. Л. П. Репиной. – М.: Круг, 2010. – С. 9 – 24.

Репина Л.П. Пространственные перспективы всеобщей истории // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М.: URSS, 2012. – С. 200 – 222.

Ричка В.М. Києво-руська спадщина в російській та українській історіографії XIX ст. // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 143 – 158.

Рубльов О. Фундатор української географічної науки: Степан Рудницький – людина й учений // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії НАН України, 2018. – Вип. 12. – С. 207 – 304.

Рудницький С. Нинішня географія. Львів: Руське товариство, 1905. 33 с.

Рудницький С. Україна з погляду політичної географії // Діло. 2016. 25 травня – 20 червня.

Румянцева М. «История как память»: после постмодерна // Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. – М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 20 – 41.

Румянцева М. Новая локальная история и современное гуманитарное знание (2005) [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/990>

Рыхлік Я. Фармаванне “нацыянальнай гісторыі” як сутнасці нацыянальнай ідэі і нацыянальнай ідэалогіі (на прыкладзе чэхав) // Гістарычны альманах. Навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – 2008. – № 14. – С. 2 – 19.

Савельева И.М., Полетаев А.В. «Там, за поворотом...». О модусе сосуществования истории с другими социальными и гуманитарными науками // Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. – М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 73 – 101.

Сагановіч Г. Безуладдзе і праўладнасць беларускіх гісторыкаў // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2013. – Т. 20. – Сш. 1 – 2 (38 – 39). – Снежань. – С. 173 – 188.

Сагановіч Г. Палітычны міф у гістарычнай памяці і гісторыяпісанні // Беларускі Гістарычны Агляд. – Т. 19. – Сш. 1 – 2 (36 – 37). – Снежань. – С. 213 – 238.

Санько С. Традыцыяналісцкі пагляд на традыцыю: „прэзюмпцыя аўтахтоннасці” і „дэканструкцыя традыцыі” // Фрагменты. – 1999. – № 1 – 2 [Электронный ресурс]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6sanko.htm>

Санько С. Беларусь: паміж Поўднем і Поўначчу: падставовыя складнікі аўтэнтчнага мэтапалітычнага дыскурсу // Фрагменты. – 2000. – № 1 – 2. [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.knihi.com/storage/frahmenty/3sanko.htm>

Севярынец П. Грамадства граху // Arche пачаток. – 1999. – № 4 (5) [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/4-1999/siev499.html>

Седов В. Происхождение и ранняя история славян. М: Наука, 1979. 158 с.

- Селин А. Староладожский миф в академическом дискурсе последних лет // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – 2012. – № 1. – С. 117 – 126.
- Сидорович О.В. Римская анналистика: становление жанра // *История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени* / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 87 – 137.
- Скот Дж. Жаночая гісторыя // *Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі* / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 243 – 266.
- Славінський М. Історія України. Подєбради: Курси Українознавства при Українській Господарській Академії в Ч.С.Р., 1933. 186 с.
- Смалянчук А. «Краёвая ідэя» ў беларускай гісторыі. Мінск: Выдавец Зміцер Колас, 2017. 460 с.
- Смалянчук А. Беларуская гісторыя: знайсці чалавека. Мінск: Выдавец І. П. Логвінаў, 2013. 158 с.
- Смирнов А. Песни крестьян Владимирской и Костромской губерний: собраны и изданы с соблюдением местного выговора Александром Смирновым. Москва: Университетская типография, 1847. 188 с.
- Смолин Е. Тверское Великое княжество: Прерванный путь в Европу // *Россия 4D*. 2015. № 3 – 4 [Электронный ресурс]. – URL: <http://russia4d.ru/magazine/0304-2015/tverskoe-velikoe-knyazhestvo-prervannyyi-put-v-evropu.html>
- Смолій В., Якубова Л. Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проєкті. Аналітична доповідь / відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2015. 62 с.
- Смолій В., Якубова Л. Донеччина й Луганщина: місце в модерному українському національному проєкті // *Регіональна історія України*. – Київ: Інститут історії України, 2016. – Вип. 10. – С. 9 – 34.
- Снайдэр Т. Крывавыя землі: Еўропа паміж Гітлерам і Сталіным / адк. Рэд. Г. Сагановіч; пераклад з англ.. Петрыкевіча. Мінск : Зміцер Колас, 2015.
- Снайдэр Т. Пра паходжанне нацый Усходняй Еўропы // *Беларускі Гістарычны Агляд*. – 2010. – Т. 17. – Сш. 1 – 2 (32 – 33). – Снежань. – С. 117 – 124.
- Снайдэр Т. Рэканструкцыя нацый: Польшча, Украіна, Літва і Беларусь 1569 – 1999 / пер. з англійскай мовы М. Раманоўскага і В. Калацкай. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2010.
- Соболевский А. Лекции по истории русского языка. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1907. 309 с.
- Соловьев С.М. История России с древнейших времен: в 29 тт. М.: Полярис, 1998.
- Соркіна І. Мястэчкі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. Вільня: ЕГУ, 2010. 488 с.
- Спицын А. Вятская старина. Вятка: Губернская типография, 1884. 43 с.

Стоўн Л. Будучыня гісторыі // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 83 – 100.

Стоўн Л. Вяртанне наратыву // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 5 – 28.

Суриков И.Е. Парадоксы исторической памяти в античной Греции // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – С. 56 – 86.

Сытин С. Древний город Галич Костромской губернии. Москва: Типография товарищества И.Д. Сытина, 1905. 77 с.

Сычѳв Н. Новосильско-Одоевское княжество. М., 2016. 529 с.

Тарасаў С.В. Полацк X – XVII стст. Гісторыя і тапаграфія. Мінск: Беларуская навука, 1998. 183 с.

Тесля І., Тютко Є. Історичний атлас України. Монтреаль: Українське Історичне Товариство, 1980. 190 с.

Токць С. Беларуская вёска ў эпоху зьменаў. Другая палова XIX – першая траціна XX ст. Менск: Тэхналёгія, 2007. 308 с.

Томашівський С. Українська історія. Нарис І: Старинні і середні віки Львів: Видавництво «Вчора і нині», 1919. 150 с.

Тулупов В. Русь Новгородская. М.: Эксмо, 2009.

Туманс Х. Будут ли у нас свои "Анналы"? (2002) [Електроний ресурс]. – URL: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/confcent/2002-10/tumans.htm>

Уваров П. Между «ежами» и лисами. Заметки об историках. М.: Новое литературное обозрение, 2015. 280 с.

Ульянов Н. История и утопия // Ульянов Н. Спуск флага. New Haven: Издание автора, 1979. С. 61 – 71.

Усачев А.С. Древнейший период русской истории в исторической памяти Московского царства // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. М.: Кругъ, 2006. – С. 609 – 634.

Ушаков А. Крестьянская свадьба конца XIX века в Старицком уезде Тверской губернии: свадебные обряды, гадания, приговоры, причитания и песни. Старица: Типография И.П. Крылова, 1903. 70 с.

Федака С. Ужгород: хроніка одинадцяти з лишком віків // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2006. – № 44 [Електроний ресурс]. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n44texts/fedaka1.htm>

Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси. Л.: Издательство ЛГУ, 1988.

Хабургаев Г. Становление русского языка. М.: Высшая школа, 1980. 192 с.

Хадановіч А. Пасланьне да беларускага пошт-мадэрніста // Arche пачаток. – 1999. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/1-1999/chadan.htm>

- Холмський І. Історія України. Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1971. 370 с.
- Чарнякевіч А. Памяць пра Гродна. Матэрыялы да біяграфічнага слоўніка постацей міжваеннага горада. 1919 – 1939 гг. Гродна: ЮрСаПрінт, 2015. 306 с.
- Чеканцева З.А. «Нарративное» время историка // Историческая наука сегодня. Теории, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. М.: URSS, 2012. – С. 55 – 74.
- Чеканцева З.А. Антропологическая история как междисциплинарное поле: возможности и пределы // Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации / ред. Л. Репина. М.: ИВИ РАН, 2005. – С. 102 – 112.
- Чубатий М. Княжа Русь-Україна і виникнення трьох східнослов'янських націй. Нью-Йорк-Париж: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1964. 159 с.
- Чухліб Т.В. Донеччина та Луганщина — козацькі землі України (XVI – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. 105 с.
- Чыгрын С. Беларуская Беласточчына. Гісторыка-краязнаўчыя і літаратурныя артыкулы. Менск: Беларускі Кнігазбор, 2008. 143 с.
- Чыгрын С. Тэатр у Слоніме. Гісторыка-краязнаўчыя і мастацтвазнаўчыя артыкулы. Слонім: Слоні́мская друкарня, 2008. 74 с.
- Чыжэўскі К. Вяртаньне Сярэдняй Эўропы // Быць (або ня быць) сярэднеэўрапейцам. Сучаснае польскае мысьленьне. Менск: Выдавецтва «Энцыклапедыкс», 2000. С. 429 – 437.
- Чыжэўскі К. Комплекс Атлантады, або Сярэдняя Еўропа пасля канца свету // Arche пачаток. – 1998. – № 1 [Электронный ресурс]. – URL: <http://arche.bymedia.net/1-1998/czyzew.htm>
- Шарп Дж. Гісторыя “знізу” // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. Г.Сагановіч; пер. з англ. Л.Баршчэўскі. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 121 – 140.
- Шахматов А. Исследование о языке новгородских грамот XIII и XIV века // Исследований по русскому языку. – 1886. – Вып. 11. – С. 131 – 285.
- Шахматов А. К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей. Санкт-Петербург: Типография «Балашев и Ко», 1899. 63 с.
- Швед В. Губернскі Гродна. Гродна, 2002. 193 с.
- Шеков А. Верховские княжества. Середина XIII – середина XVI в. Историко-географические исследования. М.: Квадрига, 2012. 364 с.
- Шкаренков М.П. Мифология исторической памяти на рубеже Античности и Средневековья // История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / ред. Л.П. Репиной. М.: Кругъ, 2006. – С. 138 – 179.
- Шлюмбом Ю., Кром М., Зоколл Т. Микроистория: большие вопросы в малом масштабе // Прошлое – крупным планом. Современные исследования по микроистории / ред. М. Кром, Т. Зоколл, Ю. Шлюмбом. СПб: Алетейя, 2003. – С. 7 – 26.

Шмидт С. Краеведение и региональная история в современной России // Методология региональных исторических исследований. Материалы международного семинара. СПб., 2000. С. 11 – 15.

Шнайдер Т. Роля гістарычнай свядомасці ў палітыцы // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 223 – 242.

Шумаков С. Костромския сотницы 7068-7076 годов. Москва: Издание Императорскаго общества истории и древностей российских при Московском университете, 1903. 35 с.

Щербаківський В. Формація українського народу (нарис праісторії України). Подєбради: Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання, 1937. 46 с.

Экземпларский А. Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период, с 1238 по 1505 г. СПб.: Типография Императорской академии наук, 1891. 696 с.

Элбай Дж. Сіла гісторыі // Будучыня гісторыі. Зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / склад. *Г.Сагановіч*; пер. з англ. *Л.Баршчэўскі*. Мінск: Беларускі Гістарычны Агляд, 2008. – С. 141 – 158.

Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

Якубова Л. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. 109 с.

Якубова Л. Жупел «двох Україн»: політичний міф чи об'єктивна етносоціальна реальність? // Схід і Південь України: час, простір, соціум. / відп. ред. *В.А. Смолій*; керівник авт. колективу *Я.В. Верменич*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – Т. 1. – С. 286 – 304.

Янин В. Великий Новгород – история независимости (2009) [Електроний ресурс]. – URL: <http://www.istorya.ru/articles/novgorod.php>

Янин В. Средневековый Новгород. М.: Наука, 2004.

Янов А.Л. Россия и Европа. 1462 – 1921. Книга первая. Европейское столетие России. 1480 – 1560. М.: Новый Хронограф, 2008. 694 с.

Янов А.Л. Россия: у истоков трагедии. 1462 – 1584. Заметки о природе и происхождении русской государственности. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 559 с.

References

Electronic resources, online libraries and collections

Regional History Project. URL: <https://library.ucsc.edu/regional-history-project>
Northern Illinois University Regional History Center. URL: <https://www.niu.edu/ulib/content/collections/rhc/index.shtml>
The Jeanne Roger Lane Center for Regional History. URL: <https://www.comlib.org/regional-history-about/>

Gubernskij dom: Istoriko-kraevedčeskij kul'turno-prosvetitel'skij naučno-populjarnyj žurnal. URL: <http://starina44.ru/gubernskiy-dom-zhurnal>
Kostromskaja starina. URL: <http://starina44.ru/kostromskaya-starina-zhurnal>
Tverskaja starina. Illjustrirovannyj istoriko-kul'turnyj, naučno-populjarnyj i kraevedčeskij žurnal. URL: http://www.tverbook.ru/tver_old_33.php
Sol' zemli. URL: <http://starina44.ru/sol-zemli-kraevedcheskiy-al-manakh>
Donskoj vremennik (al'manah). URL: <http://www.donvrem.dspl.ru>
Kostromskaja starina. URL: <http://starina44.ru/kostromskaya-starina-zhurnal>

Published texts and sources

- Ablicov, V. (2014). *Donbas: evropejs'ka Ukrajina čy azijs'ke dykopillja?* Kyjiv: Instytut istoriji Ukrainy NANU, 97 s. [in Ukrainian]
- Agičić, D. (2003). Bosna ja naša! Mitovi i stereotipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te pripadnosti u novijim udžbenicima povijesti, Kamberović, H. (2003). red., *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za historiju, S. 139 – 160.
- Aguirre Rojas, C. (2009). «Annaly» i marksizm, *Francuzskij ežegodnik 2009*. M.: Nauka, S. 367 – 389. [in Russian]
- Aguirre Rojas, C.A. (2006). *Kritičeskij podhod k istorii francuzkih «Annalov»*. Moskva: Krug, 336 s. [in Russian]
- Aguirre Rojas, C.A. (2008). *Istoriografija v 20 veke. Istorija i istoriki meždu 1848 i 2025 godami*. Moskva: Krug, 164 s. [in Russian]
- Akudovič, V. (1996). Siaredniaj Eŭropy niama (Čarhovy Babilion na ruinach hieahrafii), *Frahmenty*. No 1 [On-line resource]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/frahmenty1.htm> [in Belarus]
- Akudovič, V. (1999). Nidzie i nichto, *Frahmenty*. No 1 – 2 [On-line resource]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6akudovich.htm> [in Belarus]
- Akudovič, V. (2010). *Razburyć Paryž*. Minsk: Kamunikat, 176 s. [in Belarus]
- Akudovič, V. (2014). Nacyjanaľny kanon: partytura dla rekviŭma, Šparaha, O., Smolenčuk, A. (2014). red., *Belarus' v evropejskom kontekste: aktual'nye diskussii o nacioostroitel'stve*. Vilnius: EHU, S. 8 – 20. [in Belarus]
- Aleksandrov, A. (1915). Zemstvo i narodnyja doma, *Novyj žurnal dlja vseh*, No 6. [in Russian]
- Aleksov, B. (2003). Poturica Gori it turčina: srpski istoričari o verskim preobraćenjima, Kamberović, H. (2003). red., *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za historiju, S. 225 – 258.
- Aíšański, T. (2000). Novaja Eŭropa pierad novym muram, Bulhakaŭ, V. (2000). red., *Być (abo nia być) siarednieeŭrapiejcam. Sučasnaje poľskaje myšlieńnie*. Miensk: Vydaviectva "Encyklapiedyks", S. 9 – 13. [in Belarus]
- Alvey, N. (1995). *From Chantry to Oxfam: A Short History of Charities and Charity Legislation*. L.: Phillimore & Co, 80 p.
- Ancipienka, A. (1999). Radykalizm myšlieńnia, universalizm i ŭnifikacyja kúl'turaŭ, *Frahmenty*. No 1 – 2 [On-line resource]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6ancipienka.htm> [in Belarus]
- Anderson, P. (2012). Sila anomalii, *Moskovskij knižnyj žurnal*. 10 ijulja [On-line resource]. URL: <http://morebo.ru/tema/segodnja/item/kraft-der-anomalie> [in Russian]
- Andrade de Paula, D. (1996). Na contramão da utopia: A memória da destruição da cidade de São João Marcos, *Revista de História Regional*. No 1. P. 42 – 56.
- Andreev, N. (1912). *Večevaja Rus', ili Vol'nyj gorod Novgorod Velikij*. SPb.: Tipografija Ju. Erlih, 72 s. [in Russian]

- Andreev, V. (1989). *Severnyj straž Rusi: Očerki istorii srednevekovogo Novgoroda*. L.: Lenizdat [in Russian]
- Andreev, V. (2005). Intehral'nyj naprjam sučasnoj istoriohrafiji: intelektual'na istorija, *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajin, Vyp. 1. S. 17 – 23. [in Ukrainian]
- Ankiersmit, Fr. (2008). Histaryjahrafija i postmadernizm, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafii*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 63 – 82. [in Belarus]
- Antić, A. (2003). Evolicija i uloga tri kompleksa istorijskih mitova u srpskom akademskom i javnom mnenju u poskrednih deset godina, Kamberović, H. (2003). red., *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za historiju, S. 259 – 290.
- Antonovyč, M. (1941). *Istorija Ukrajin. Knjaža doba*. Praha: Vydavnyctvo Jurija Tyščenska, 80 s. [in Ukrainian]
- Arhangel'skij S. Lokal'nyj metod v istoričeskoj nauke, *Kraevedenie*. 1927. T. 4. No 4. S. 193 – 194. [in Russian]
- Arloŭ, U. (2005). *Ad Polacka pačaŭsia Sviet*. Minsk: Ryftur, 145 s. [in Belarus]
- Arnautova, Ju. (2006). Kul'tura vospominanija i istorija pamjati, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 47 – 55. [in Russian]
- Arsen'ev, I. (1829). *Opisanie Kostromskogo Uspenskogo sobora, sostavlennoe v 1829 godu protoiereem onogo Sobora i kavalerom Jakovom Arsen'evym*. Moskva: Sinodal'naja tipografija, 44 s. [in Russian]
- Ašihminova, A. (2004). Narodnye doma – centry kul'turno-prosvetitel'skoj raboty južnorossijskogo sela, *Novaja lokal'naja istorija. Stavropol': Izdatel'stvo SGU, Vyp. 2. Novaja lokal'naja istorija: pograničnye reki i kul'tura beregov: Materialy vtoroj Meždunarodnoj naučnoj Internet-konferencii, Stavropol', 20 maja 2004 g.* S. 25 – 32. [in Russian]
- Astapienka, A. (2010). *Ihdie zrodilisia i uskormlieny suť pobožie. Doslied bielaruskaha nacyjanalizmu*. Sankt-Pieciarrburh: Nievskij prostor, 734 s. [in Belarus]
- Astapienka, A. (2010). *Pasluchajcie nacyjanalista*. Minsk Kamunikat, 228 s. [in Belarus]
- Astapienka, A. (2013). *Nacyjanaŭnaja ideja ŭ sučasnym sviecie*. Minsk: Kamunikat, 181 s. [in Belarus]
- Babkoŭ, I. (1999). Etyka pamiežža: transkul'turnaść jak bielaruski dośvied, *Frahmenty*. No 1 – 2 [On-line resource]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6babkow2.htm> [in Belarus]
- Babkoŭ, I. (2000). Siaredniaja Eŭropa – novaja madernaść, *Frahmenty*. No 1 – 2 [Elektronnyj riesurs]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/3babkow.htm> [in Belarus]

- Bachieński, Ju. (2000). *Duchoŭnaja sytuacyja času*, Bulhakaŭ, V. (2000). red., *Być (abo nia być) siarednieeŭrapiejcam. Sučasnaje poľskaje myšlieńnie*. Miensk: Vydaviectva "Encykłapiedyks", S. 36 – 47. [in Belarus]
- Bagalej, D. (1887). *Očerki iz istorii kolonizacii stepnoj okrainy Moskovskogo gosudarstva*. Moskva [in Russian]
- Barkoŭski, P. (1999). *Hiermeneŭtyka pierakladu, Frahmenty*. No 1 – 2 [On-line resource]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6barkouski.htm> [in Belarus]
- Barkoŭski, P. (2000). "Hiermeneŭtyka-strukturalny syntezy": perspektyvy realizacyi, *Frahmenty*. No 1 – 2 [On-line resource]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/3barkowski.htm> [in Belarus]
- Barrow, G. (2003). *The Kingdom of the Scots. Government, church and society from the eleventh to the fourteenth century*. Edinburgh University Press
- Barvinsćkyj, O. (1920). *Istorija Ukrajiny-Rusy*. Vinnipeg: Ukrajins'ka knyhnarnja, 128 s. [in Ukrainian]
- Barykov, V. (1909). *Promyslovyje zanjattija krest'janskogo naselenija Kostromskoj gubernii*. Kostroma: Izdanije Kostromskogo Gubernskogo Zemstva, 60 s.
- Barysienkaŭ, V., Bulaŭski, U. (2015). *Viciebski alfavit. Tryccać dzvie admietnasci našaha horada*. Viciebsk: VK.com/VitebskABC, 68 s. [in Belarus]
- Batyc'kyj, V. (1949). *Sojuz Ukrajins'kyx Narodnyx Domiv, Propam'jatna knyha ukrajins'koho narodnoho domu v Vinnipehu*. Vinnipeg: Ukrajins'kyj narodnyj dim. [in Ukrainian]
- Baženov, I. (1902). *Voskresenskaja, čto na Debre, cerkov' v Kostrome*. Moskva: Tovariščestvo tipografij A.I. Mamontova, 14 s. [in Russian]
- Berk, P. (1997). *Reniesans*. Minsk: Bielaruski humanitarny adukacyjna-kulturny ciontr, 96 s. [in Belarus]
- Berk, P. (1999). *Narodnaja kul'tura Eŭropy ranniaha Novaha času*. Minsk: Technalohija, 380 s. [in Belarus]
- Black, S.B. (2001). *A Scholar and a Gentleman: Edward Hasted, the historian of Kent*. Oxford: Darenth Valley Publications, 469 p.
- Blatchly, J. (1988). *The Topographers of Suffolk, 1561–1935*. Ipswich: Suffolk Record Office, 50 p.
- Blight, D. (2002). *Race and Reunion: The Civil War in American Memory*. Belknap Press, 528 p.
- Blomefield, Fr. (1805). *An Essay Towards A Topographical History of the County of Norfolk*. L.: W. Miller
- Bodjanskij, O. (1837). *O narodnoj poezii slavjanskyh plemjon. Rassuždenie na stepen' magistra filosofskogo fakul'teta pervogo otdelenija, kandidata Moskovskogo universiteta Iosifa Bodjanskogo*. Moskva [in Russian]
- Borjakovskij, V. (1876). *Istorija Tverskogo knjažestva*. SPb.: Izdanie knigoprodavca I.G. Martynova – Tipografija V. Bezobrazova i Komp., 269 s. [in Russian]

- Braudel, F. (1969). Histoire de sociologie, Braudel F. *Ecrits sur l'histoire*. Paris: Flammarion, P. 97 – 122.
- Brayshay, M. (1996). ed., *Topographical Writers in South-West England*. Exeter: University of Exeter Press, 160 p.
- Broadway, J. (2006). *No Historie So Meete: gentry culture and the development of local history in Elizabethan and early Stuart England*. Manchester: Manchester University Press, 252 p.
- Brown, B. (2010). Neo-confederate civil war revisionism, *The Guardian*. December 26
- Brown, T., Foard, G. (1994). *The Making of a County History: John Bridges' Northamptonshire*. Leicester: University of Leicester – Northamptonshire County Council, 219 p.
- Brunnbauer, U. (2003). Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: historiografski mitovi u Republici Makedoniji, Kamberović, H. (2003). red., *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za historiju, S. 291 – 305.
- Bukharayev, V.M., Mjagkov, G.P. (2005). Po obe storony ot "srednej pozicii": čto že dal'she, istoričeskoe poznanie?, Repina, L. (2005). red., *Novyj obraz istoričeskoj nauki v vek globalizacii i informatizacii*. M.: IVI RAN, S. 42 – 72. [in Russian]
- Bulhakaŭ, V. (1999). Blizinia nulia. Pra filiazofiju i „filiazofiju“ bielaruskich dumaŭnikaŭ, *Arche pačatok*. No 4 (5) [On-line resource]. – URL: <http://arche.bymedia.net/4-1999/bulg499.html> [in Belarus]
- Bulhakaŭ, V. (2001). Idealiohija lukašenkaŭskaha režymu. Ad rytoryki bratniaha jadaŭnia da rytoryki miždziaŭnaŭ intehracyi, *Arche pačatok*. No 1 (15) [On-line resource]. – URL: <http://arche.bymedia.net/2001-1/bulg101.html> [in Belarus]
- Burke, P. (2004). *What is Cultural History?* Cambridge: Polity Press, 168 p.
- Burke, P. (2005). Performing history: the importance of occasions, *Rethinking history*. Vol. 9. No 1. P. 35 – 52.
- Burke, P. (2016). *Čto takoe kul'tural'naja istorija?* Moskva: Izdatel'skij dom Vysšej školy ekonomiki, 240 s. [in Russian]
- Burkhardt, V. (2013). Istoryky-konstruktory Evropy. Stratehiji mental'noho kartohrafijuvannja v ukrajins'kij istoriohrafiji XIX stolittja, *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, Vyp. 7. S. 78 – 92. [in Ukrainian]
- Čarniakievič, A. (2015). *Pamjać pra Hrodna. Materyjaly da bijahrafičnaha sloŭnika postaciej mižvajennaha horada. 1919 – 1939 hh*. Hrodna: JurSaPrint, 306 s. [in Belarus]
- Čekanceva Z.A. Antropologičeskaja istorija kak meždyscyplinarnoe pole: vozmožnosti i predely, Repina, L. (2005). red., *Novyj obraz istoričeskoj nauki v vek globalizacii i informatizacii*. Moskva: IVI RAN, S. 102 – 112. [in Russian]
- Čekanceva, Z. (2012). «Narrativnoe» vremja istorika, Repina, L. (2012). red., *Istoričeskaja nauka segodnja. Teorii, metody, perspektivy*. Moskva: URSS, S. 55 – 74. [in Russian]

- Celoria, F. (1958). *Teach Yourself Local History*. L.: English Universities Press, 182 p.
- Cerri, L. (1996). Regionalismo e ensino de história, *Revista de História Regional*. P. 135 – 143.
- Chadanovič, A. (1999). Paslańnie da bielaruskaha pošt-madernista, *Arche pačatok*. No 1 [On-line resource]. – URL: <http://arche.bymedia.net/1-1999/chadan.htm> [in Belarus]
- Chaunu, P. (1974). L'économie: Dépassement et prospective, Le Goff, J., Nora, P. (1974). eds., *Faire de l'histoire. Vol. 2. Nouvelles approches*. Paris: Éditions Gallimard, P. 51 – 73.
- Cox, J. (1879). *How to Write the History of a Parish*. L.: Couverture Bemrose & Sons, 112 p.
- Čubatyj, M. (1964). *Knjaža Rus'-Ukrajina i vynyknennja tr'ox sxidno-slov'jans'kyx nacij*. New-York – Paris: Naukove Tovarystvo im. Ševčenko, 159 s. [in Ukrainian]
- Čuxlib, T. (2014). *Doneččyna ta Luhanščyna – kozac'ki zemli Ukrajiny (XVI – XVIII st.)*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny NANU, 105 s. [in Ukrainian]
- Čyhryn, S. (2008). *Bielaruskaja Bielastoččyna. Historyka-krajaznaŭčyja i litaraturnyja artykuly*. Miensk: Bielaruski Knihazbor, 143 s. [in Belarus]
- Čyhryn, S. (2008). *Teatr u Slonimie. Historyka-krajaznaŭčyja i mastactvaznaŭčyja artykuly*. Slonim: Slonimskaja drukarnia, 74 s. [in Belarus]
- Čyžeŭski, K. (1998). Kompleks Atlantydy, abo Siaredniaja Jeŭropa paslia kanca svietu, *Arche pačatok*. No 1 [On-line resource]. – URL: <http://arche.bymedia.net/1-1998/czyzew.htm> [in Belarus]
- Čyžeŭski, K. (2000). Viartańnie Siaredniaj Eŭropy, Bulhakaŭ, V. (2000). red., *Być (abo nia być) siarednieeŭrapiejcam. Sučasnaŭe poľskaje myślieńnie*. Miensk: Vydaviectva “Encykłapiedyks”, S. 429 – 437. [in Belarus]
- D'jakov, F. (1915). *Narodnyja doma – očagi duhovnoj i material'noj kul'tury*. Moskva [in Russian]
- Danilevič, V. (1896). *Očerk istorii Polockoj zemli do konca XIV stoletija*. Kiev [in Russian]
- Danilevskij, I. (1998). *Drevnjaja Rus' glazami sovremennikov i potomkov (IX – XII vv.)*. M.: Aspekt Press, 399 s. [in Russian]
- Danilevskij, V. (1918). Zadači i obščestvennoe značenie narodnyh domov, *Narodnyja doma kak kul'turno-prosvetitel'nyja centry*. Har'kov [in Russian]
- Davis, N.Z. (1990). The Shapes of Social History, *Storia della storiografia*. No 17. P. 23 – 34.
- Delacroix, C. Francuzskie istoriki i “lingvističeskij povorot”: kratkaja istorija epistemologičeskich jarlykov, Garreta, G., Dufaux, G., Pimenova L. (2013). red., *Kak my pišem istoriju?* Moskva: ROSSPEN, S. 126 – 170. [in Russian]
- Denipoti, C. (1996). A gloriosa asneira de casar-se. Amor e casamento no início do século, *Revista de História Regional*. No 1. P. 57 – 86.
- Deružinskij, V. (2013). *Mify i pravda o jazyke predkov* [On-line resource]. URL: <https://alfred-griber.livejournal.com/711946.html> [in Russian]

- Dosse, F. (2013). Kak segodnja pišetsja istorija: vzgljad s francuzskoj storony, Garreta, G., Dyufu, G., Pimenova L. (2013). red., *Kak my pišem istoriju?* Moskva: ROSSPEN, S. 9 – 56. [in Russian]
- Dovnar-Zapol'skij, M. (1891). *Očerki istorii krivičskoj i dregovičskoj zemelj do konca XII stoletija*. Kiev [in Russian]
- Draŭnoŭski, Ja. (2000). Ulada j apazycyja. Sproba interpretacyi palityčnaj historyi pašliavajennaj Poľšczy. (Dyskusijny artykul), Bulhakaŭ, V. (2000). red., *Być (abo nia być) siarednieeŭrapiejcam. Sučasnaje poľskaje myślieńnie*. Miensk: Vydaviečtva "Encykłapiedyks", S. 97 – 155. [in Belarus]
- Dubaviec, S. (1996). Siaredniaja Eŭropa: Čamu my nia tut, *Frahmenty*. No 1 [On-line resource]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/frahmenty1.htm> [in Belarus]
- Dubovy, A. (1983). *Pilgrims of the Prairies: Ukrainian Pioneers in North Dakota*. Dickinson: UCI
- Dunaev, B. (1915). *Derevjannoje zodčestvo severo-vostoka Kostromskoj gubernii*. Moskva: Skoropečatnja A.A. Levenson, 20 s. [in Russian]
- Dymond, D. (1999). *Researching and Writing History: a practical guide for local historians*. L.: British Association for Local History, 144 p.
- Dyńko, A. (2000). Najnoŭšaja historyja jacyiahaŭ, *Arche pačatok*. No 6 (11) [On-line resource]. – URL: <http://arche.bymedia.net/6-2000/dynko600.html> [in Belarus]
- Dyńko, A. (2001). Resistant Culture, *Arche pačatok*. No 1 (15) [On-line resource]. – URL: <http://arche.bymedia.net/2001-1/dynko101.htm> [in Belarus]
- Džaja, S. (2003). Bosanska povijesna stvarnost i njezini mitološki odrazi, Kamberović, H. (2003). red., *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za historiju, S. 39 – 66.
- Dziarnovič, A. (1996). Pra funkciji mitu Siaredniaje Eŭropy, *Frahmenty*. No 1 [On-line resource]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/frahmenty1.htm> [in Belarus]
- Dzjuba, I. (2015). *Donec'ka rana Ukrajinj: Istoryko-kul'turolohični eseji*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinj NAN Ukrajinj, 78 s. [in Ukrainian]
- Eisenstadt, S. (1992). Frameworks of the Great Revolutions: Culture, Social Structure, History and Human Agency, *International Social Science Journal*. Vol. 44. No 133. P. 386 – 401.
- Ekzempljarskij, A. (1891). *Velikie i udel'nye knjaz'ja Severnoj Rusi v tatarskij period, s 1238 po 1505 g.* SPb.: Tipografija Imperatorskoj akademii nauk, 696 s. [in Russian]
- Eplbaj, Dž. (2008). Sila historyi, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafi*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 141 – 158. [in Belarus]
- Escudero, E. (2017). El laboratorio de las identidades y los usos del pasado: operaciones para fraguar una memoria fronteriza en Río Cuarto, 1956-1961, *Historia Regional*. No 36. P. 75 – 86.

- Fedaka, S. (2006). Užhorod: xronika odyadczaty z lyškom vikiv, *Nezaležnyi kul'turolohičnyi časopys "JI"*. № 44 [On-line resource]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n44texts/fedaka1.htm> [in Ukrainian]
- Ferrando, A., Nicolàs, M. (1993). *Panorama d'història de la llengua*. València: Tàndem edicions
- Ferrando, A., Nicolàs, M. (2005). *Història de la llengua catalana*. Barcelona, Edicions de la UOC – Pòrtic
- Fowler, S. (2001). *Starting Out in Local History*. L.: Countryside Books, 112 p.
- Freeman, D. (1998). *The South to Posterity: An Introduction to the Writing of Confederate History*. LSU Press, 236 p.
- Friedman, J. (2001). History, Political Identity and Myth, *Lietuvos etnologija. Lithuanian Ethnology. Studies in Social Anthropology and Ethnology*. No 1. P. 41 – 62.
- Frojanov, I., Dvorničenko, A. (1988). *Goroda-gosudarstva Drevnej Rusi*. Leningrad: Izdatel'stvo LGU [in Russian]
- Galaj, Ja. (1905). *Antropologičeskie dannye o velikorussah Starickogo uezda, Tverskoj gubernii*. Moskva: Tipografija S.P. Semenova, 279 s. [in Russian]
- Geat, A., Maggio, M. (2018). (Re)construyendo nuestras historias regionales. Una experiencia en la enseñanza de las artes visuales en el NEA, *Historia Regional*. No 39. P. 1 – 11.
- Gedeonov, S. (1876). *Varjagi i Rus'*. Sankt-Peterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii nauk, 569 s. [in Russian]
- Ginzburg, C. (1976). *Il formaggio e i vermi*. Torino: Einaudi, 196 p.
- Ginzburg, C. (1993). Microhistory: Two or Three Things That I Know about It, *Critical Inquiry*. Vol. 20. No 1. P. 10 – 35.
- Glahn R. von (1996). *Fountain of Fortune: Money and Monetary Policy in China, 1000 – 1700*. University of California Press, 408 p.
- Goldstein, I. (2003). Granica na Drini – značenje i razvoj mitologema, Kamberović, H. (2003). red., *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za historiju, S. 109 – 138.
- Goldstone, J. (2008). *Why Europe? The Rise of the West in World History 1500 – 1850*. McGraw-Hill Press, 192 p.
- Goreva, L. (2012). red., *Oblastnoj slovar' vjackih govorov*. Kirov: Konnektika, Vyp. 1 – 2. A – V. 242 s. [in Russian]
- Gorskij, A. (2002). O drevnerusskih "zemljah", *Ruthenica*. Kyjiv: Instytut istoriji NAN Ukrajin, Vyp. 1. S. 55 – 63. [in Russian]
- Gorskij, A. (2010). *Ot zemel' k velikim knjaženijam: primysly russkih knjazej vtoroj poloviny XIII – XV v. M.: Indrik*, 176 s. [in Russian]
- Gorškova, K. (1972). *Istoričeskaja dialektologija russkogo jazyka*. Moskva: Prosveščeniye, 160 s. [in Russian]
- Greenberg, K.S. (1979). Civil War Revisionism, *Reviews in American History*. Vol. 7. No 2. P. 202 – 208.

- Haburgaev, G. (1980). *Stanovlenie russkogo jazyka*. Moskva: Vysšaja škola, 192 s. [in Russian]
- Halenko, O. (2013). Pro konceptual'ni ta praktyčni pidhody do stvorennja naratyvu istoriji Ukrajiny v ramkax časo-prostorovoji abo terytorial'noji paradyhmy, *Rehional'na istorija Ukrajiny. Zbirnyk naukovyx statej*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, Vyp. 6. S. 23–34. [in Ukrainian]
- Halenko, O. (2014). Pivden' nahadue, ščo istoriju Ukrajiny čas perepysaty, Smolij, V. (2014). red., *Sxid i Pivden' Ukrajiny: čas, prostir, socium*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny NAN Ukrajiny, T. 1. S. 54 – 75. [in Ukrainian]
- Hańko, M. (2005). *Kab šviedčyli pra Bielaruš. Žyćcio i dziejnaść Mikoly Hańka*. Minsk: Bielaruski knihazbor, 192 s. [in Belarus]
- Hardziejeŭ, Ju. (1998). Da pyttannia ab planiroŭcy Harodni ŭ druhoj palovie 13 pačatku 15 st., *Histaryčny aĺmanach. Navukovy histaryčny i krajaznaŭčy časopis*. № 1. S. 15 – 30. [in Belarus]
- Hardziejeŭ, Ju. (2008). *Mahdeburhskaja Harodnia*. Harodnia – Vroclaŭ: Haradzienskaja biblijateka, 384 s. [in Belarus]
- Harecki, R. (1997). *Šliacham adradžennia*. Minsk: Bielaruski knihazbor, 204 s. [in Belarus]
- Hasted, E. (1797). *The History and Topographical Survey of the County of Kent*. Canterbury
- Himka, J.P. (1982). The Background to Emigration: Ukrainians in Galicia and Bukovyna, 1848 – 1914, Lupul, M. (1982). ed., *A Heritage in Transition: Essays in the History of Ukrainians in Canada*. Toronto: McClelland & Stewart, P. 11 – 32.
- Hitchins, F., Drew, S. (1824). *The History of Cornwall: From the Earliest Records and Traditions, to the Present Time*. L.: Penaluna, 710 p.
- Hlybinny, U. (1963). *Smalienščyna – adviečnaja ziamlia bielaruskaha narodu. Histaryčny narys*. Ńju-Jork: Vydańnie Voĺnaha Bielaruskaha Vydaviecaha Tavarystva, 44 s. [in Belarus]
- Hnatjuk, V. (1916). *Nacional'ne vidrodženne avstro-uhors'kyx ukrajinciv*. Viden" Sojuz vyzvolennja Ukrajiny, 65 s. [in Ukrainian]
- Hoare, R. (1822). *The history of modern Wiltshire*. L.: J. Nichols and son
- Hodgson, J. (1840). *A History of Northumberland*. L.: E. Walker
- Hoffer, E. (1951). *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements*. NY: Harper & Brothers, 194 p.
- Horsfield, Th. (1835). *The History, Antiquities, and Topography of the County of Sussex*. Sussex: Sussex Press, 592 p.
- Horwitz, T. (2013). 150 Years of Misunderstanding the Civil War, *The Atlantic*. June 19
- Hroch, M. (2015). Nacyja jak sapraŭdy jeŭrapiejski fienomien, *Bielaruski Histaryčny Ahliad*. T. 22. Sš. 1 – 2 (42 – 43). Sniežań. S. 229 – 244. [in Belarus]

- Hruševs'kyj, M. (1904). *Zvyčajna sxema "rusškoj" istoriji y sprava racional'noho ukladu istoriji sxidnoho slovjanstva*. SPb.: Typografija Imperatorskoj Akademii Nauk, 7 s. [in Ukrainian]
- Hruševs'kyj, M. (1991). *Istorija Ukrajiny-Rusy*. Kyjiv: Naukova dumka, T. 1. 648 s. [in Ukrainian]
- Hrycak, Ja. (2004). *Strasti za nacionalizmom: istoryčni eseji*. Kyjiv: Krytyka, 344 s. [in Ukrainian]
- Hrycak, Ja. (2008). *Žyttja, smert' ta inši nepryemnosti*. Kyjiv: Hrani-T, 232 s. [in Ukrainian]
- Hrycak, Ja. (2011). *Strasti za nacionalizmom: stara istorija na novyi lad. Eseji*. Kyjiv: Krytyka, 352 s. [in Ukrainian]
- Hrycuk, V. (2007). *My stvrali svaju Bielaruś. Žyćcio i dziejnaść Aliaksieja Hrycuka*. Minsk: Bačkaŭščyna, 256 s. [in Belarus]
- Hudson, W. (1910). ed., *The Three Earliest Subsidies For the County of Sussex 1296, 1327, 1332*. L.: Sussex Record Society
- Hurevič, F. (2003). *Lietapisny Novhorodok (starażytnaruski Navahradak)*. Sankt-Pieciarburh – Navahradak: Vydannje aŭtara, 352 s. [in Belarus]
- Isačenko, A. (1973). Esli by v konce XV veka Novgorod oderžal pobedu nad Moskoj, *Wiener slawistisches Jahrbuch*. 1973. Bd. XVIII. S. 48 – 55. [in Russian]
- Ivanova, E. (2012). Konsensusi na bylgarskata pamet, *Liberalen pregled*. 29 mart [On-line resource]. – URL: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1537-2012-03-29-07-44-45> [in Bulgarian]
- Jakovenko, N. (2002). *Paralel'nyj svit. Doslidžennja z istoriji ujavlen' ta idej v Ukrajinu XVI – XVII st.* Kyjiv: Krytyka, 416 s. [in Ukrainian]
- Jakubova, L. (2014). *Etnonacional'na istorija Donbasu: tendenciji, superečnosti, perspektyvy v svitli sučasnoho etapu ukrajins'koho naciotvorennja*. Kyjiv: Instytut istorii Ukrajinu NANU, 109 s. [in Ukrainian]
- Jakubova, L. (2014). Župel «dvox Ukrajin»: polityčnyj mif čy ob'ektyvna etnosocial'na real'nist'?, Smolij, V. (2014). red., *Sxid i Pivden' Ukrajinu: čas, prostir, socium*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinu NANU Ukrajinu, T. 1. S. 286 – 304. [in Ukrainian]
- Janin, V. (2004). *Srednevekovyj Novgorod*. M.: Nauka [in Russian]
- Janin, V. (2009). *Velikij Novgorod – istorija nezavisimosti* [On-line resource]. URL: <http://www.istorja.ru/articles/novgorod.php> [in Russian]
- Janov, A. (2001). *Rossija: u istokov tragedii. 1462 – 1584. Zametki o prirode i proishozhdenii ruskoj gosudarstvennosti*. M.: Progress-Tradicija, 559 s. [in Russian]
- Janov, A. (2008). *Rossija i Evropa. 1462 – 1921. Kniga pervaja. Evropejskoe stoletie Rossii. 1480 – 1560*. M.: Novyi Hronograf, 2008. 694 s. [in Russian]
- Jermalovič, M. (1991). *Pa sliadach adnaho mifa*. Minsk: Navuka i tehnika, 76 s. [in Belarus]

- Jermalovič, M. (2004). *Bielaruskaja dzjaržava Vialikaje kniastva Litoŭskaje*. Minsk: Biellitfond, 448 s. [in Belarus]
- Kalinnikov, I. (1835). *Opisanije Makarijeva Unzhenskogo Kostromskoj eparhii tret'eklassanogo mužeskogo monastyrja*. Moskva: Sinodal'naja tipografija, 177 s. [in Russian]
- Kamberović, H. (2003). "Turci" i "kmetovi" – mit o vlasnicima Bosanske zemlje, Kamberović, H. (2003). red., *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za historiju, S. 67 – 84.
- Kar, E. (2008). Pryčynnasc u historyi, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafi*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 186 – 201. [in Belarus]
- Karamzin, N. (1995). *Istorija gosudarstva Rossijskogo*. RnD: Feniks [in Russian]
- Karinskij, N. (1909). *Jazyk Pskova i ego oblasti v XV v.* SPb.: Tipografija M.A. Aleksandrova, 215 s. [in Russian]
- Kašciuška, A. (1999). Bielarusafofija, *Arche pačatok*. No 1 [On-line resource]. – URL: <http://arche.bymedia.net/1-1999/akasc.htm> [in Belarus]
- Kirpičnikov, A. (2002). 1250-letie Staroj Ladogi, *Kultura, obrazovanie, istorija Leningradskoj oblasti*. SPb., S. 39 – 47. [in Russian]
- Kirpičnikov, A. (2003). Ladoga – kulturnyj i istoričeskij fenomen Rossii i Baltijskogo morja, *Politija. Vestnik fonda «Rossijskij obščestvenno-političeskij ventr»*. 2003. No 3 (26). S. 10 – 17. [in Russian]
- Kišťymov, A. (2003). Regiony i regionalizm: prostranstvo i vremja v istorii Belarusi, *Histaryčny almanach. Navukovy histaryčny i krajaznaŭčy časopis*. № 9. S. 19 – 24. [in Russian]
- Kiturka, I. (2003). Da pytannia pra ŭžyvannie terminu "madernizacyja" adnosna ekanamičnaj historyi Belarusi, *Histaryčny almanach. Navukovy histaryčny i krajaznaŭčy časopis*. 2003. № 9. S. 26 – 36. [in Belarus]
- Klačoŭski, Je. (2000). Tradycyi Centralna-Ŭschodniaj Eŭropy — došvied, važny dla našych časoŭ, Bulhakaŭ, V. (2000). red., *Być (abo nia być) siarednieeŭropiejcam. Sučasnaje poľskaje myšlieńnie*. Miensk: Vydaviectva "Encykłapiedyks", S. 221 – 231. [in Belarus]
- Ključevskij, V. (1997). *Russkaja istorija*. Moskva: Akademija [in Russian]
- Klug, E. (1985). *Das Fürstentum Tver (1247 – 1485). Aufstieg, Selbstbehauptung und Niedergang*. Wiesbaden: Harrassowitz
- Klug, E. (1994). *Knjažestvo Tverskoe (1247 – 1485 gg.)*. Tver: RIF LTD, 431 s. [in Russian]
- Knorr-Cetina, K. (1981). The micro-sociological challenge pf macro-sociology: towards a reconstruction of social theory and methodology, Knorr-Cetina, K.D., Cirourel, A. (1981). eds., *Advances in social theory and methodology: toward integration of micro- and macro-sociologies*. Boston: Boston University Press, P. 1 – 47.
- Kobrin, K., Uvarov, P. (2007). Svoboda u istorikov poka est'. Vo vsjakom slučae – est' ot čego bežať. Beseda Kirilla Kobrina s Pavlom Uvarovym,

- Neprikosnovennyj zapis*. No 55 [On-line resource]. URL: <http://www.polit.ru/research/2008/01/30/uvarov.html> [in Russian]
- Kocka J. Sozialgeschichte zwischen Strukturgeschichte und Erfahrungsgeschichte, Schieder, A., Sellin, V. (1986), hrsg., *Sozialgeschichte in Deutschland*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, Bd.1. S. 67 – 88.
- Kolesnik, I. (2012). Grand-narrativ v ukrajinskih istoriografičeskijh praktikah, Repina, L. (2012). red., *Istoričeskaja nauka segodnja. Teorii, metody, perspektivy*. Moskva: URSS, S. 249 – 273. [in Russian]
- Kolesnyk, I. (2005). Kul'turno-intelektual'na istorija jak dzerkalo "novoj naukovoje revolyuciji", *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, Vyp. 1. S. 36 – 45. [in Ukrainian]
- Kolesnyk, I. (2005). Ukrajins'ka istoriohrafija v poli intelektual'noj istoriji: Modern or Postmodern?, *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, Vyp. 1. S. 227 – 245. [in Ukrainian]
- Kolesnykov, K. (2005). Istoriografijnyj postmodernizm: nova intelektual'na istorija, *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, Vyp. 1. S. 46 – 60. [in Ukrainian]
- Kolstø, P. (2003). Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima, Kamberović, H. (2003). red., *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za historiju, S. 11 – 38.
- Komissarov, V. (2015). Gorod velikoj svobody, *Rossija 4D*. No 3 – 4 [On-line resource]. – URL: <http://russia4d.ru/magazine/0304-2015/gorod-velikoi-svobody.html> [in Russian]
- Konan, U. (1997). red., *Biellaruś pamiž Uschodam i Zachadam*. Minsk: NNAC imia F. Skaryny, 356 s. [in Belarus]
- Koposov N. Istoričeskie ponjatija v mire bez buduščego, Garreta, G., Dufaux, G., Pimenova L. (2013). red., *Kak my pišem istoriju?* Moskva: ROSSPEN, S. 57 – 93. [in Russian]
- Koposov, N. (2004). D'javol v detaljah, *Novoe literaturnoe obozrenije*. № 65 [On-line resource]. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/65/kopo2.html> [in Russian]
- Koposov, N. (2004). K «sporu o metodah», *Neprikosnovennyj zapis*. № 3 (35) [On-line resource]. URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2004/35/kopo12.html> [in Russian]
- Koposov, N. (2014). Individual'nye sobiratel'nye imena: k teorii osnovnyh istoričeskijh ponjatij, *Neprikosnovennyj zapis*, № 3 (95) [On-line resource]. URL: http://magazines.russ.ru/nz/2014/3/6k.html#_ftnref2 [in Russian]
- Korenec', D. (1915). *Korotkyj ohljad ukrajins'koji istoryji*. Viden': Vydavec' Kost' Levyc'kyj, 218 s. [in Ukrainian]
- Korsakov, D. (1872). *Merja i Rostovskoe knjažestvo: očerki iz istorii Rostovo-Suzdal'skoj zemli*. Kazan [in Russian]
- Kostomarov, M. (n.d.). *Dvi rus'ki narodnosty*. Kyjiv – Leipzig: Ukrajins'ka nakladnja, 111 s. [in Ukrainian]

- Kostomarov, N. (1861). Čerty narodnoj južnorusskoj istorii, *Južnorusskij literaturno-učenyi vestnik*. No 3 – 4. S. 114 – 165. [in Russian]
- Kostomarov, N. (1872). *Mysli o federativnom načale Drevnei Rusi*. SPb.: Tipografiia A. Transhelia, 470 s. [in Russian]
- Kostruba, T. (1961). *Narys istoriji Ukrajiny*. Toronto: Ukrajins'ke vydavnytvo "Dobra Knyžka", 304 s. [in Ukrainian]
- Kovalevs'ka, O. (2018). 100-ričnyj juvilej nerealizovanoji ideji: koncepcija "Balto-Čornomors'koho sojuzu" v pracjax Stepana Rudnyc'koho i sučasni perspektyvy, *Rehional'na istorija Ukrajiny. Zbirnyk naukovyx statej*. Kyjiv: Instytut istoriji NAN Ukrajiny, Vyp. 12. S. 329 – 346. [in Ukrainian]
- Kraŭcevič, A. (1998). *Stvarennie Vialikaha Kniastva Litoŭskaha*. Minsk: Bielaruskaja navuka, 208 s. [in Belarus]
- Kraŭcevič, A., Smalienčuk, A. (2014). red., *Haradzienski socyum 2013. Historyja i pamiać. XV-XX ctst*. Hrodna: Haradzienskaja biblijateka, 329 s. [in Belarus]
- Krom M. Ispol'zovanie ponjatij v issledovanijah po istorii dopetrovskoj Rusi: smena veh i novye orientiry, Garreta, G., Dufaux, G., Pimenova L. (2013). red., *Kak my pišem istoriju?* Moskva: ROSSPEN, S. 94 – 125. [in Russian]
- Kryp'jakevyč, I. (1948). *Velyka istorija Ukrajiny*. Vinnipeg: Vydavnytvo Ivana Tyktora, 968 s. [in Ukrainian]
- Krys'ko, V. (1998). Bez gneva i pristrastija, *Vestnik RAN*. T. 69. No 12. [On-line resource]. – URL: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/journal/vran/novgorod.htm> [in Russian]
- Kucyj, I. (2013). "Zaxid" i "Sxid" na mental'nyx kartax ukrajins'kyx istorykiv Sxidnoji Halyčyny XIX st., *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, Vyp. 7. S. 18 – 31. [in Ukrainian]
- Kukarceva M.A. (2012). Istorija wissenschaft i / ili bildung-process, Repina, L. (2012). red., *Istoričeskaja nauka segodnja. Teorii, metody, perspektivy*. Moskva: URSS, S. 41 – 54. [in Russian]
- Kul'čyc'kyj, S., Jakubova, L. (2015). *Doneččyna i Luhanščyna u XVII–XXI st.: istoryčni faktory i polityčni texnologiji formuvannja osoblyvoho ta zahal'noho u rehional'nomu prostori*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, 813 s. [in Ukrainian]
- Kværne, J. (2003). Da lije Bosni i Hercegovini potrebno stvaranje novih povijesnih mitova?, Kamberović, H. (2003). red., *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za historiju, S. 85 – 108.
- Kyrčaniv, M. (2007). Rehional'ni dyskursy ukrajins'koji istoriji, *Rehional'na istorija Ukrajiny*. Vyp. 1. S. 79 – 88. [in Ukrainian]
- Kyrčaniv, M. (2008). Problemy istoriji ukrajins'koji peryferiji: social'ni i lokal'ni dyskursy, *Rehional'na istorija Ukrajiny*. Vyp. 2. S. 113 – 124. [in Ukrainian]
- Kyrčaniv, M. (2011). Vid seljukiv do ukrajinciv: ujavljajučy ukrajinciv, dolajučy marhinal'nist' (rehional'ni dyskursy formuvannja ukrajins'koji modernoji naciji), *Rehional'na istorija Ukrajiny*. Vyp. 5. S. 149 – 160. [in Ukrainian]
- Kyrčaniv, M. (2012). Holosy kubans'kyx seljan kincja XIX storičča: problemy mikroistoryčnoho vymirjuvannja, Avramenko, A.M., Čumačenko, V.K. (2012),

- red., *Kuban' – Ukrajina: pytannja istoryko-kul'turnoji vzaemodijiju*. Vyp. VI. S. 151 – 160. [in Ukrainian]
- Kyrchanoff, M. (2017). Inventing “regional” as “national”: peasant worlds of Eastern Europe of pre-national era in post-national imaginations of contemporary Russia and Ukraine, *Rossijskij žurnal issledovanij nacionalizma*, No 1. P. 4 – 36.
- Lamb, R. (1996). Semeadores dissonantes: imigrantes e policiais na província do Paraná – século XIX, *Revista de História Regional*. No 1. P. 87 – 110.
- Landaburu, A. (2015). Paternalismo empresarial y condiciones de vida en los ingenios azucareros tucumanos. Fines del siglo XIX y principios del XX, *Historia Regional*. No 33. P. 27 – 49.
- Lastoŭski, A. (2014). Ulada i stvarennie historyi ŭ Bielarusi: natatki da kanceptualizacyi, Šparaha, O., Smolenčuk, A. (2014). red., *Belarus' v evropejskom kontekste: aktual'nye diskussii o naciostroitelstve*. Vilnius: EHU, S. 21 – 28. [in Belarus]
- Lastoŭski, V. (1910). *Karotkaja historyja Bielarusi*. Vільnia: Drukarnia Marcina Kuchty, 65 s. [in Belarus]
- Lastoŭski, V. (1918). *Što treba viedač kožnamu bielarusu?* Miensk: Drukarnia A. Ja. Hrynblia, 32 s. [in Belarus]
- Lastoŭski, V. (1926). *Historyja bielaruskaj (kryŭskaj) knihi*. Koŭna: Drukarnia Sakaloŭskaha i Lana, 466 s. [in Belarus]
- Lavrovskij, P. (1852). *O jazyke severnyh russkih letopisej*. Sankt-Peterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, 165 s. [in Russian]
- Le Roy Ladurie, E. (1974). L'histoire immobile, *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*. Vol. 29. No 3. P. 673 – 692.
- Le Roy Ladurie, E. (1975). *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Paris: Éditions Gallimard, 642 p.
- Lee, J., Wang Feng. (1999). *One Quarter of Humanity: Malthusian Mythology and Chinese Realities, 1700 – 2000*. Harvard University Press, 269 p.
- Levi, D. (2008). Pra mikrahistoryju, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafi*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 202 – 222. [in Belarus]
- Linčenko, A. (2012). Istoričeskaja epistemologija i teorija kommunikativnogo dejstvija, Repina, L. (2012). red., *Istoričeskaja nauka segodnja. Teorii, metody, perspektivy*. Moskva: URSS, S. 140 – 151. [in Russian]
- Lindner, R. (1999). New Directions in Belarusian Studies besieged past: national and court historians in Lukashenka's Belarus, *Nationalities Papers*. Vol. 27. No 4. P. 631 – 647.
- Lindnier, R. (1996). Niazmiennasć i zmieny ŭ postsavieckaj histaryjahrafi Bielarusi, *Kantakty i dyjaloŭhi*. No 3. S. 20 – 25. [in Belarus]
- Lisiejčkaŭ, D. (2011) *Štodzionnaje žyccio ŭnijackaha parafijaľnaha sviatara bielarуска-litoŭskich ziamieľ 1720 – 1839 hh*. Minsk: Miedysont, 198 s. [in Belarus]

- Ljubiščev, A. (1999). Esli by protivostojanie s Moskvoy zaveršilos' v pol'zu Novgoroda... (Iz pis'ma D. A. Nikol'skomu), *Zvezda*. № 10 [On-line resource]. – URL: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/journal/vran/knikols.htm> [in Russian]
- López Dietz, A. (2010). La Alborada y La Palanca. La narrativa feminista en la prensa obrera de mujeres. Chile, 1890 – 1915, *Historia Regional*. No 28. P. 79 – 98
- Lyč, L. (2013). *Krajaznaŭstva ŭ kantekscie sučasnaŭha nacyjanaĺna-kulturnaŭha žyccia Bielarusi*. Minsk: Kamunikat, 64 s. [in Belarus]
- Lypyns'kyj, V. (1925). *Relihija i cerkva v istoriji Ukrajinu*. Filadel'fija: Drukarnja "Ameryky" [in Ukrainian]
- Lypyns'kyj, V. (1926). *Lysty do brativ-xliborobiv. Pro ideju i organizaciju ukrajins'koho monarxizmu, pysani 1919 – 1926*. Viden': Buchdruckerei Carl Herrmann [in Ukrainian]
- Mačinskij, D. (1995). Pervonačal'ne Algdeigja/Ladoga i Gardar/Rus', *Ladoga i Severnaja Rus'*. Čtenija, posvjaščenne pamjati Anny Mačinskoj. SPb., 1995. S. 61 – 65. [in Russian]
- Mačinskij, D. (2002). Počemu i v kakom smysle Ladogu sleduet sčitat' pervoj stolicej Rusi, *Ladoga i Severnaja Evrazija ot Bajkala do La-Manša. Svjazujuščie puti i organizujuščie centry: Šestye čtenija pamjati Anny Mačinskoj*. SPb., 2002. S. 5 – 35. [in Russian]
- Mačinskij, D. (2003). 1250-letie zaroždenija russkoj gosudarstvennosti i 300-letie vznikenija Rossijskoj imperii, *Ladoga – pervaja stolica Rusi. 1250 let nepreryvnoj žizni: Sed'mye čtenija pamjati Anny Mačinskoj*. SPb., 2003. S. 5 – 11. [in Russian]
- Mačinskiy, D. (2009). Nekotorye predposylki, dvižuščie sily i istoričeskij kontekst složenija Russkogo gosudarstva v seredine VIII – seredine XI v., *Složenie russkoj gosudarstvennosti v kontekste rannesrednevekovoj istorii Starogo Sveta*. SPb., 2009. C. 460 – 538. [in Russian]
- Mahdyš, I. (2006). Halyts'kyi Baľ'zak, *Nezaležnyi kul'turolohičnyi časopys "Jl"*. No 42 [On-line resource]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/N42-halych.htm> [in Ukrainian]
- Makarova, L. (1998). Fonetičeskie, morfoložičeskie i sintaksičeskie osobennosti russkih govorov Kirovskoj oblasti, Sitnikov, V. (1998). red., *Enciklopedija zemli Vjackoj*. Kirov: Kirovskaja oblastnaja pisatel'skaja organizacija, 1998. T. 8. Etnografija. Fol'klor. S. 244 – 256. [in Russian]
- Makuch, A. (1988). Narodni Domy in East Central Alberta, Lupul, M. (1988). ed., *Continuity in Change. The Cultural Life of Alberta's First Ukrainians*. Edmonton: CIUS, P. 202 – 211.
- Malovčiko, S. (2011). *Lokal'naja istorija vs istoričeskoe kraevedenie s točki zrenija istočnikovedenija istoriografii* [On-line resource]. URL: <http://www.newlocalhistory.com/content/malovičko-si-moskva-lokalnaja-istorija-vs-istoričeskoe-kraevedenie-s-točki-zrenija> [in Russian]

- Malovičko, S. (2003). *Eruditskij tip istoričeskogo znanija v rossijskoj provincial'noj istoriografii XIX veka* [On-line resource]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/1041> [in Russian]
- Malovičko, S. (2005). *Glokal'naja perspektiva novoj lokal'noj istorii* [On-line resource]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/883> [in Russian]
- Malovičko, S. (2005). *Glokal'naja perspektiva novoj lokal'noj istorii* [On-line resource]. URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/883> [in Russian]
- Malovičko, S. (2007). *Istoriografija posle "kul'turnogo povorota": prostranstvennyj podkhod i novaja lokal'naja istorija* [On-line resource]. URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/973> [in Russian]
- Malovičko, S. (2016). Nacional'no-gosudarstvennyj narrativ v strukture nacional'noj istorii dolgogo Devjattadcatogo veka, *Dialog so vremenem*. Moskva: IVI RAN, Vyp. 54. S. 83 – 119. [in Russian]
- Malovičko, S. (2019). *Mestnaja istorija / kraevedenije v strukture istoričeskogo znanija XVIII – načala XXI veka* [On-line resource]. URL: <http://www.newlocalhistory.com/article/mestnaja-istorija-kraevedenie-v-strukture-istoričeskogo-znanija-xviii-načala-xxi-veka> [in Russian]
- Malovičko, S., Bulygina, T. (2003). *Sovremennaja istoričeskaja nauka i izučenie lokal'noj istorii* [On-line resource]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/1042> [in Russian]
- Malovičko, S., Pokotilov, A. (2006). *Sintez ediničnogo i social'nogo v novoj lokal'noj istorii: istorija sem'i v problemnom pole «sel'skoj istorii»* [On-line resource]. URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/946> [in Russian]
- Malovičko, S., Rumjanceva, M. (2012). *Istorija lokusa v klassičeskoj, neklassičeskoj i postneklassičeskoj modeljah istoričeskoj nauki. Stat'ja pervaja. Postanovka problemy. Mestnaja istorija v klassičeskoj modeli istoriopisanija, Rehional'na istorija Ukrajinj. Zbirnik naukovyx statej*. Kyjiv: Instytut istoriji NAN Ukrajinj, 2012. Vyp. 6. – S. 9 – 22. [in Russian]
- Malovičko, S.I. (2004). *Istoriografija kak "učastok pamjati" (lieux de memoire): evrocentristskie konstrukty i sledy social'noj pamjati v istoričeskikh narrativah, Stavropol'skij al'manah Rossijskogo obščestva intellektual'noj istorii*. Stavropol', Vyp. 5. S. 22 – 45. [in Russian]
- Malovičko, S.I., Rumjanceva, M.V. (2016). *Istoričeskoje znanije rubeža XX-XXI vv.: fragmentacija protiv renarrativizacii, Elektronnyj naučno-obrazovatel'nyj žurnal «Istorija»*. Vyp. 10 (54) [On-line resource]. URL: <http://history.jes.su/s207987840001772-8-1> [in Russian]
- Mandrou, R. (1964). *De la culture populaire aux XVII et XVIII siecle: la Biblioteque bleue de Troyes*. Paris: Éditions Gallimard, 222 p.
- Marcet, P. (1987). *Història de la llengua catalana. Dels orígens al segle XVIII*. Barcelona: Teide
- Markava, A. (2012). *Histaryčnaja sviadomasć jak priedmiet samarefleksii ŭ češskaj histaryjahrafi, Bielaruski Histaryčny Ahliad*. T. 19. Sš. 1 – 2 (36 – 37). Sniežań. S. 179 – 212. [in Belarus]

- Marmazova, O. (1995). Zemskie narodnye doma i muzei v Ekaterinoslavskoj gubernii, *Bogdan Hmel'nickij: žizn', dejatel'nost', istorija i sovremennost'.* Doklady naučnoj konferencii, Doneck, 14 – 15 dekabnja 1995. Doneck: Izdatel'stvo DGU, S. 29 – 31. [in Russian]
- Martí, J., Moran, J. (1986). *Documents d'història de la llengua catalana. Dels orígens a Fabra.* Barcelona: Empúries
- Marzaliuk, I. (1998). Da pytannia ab etničnaj i palityčnaj sviadomasci ŭschodnieslavianskaha nasielnictva ŭ 10-13 stst., *Histaryčny al'manach. Navukovy histaryčny i krajaznaŭčy časopis.* № 1. S. 4 – 14. [in Belarus]
- Maslianicyna, I. (2010). *Biellaruś dalietapisnaja: histaryčnyja narysy.* Minsk: Litaratura i Mastactva, 224 s. [in Belarus]
- Masnenko, V. (2013). Ujavleni prostorovi obrazy Ukrajinu ta jiji susidiv na mental'nij karti V'jačeslava Lypyns'koho, *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky.* Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinu, Vyp. 7. S. 59 – 77. [in Ukrainian]
- Massey, D.S. (2017). The big picture: confederate revisionist history, *Public Books.* August 11.
- McCloskey, D. (1976). Does the Past Have Useful Economics? *The Journal of Economic Literature.* Vol. 14. No 2. P. 434 – 461.
- McPherson, J. (2003). Revisionist Historians, *Perspectives on History.* Vol. 41. No 6. P. 1.
- Medick, H. (1994). Mikro-Historie. Publikation vorgesehen, Schulze, W. (1994), hrsg., *Was Kommt nach der Alltagsgeschichte?* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, S. 40 – 53.
- Medynskij, E. (1913). *Vneškol'noe obrazovanie, ego značenie, organizacija i tehnika.* SPb.: Nauka, 327 s. [in Russian]
- Mehil, A. (2008). "Vialiki naratyiŭ" i histaryčnaja navuka, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafi.* Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 29 – 62. [in Belarus]
- Meier, C. (1990). Notizen zum Verhältnis von Makro- und Mikrogeschichte. Acham, K., Schulze, W. (1990). hrsg., *Teil und Ganzes. Zum Verhältnis von Einzel- und Gesamtanalyse.* München: Orig.-Ausg, 111 – 140.
- Mel'ničuk, A. (2004). Posol mertvyh, *Družba narodov.* № 5 [On-line resource]. URL: <http://magazines.russ.ru/družba/2004/5/mel8.html> [in Russian]
- Mel'nikova, E. (2006). Istoričeskaja pamjat' v germanskoj ustnoj tradicii, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni.* Moskva: Krug, S. 180 – 222. [in Russian]
- Mendyk, S. (1989). *"Speculum Britanniae": regional study, antiquarianism and science in Britain to 1700.* Toronto: University of Toronto Press, 358 p.
- Miljutenko, N. (1997). Srednevekovaja Ladoga – naučnyj mif i istoričeskaja real'nost' (po dannym sag, letopisej i arheologii), *XIII konferencija po izučeniju istorii, ekonomiki, literatury i jazyka Skandinavskih stran i Finljandii.* Petrozavodsk. 10 – 14 sentjabrja: Tezisy dokladov. Petrozavodsk, 1997. S. 127 – 130. [in Russian]

- Miško, S. (1981). *Narys rann'oji istoriji Rusy-Ukrajiny*. New-York – Toronto – Munich: Ukrajins'ke Istoryčne Tovarystvo, 228 s. [in Ukrainian]
- Mitchison, R. (2002). *History of Scotland*. L.: Routledge
- Mitrynga, I. (1942), *Volodymyr Velykyj*. Krakiv: Ukrajins'ke Vydavnyctvo, 31 s. [in Ukrainian]
- Mlynovec'kyj, R. (1953). *Istorija ukrajins'koho narodu (narysy z polityčnoji istoriji)*. Munich: Ukrajins'ke Naukove Vydavnyctvo, 643 s. [in Ukrainian]
- Mogil'nickij, B. (2012). Aktual'nye problemy metodologii istorii v zerkale sovremennoj istoriografičeskoj revoljucii, Repina, L. (2012). red., *Istoričeskaja nauka segodnja. Teorii, metody, perspektivy*. Moskva: URSS, S. 14 – 23. [in Russian]
- Mohnačeva, M. (2006). Provincial'naja istoriografija i istoričeskoe kraevedenie: predmetnye polja i disciplinarnye polnomočija, *Novaja lokal'naja istorija*. Stavropol': Izdatel'stvo SGU, Vyp. 3. S. 202 – 216. [in Russian]
- Mohnačjova, M. (2012). Regionalistika i istoričeskoe kraevedenie v Rossii v 1991–2005 godah: nekotorye itogi i perspektivy razvitija, *Vestnik RGGU. Serija "Istoričeskie nauki. Regional'naja istorija. Kraevedenie"*. No 6 (86). S. 78–90. [in Russian]
- Monin, M. (2016). *Planeta Tver'. Kul'tura Tverskogo knjažestva perioda nezavisimosti (1247 – 1485 gg.)*. M.: Sputnik+, 333 s. [in Russian]
- Morrone, A.J. (2019). Mujeres cacicales en el tablero colonial. familia, parentesco y poder étnico en el lago Titicaca (1580 – 1750), *Andes. Antropología e historia*. No 1. P. 1 – 31.
- Munby, L. (1988). *Reading Tudor and Stuart Handwriting*. L.: Phillimore & Co Ltd., 16 p.
- Munby, L. (1989). *How Much is That Worth?* L.: Phillimore & Co Ltd, 69 p.
- Murzionak, P. (2013). Šliachi da nacyjanaľnaj dziařžavy, *Sakavik. Niezaliežny pieryjadyčny on-line časopis u padtrymku bielaruskaj kul'tury i bielaruskaści*. No 1. S. 4 – 29. [in Belarus]
- Murzionak, P. (2016). *Šliachi da bielaruskaj nacyi*. Minsk: Knihazbor, 344 s. [in Belarus]
- Nadal, J., Prats, M. (1982). *Història de la llengua catalana. 1. Dels inicis fins al segle XV*. Barcelona: Edicions 62
- Nahorna, L. (2018). Dolja včenoħo: nadiji ta rozčaruvannja Stepana Rudnyc'koho, *Rehional'na istorija Ukrajiny. Zbirnyk naukovyx statej*. Kyjiv: Instytut istoriji NAN Ukrajiny, Vyp. 12. S. 305 – 328. [in Ukrainian]
- Nahorna, L. (2015). Ponjattja y metafory u terytorial'nomu analizi: problemy adekvatnosti tľumačen', *Rehional'na istorija Ukrajiny*. Vyp. 9. S. 53 – 68. [in Ukrainian]
- Nasonov, A. (1951). *Russkaja zemľja i obrazovanie territorii Drevnerusskogo gosudarstva: Istoriko-geografičeskoe issledovanie*. M.: Izdatel'stvo AN SSSR, 260 s. [in Russian]

- Nikolaev, S. (1994). Rannee dialektnoe členenie i vnešnie svjazi vostočnoslavjanskih dialektov, *Voprosy jazykoznanija*. № 3. S. 23 – 49. [in Russian]
- Oparina, T. (2006). Moskva kak novyj Kiev, ili Gde že proizošlo Kreščenie Rusi: vzgljad iz pervoj poloviny XVII veka, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 635 – 663. [in Russian]
- Orbe, P. (2016). "La voz de Bahía Blanca": el diario La Nueva Provincia y la construcción de su imagen pública, *Historia Regional*. No 34. P. 21 – 33.
- Page, W. (1908). ed., *A History of the County of Dorset*. L.: Victoria County History
- Paramonov, S. (1963). *Zvidky my, čyji my dity? (nove z istoriji starodavn'oji Rusy)*. Vinnipeg: Drukarnja "Tryzub", 118 s. [in Ukrainian]
- Parker, D.D. (1944). *Local history: how to gather it, write it, and publish it*. NY.: Social Science Research Council, 186 p.
- Pavlyk, M. (1959). Pro rus'ko-ukrajins'ki čytal'ni, Pavlyk, M. (1959). *Tvory*. Kyjiv: Dnipro, S. 416 – 549. [in Ukrainian]
- Pereira, M. (1996). A cidade de Curitiba no discurso de viajantes e cronistas do século XIX e início do século XX, *Revista de História Regional*. No 1. P. 9 – 40.
- Pičeta, V., Tihomirov, M., Šestakov, A. (1941). red., *Istorija SSSR*. Moskva: Gospolitizdat [in Russian]
- Pivavar, M. (2010). *Krajažnaŭcy Viciebščyny druhoj palovy XX – pačatku XXI st.: bijabiblijahrafičny daviednik*. Minsk: Knihazbor, 372 s. [in Belarus]
- Podkur, R. (2016). Seljans'ki povstannja počatku 1930-x rr. na prykordonni USRR, *Rehional'na istorija Ukrajiny*. Vyp. 10. S. 159 – 172. [in Ukrainian]
- Pokak, Dž. (2008). Kancepcyja movy i metier d'historien, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafi*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 101 – 120. [in Belarus]
- Polons'ka-Vasylenko, N. (1964). *Dvi koncepciji istoriji Ukrajiny i Rosiji*. Munich: Ukrajins'kyj Vil'nyj Universytet, 52 s. [in Ukrainian]
- Polons'ka-Vasylenko, N. (1972). *Istorija Ukrajiny. T. 1 (do polovyny XVII storiččja)*. Munich: Ukrajins'ke vydavnytvo, 591 s. [in Ukrainian]
- Pomeranz, K. (2000). *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press, 380 p.
- Porfiridov, N. (1947). *Drevnij Novgorod: Očerki iz istorii russkoj kul'tury XI – XV vv. M. – L.*: Izdatel'stvo AN SSSR [in Russian]
- Prokop, D., Kostash, W. (1975). *National Homes or Narodni Domy, Ukrainians in Alberta*. Edmonton: CIUS
- Prynz, H. (2008). Vusnaja historyja, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafi*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 159 – 185. [in Belarus]
- Pryxod'ko JA. Tekst jak fakt social'noji komunikaciji (džereloznavstvo v systemi intelektual'noji istoriji). Do pytannja "Predmetne pole intelektual'noji istoriji jak

- prostir variacij”, *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoji nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinjy, Vyp. 1. S. 77 – 82. [in Ukrainian]
- Pyrih, R. (2014). *Donbas u skladi Ukrajins'koji het'mans'koji deržavy (traven' – lystopad 1918 roku)*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinjy NANU, 41 s. [in Ukrainian]
- Radzik, R. (2008). Padabienstva i roznica pamiž bielaruskim i češskim nacyjatvorčym procesam u 19 – pačatku 20 st., *Histaryčny aĺmanach. Navukovy histaryčny i krajaznaŭčy časopis*. № 14. S. 20 – 47. [in Belarus]
- Radzik, R. (2011). Bielarusy na fonie nacyjatvorčych procesaŭ u hramadstvach Centralnaj i Uschodniaj Jeŭropy, *Bielaruski histaryčny ahliad*. T. 18. Sš. 1 – 2 (34 – 35). Sniežań. S. 99 – 122. [in Belarus]
- Radzik, R. (2015). Kudy iduć try narody Rusi?, *Bielaruski Histaryčny Ahliad*. T. 22. Sš. 1 – 2 (42 – 43). Sniežań. S. 245 – 306. [in Belarus]
- Radzik, R. (2017). Dzvie interpretacyi historyi: pamiž savieckasciu i nacyjanaĺnym bačanniem, *Bielaruski Histaryčny Ahliad*. T. 24. Sš. 1 – 2 (46 – 47). Sniežań. S. 131 – 160. [in Belarus]
- Rahač, P. (1968). *Karotki ahliad historyi Bielarusi dla bielaruskich dapaŭniaĺnych školaŭ. Ž nievialikimi skaračeńniami*. Kliŭliend – Ńju Jork: Bielaruskaja Škola, 102 s. [in Belarus]
- Raine, J. (1852). *The History and Antiquities of North Durham, as Subdivided Into the Shires of Norham, Island, and Bedlington, Which, from the Saxon Period Until the Year 1844*. L.: J.B. Nichols
- Rajner, L. (2003). *Historyki i ŭlada: nacyjatvorčy praces i histaryčnaja palityka ŭ Bielarusi XIX – XX st.* Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, 538 s. [in Belarus]
- Repina, L. (2005). Istoričeskaja nauka i sovremennoe obščestvo, Repina, L. (2005). red., *Novyj obraz istoričeskoj nauki v vek globalizacii i informatizacii*. Moskva: IVI RAN, S. 3 – 19. [in Russian]
- Repina, L. (2006). Istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 732 – 739. [in Russian]
- Repina, L. (2006). Istoričeskaja kul'tura kak predmet issledovanija, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 5 – 18. [in Russian]
- Repina, L. (2006). Istoričeskie predstavlenija i kul'turnoe mnogoobrazie mira, *Dialog so vremenem*. Moskva: IVI RAN, Vyp. 16. S. 5 – 14. [in Russian]
- Repina, L. (2006). Pamjat' i istoriopisanie, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 18 – 46. [in Russian]
- Repina, L. (2006). Vseobščaja istorija v rossijskoj intellektual'noj tradicii, *Dialog so vremenem*. Moskva: IVI RAN, Vyp. 17. S. 5 – 11. [in Russian]
- Repina, L. (2007). Istoričeskaja teorija posle “kul'turnogo povorota”, *Dialog so vremenem*. Moskva: IVI RAN, Vyp. 20. S. 5 – 13. [in Russian]
- Repina, L. (2009). «Novaja istoričeskaja nauka» i social'naja istorija. Moskva: URSS, 320 s. [in Russian]

- Repina, L. (2010). Predstavljenija o prošlom i svjaz' vremjon v istoričeskom soznanii, Repina, L. (2010). red., *Obrazy vremeni i istoričeskie predstavlenija: Rossija – Vostok – Zapad*. Moskva: Krug, S. 9 – 24. [in Russian]
- Repina, L. (2011). Meždu lokal'nym i global'nym: poiski integrativnyh podhodov, *Rehional'na istorija Ukrainy. Zbirnik naukovyx statej*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukraini, Vyp. 5. S. 9 – 28. [in Russian]
- Repina, L. (2012). Prostranstvennye perspektivy vseobščej istorii, Repina, L. (2012). red., *Istoričeskaja nauka segodnja. Teorii, metody, perspektivy*. Moskva: URSS, S. 200 – 222. [in Russian]
- Repina, L. (2012). Situacija v sovremennoj istoriografii. Obščestvennyj zapros i naučnyj otvet, Repina, L. (2012). red., *Istoričeskaja nauka segodnja. Teorii, metody, perspektivy*. Moskva: URSS, S. 5 – 13. [in Russian]
- Revel, Ž. (1996). Mikroanaliz i konstruirovanije social'nogo, *Sovremennye metody prepodavanija novejšej istorii*. Moskva: Nauka, S. 236 – 261. [in Russian]
- Richardson, J. (1974). *The Local Historian's Encyclopedia*. New Barnet: Historical Publications, 264 p.
- Rodríguez, O. (2019). Identidad boyacense: cultura popular, floklor y carranga (1960-1980), *Anuario de Historia Regional y de las Fronteras*. Vol. 24. No 1. P. 35 – 56.
- Rubljov, O. (2018). Fundator ukrajins'koji heohrafičnoji nauky: Stepan Rudnyc'kyj – ljudyna y učenyj, *Rehional'na istorija Ukrainy. Zbirnyk naukovyx statej*. Kyjiv: Instytut istoriji NAN Ukrainy, Vyp. 12. S. 207 – 304. [in Ukrainian]
- Rudge, Th. (1803). *The history of the county of Gloucester; compressed, and brought down to the year 1803*. Gloucester: G.F. Harris
- Rudnyc'kyj, S. (1905). *Nynišnja heohrafija*. L'viv: Rus'ke tovarystvo, 33 s. [in Ukrainian]
- Rudnyc'kyj, S. (2016). Ukrajina z pohljadu polityčnoyi geografiji, *Dilo*. 25 travnja – 20 červnja. [in Ukrainian]
- Rumjanceva, M. (2005). "Istorija kak pamjat": posle postmoderna, Repina, L. (2005). red., *Novyj obraz istoričeskoj nauki v vek globalizacii i informatizacii*. Moskva: IVI RAN, S. 20 – 41. [in Russian]
- Rumjanceva, M. (2005). *Novaja lokal'naja istorija i sovremennoe humanitarnoe znanie* [On-line resource]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/node/990> [in Russian]
- Rychlik, Ja. (2008). Farmavannie "nacyjanaľnaj historyi" jak sutnasci nacyjanaľnaj idei i nacyjanaľnaj idealohii (na prykladzie čechaŭ), *Histaryčny aľmanach. Navukovy histaryčny i krajaznaŭčy časopis*. № 14. S. 2 – 19. [in Belarus]
- Ryčka, V. (2011). Kyjevo-rus'ka spadščyna v rosijs'kij ta ukrajins'kij istoriohrafiji XIX st., *Ukrajins'kyj istoryčnyj žurnal*. No 2. S. 143 – 158. [in Ukrainian]

- Sahanovič, H. (2012). Palityčny mif u historyčnaj pamiaci i historyjapisanni, *Biellaruski Historyčny Ahliad*. T. 19. Sš. 1 – 2 (36 – 37). Sniežań. S. 213 – 238. [in Belarus]
- Sahanovič, H. (2013). Biezuladdzie i praŭladnasć bielaruskich historykaŭ, *Biellaruski Historyčny Ahliad*. 2013. T. 20. Sš. 1 – 2 (38 – 39). Sniežań. S. 173 – 188. [in Belarus]
- Šahmatov, A. (1886). Issledovanije o jazyke novgorodskih gramot XIII i XIV veka, *Issledovanija po russkomu jazyku*. Vyp. 11. S. 131 – 285. [in Russian]
- Šahmatov, A. (1988). *K voprosu ob obrazovanii russkih narečij i russkih narodnostej*. Sankt-Peterburg: Tipografija "Balašev i Ko", 63 s. [in Russian]
- Saldías, I. (2018). Hijas de la Nación Portuguesa. Endogamia e identidades femeninas en las familias de condenados como judaizantes, *Andes. Antropología e Historia*. No 1. P. 1 – 36.
- Sańko, S. (1999). Tradycyjanaliski pahliad na tradycyju: „prezumpcyja aŭtachtonnaści” i „dekanstrukcyja tradycyi”, *Frahmenty*. No 1 – 2 [On-line resource]. – URL: <https://knihi.com/storage/frahmenty/6sanko.htm> [in Belarus]
- Sańko, S. (2000). Bieluarś: pamiž Poŭdniem i Poŭnačču: padstavovyja skladniki aŭtentyčnaha metapalityčnaha diskursu, *Frahmenty*. No 1 – 2. [On-line resource]. – URL: <http://www.knihi.com/storage/frahmenty/3sanko.htm> [in Belarus]
- Šarp, Dž. (2008). Historyja "znizu", Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj historyjahrafi*. Minsk: Biellaruski Historyčny Ahliad, S. 121 – 140. [in Belarus]
- Savel'eva, I.M., Poletaev, A.V. (2005). "Tam, za povorotom...". O moduse sosuščestvovanija istorii s drugimi social'nymi i gumanitarnymi naukami, Repina, L. (2005). red., *Novyj obraz istoričeskoj nauki v vek globalizacii i informatizacii*. Moskva: IVI RAN, S. 73 – 101. [in Russian]
- Ščerbakivs'kyj, V. (1937). *Formacija ukrajins'koho narodu (narys praistoriji Ukrajin)*. Podebrady: Ukrajins'kyj Texnično-Hospodars'kyj Instytut pozaočnogo navčannja, 46 s. [in Ukrainian]
- Schlümbom, J., Krom, M., Zokoll, T. (2003). Mikroistorija: bol'sie voprosy v malom masštabe, Schlümbom, J., Krom, M., Zokoll, T. (2003). red., *Prošloe – krupnym planom. Sovremennye issledovanija po mikroistorii*. SPb: Aleteja, S. 7 – 26. [in Russian]
- Schulze, W. (1988). Mikrohistorie versus Makrohistorie? Anmerkungen zu einem aktuellen Thema, Meier, Ch., Rüsen, J. (1988). hrsg., *Historische Methode*. München: Orig.-Ausg, S. 319 – 341.
- Sedov, V. (1979). *Proišoždenie i rannjaja istorija slavjan*. Moskva: Nauka, 158 s. [in Russian]
- Šekov, A. (2012). *Verhovskie knjažestva. Seredina XIII – seredina XVI v. Istoriko-geografičeskie issledovanija*. M.: Kvadriga, 364 s. [in Russian]
- Selin, A. (2012). Staroladožskij mif v akademičeskom diskurse poslednih let, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. No 1. S. 117 – 126. [in Russian]

- Šestakov, A. (1939). red., *Očerki po istorii SSSR. T. 1. Drevnejšaja istorija SSSR*. Taškent: Učpedgiz UzSSR, 96 s. [in Russian]
- Šestakov, A. (1942). red., *Očerki po istorii SSSR. T. 2. Feodal'no-krepostničeskij period istorii SSSR*. Taškent: Učpedgiz UzSSR, 310 s. [in Russian]
- Sidorovič, O. (2006). Rimskaja annalistika: stanovlenie žanra, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 87 – 137. [in Russian]
- Sieviaryniec, P. (1999). Hramadztva hrachu, *Arche pačatok*. No 4 (5) [On-line resource]. – URL: <http://arche.bymedia.net/4-1999/siev499.html> [in Belarus]
- Sigolo, R. (1996). Pensamento médico e história: Um breve ensaio, *Revista de História Regional*. No 1. P. 145 – 158.
- Škarenkov, M. (2006). Mifologija istoričeskoj pamjati na rubeže Antičnosti i Srednevekov'ja, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 138 – 179. [in Russian]
- Skene, W. (1886). *Celtic Scotland: A History of Ancient Alban (History and Ethnology)*. Edinburgh: David Douglas
- Skene, W. (1887). *Celtic Scotland: A History of Ancient Alban (Church and Culture)*. Edinburgh: David Douglas
- Skene, W. (1887). *Celtic Scotland: A History of Ancient Alban (Land and People)*. Edinburgh: David Douglas
- Skot, Dž. (2008). Žanočaja historyja, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj historyjahrafii*. Minsk: Bielaruski Historyčny Ahliad, S. 243 – 266. [in Belarus]
- Slavins'kyj, M. (1933). *Istorija Ukrajiny*. Podebrady: Kursy Ukrajinoznavstva pry Ukrajins'kij Hospodars'kij Akademiji v Č.S.R., 186 s. [in Ukrainian]
- Smaliančuk, A. (2013). *Bielaruskaja historyja: znajsci čalavieka*. Minsk: Vydaviec I. P. Lohvinaŭ, 158 s. [in Belarus]
- Smaliančuk, A. (2017). *“Krajovaja ideja” ŭ bielaruskaj historyi*. Minsk: Vydaviec Zmicier Kolas, 460 s. [in Belarus]
- Smalienčuk, A. (2014). red., *Harodnia X – XX stst. Karalieŭski horad z pravincyjnym liosam*. Harodnia: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, 514 s. [in Belarus]
- Smalienčuk, A., Sliž, N. (2013). red., *Haradzienski palimpsiest 2012. Liudzi daŭniaj Harodni. XV – XX stst*. Krakau: Colonel, 414 s. [in Belarus]
- Smalienčuk, A., Sliž, N. (2014). red., *Haradzienski palimpsiest. 2011. Asoba, hramadstva, dziaŭžava. XV – XX stst*. Minsk: Zmicier Kolas, 384 s. [in Belarus]
- Smetanina, Z. (2006). red., *Oblastnoj slovar' vjackih govorov*. Kirov: Ekspres, Vyp. 4. Ye – I. 256 s. [in Russian]
- Smetanina, Z. (2008). red., *Oblastnoj slovar' vjackih govorov*. Kirov: Vjackij GGU, Vyp. 5. K – L. 230 s. [in Russian]
- Šmidt S. Kraevedenie i regional'naja istorija v sovremennoj Rossii, *Metodologija regional'nyh istoričeskich issledovanij. Materialy meždunarodnogo seminara*. SPb., 2000. S. 11 – 15. [in Russian]

- Smirnov, A. (1847). *Pesni krest'jan Vladimirskoj i Kostromskoj gubernij: sobrany i izdany s sobljudeniem mestnogo vygovora Aleksandrom Smirnovym*. Moskva: Universitetskaja tipografija, 188 s. [in Russian]
- Smith, A. (2000). *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. L.: Brandeis, 122 p.
- Smolij, V. (2014). red., *Krym vid antyčnosti do s'ohodennja: Istoryčni studiji*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, 707 s. [in Ukrainian]
- Smolij, V. (2014). red., *Krym: šljax kriz' viky. Istorija u zapytannjax i vidpovidjax*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, 456 s. [in Ukrainian]
- Smolij, V., Jakubova, L. (2015). *Doneččyna i Luhanščyna: misce v modernomu ukrajins'komu nacional'nomu proekti. Analityčna dopovid'*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, 62 s. [in Ukrainian]
- Smolij, V., Jakubova, L. (2016). Doneččyna i Luhanščyna: misce v modernomu ukrajins'komu nacional'nomu proekti, *Rehional'na istorija Ukrajiny*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, Vyp. 10. S. 9 – 34. [in Ukrainian]
- Smolin, E. (2015). Tverskoe Velikoe knjažestvo: Prervannyj put' v Evropu, *Rossija 4D*. No 3 – 4 [On-line resource]. – URL: <http://russia4d.ru/magazine/0304-2015/tverskoe-velikoe-knyazhestvo-prervannyi-put-v-evropu.html> [in Russian]
- Šnajder, T. (2008). Rolia histaryčnaj sviadomasci ŭ palitycy, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafii*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 223 – 242. [in Belarus]
- Snajder, T. (2010). Pra pachodžannje nacyj Uschodniaj Jeŭropy, *Bielaruski Histaryčny Ahliad*. 2010. T. 17. Sš. 1 – 2 (32 – 33). Sniežań. S. 117 – 124. [in Belarus]
- Snajder, T. (2010). *Rekanstrukcyja nacyj: Poľšča, Ukraina, Litva i Bielarus 1569 – 1999*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad [in Belarus]
- Snajder, T. (2015). *Kryvavyja ziemi: Jeŭropa pamiž Hitleram i Stalynym*. Minsk: Zmicier Kolas [in Belarus]
- Sobolevskij, A. (1907). *Lekcii po istorii russkogo jazyka*. Sankt-Peterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, 309 s. [in Russian]
- Solovjev, S. (1998). *Istorija Rossii s drevnejših vremjon*. Moskva: Poljaris [in Russian]
- Sorkina, I. (2010). *Miastečki Bielarusi ŭ kancy XVIII – pieršaj palovje XIX st. Viĺnia: EHU*, 488 s. [in Belarus]
- Spicyn, A. (1884). *Vjackaja starina*. Vjatka: Gubernskaja tipografija, 43 s. [in Russian]
- Stoŭn, L. (2008). *Budučynia historyi*, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafii*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 83 – 100. [in Belarus]
- Stoŭn, L. (2008). Viartannje naratyvu, Sahanovič, H. (2008). red., *Budučynia historyi. Zbornik artykulaŭ pa sučasnaj histaryjahrafii*. Minsk: Bielaruski Histaryčny Ahliad, S. 5 – 28. [in Belarus]

- Suckling, A. (1846). *The History and Antiquities of the County of Suffolk*. Ipswich: WS Crowell
- Šumakov, S. (1903). *Kostromskija sotnicy 7068 – 7076 godov*. Moskva: Izdaniye Imperatorskago obščestva istorii i drevnostej rossijskih pri Moskovskom universitete, 35 s. [in Russian]
- Surikov, I. (2006). Paradoksy istoričeskoj pamjati v antičnoj Grecii, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 56 – 86. [in Russian]
- Surtees, R. (1820). *The History and Antiquities of the County Palatine of Durham*. L.: Nichols and Son
- Švied, V. (2002). *Hubiernski Hrodna*. Hrodna, 193 s. [in Belarus]
- Sweet, R. (1997). *The Writing of Urban Histories in Eighteenth-Century England*. Oxford: Clarendon, 356 p.
- Sweet, R. (2004). *Antiquaries: the Discovery of the Past in Eighteenth-Century Britain*. London: Hambledon, 473 p.
- Syčov, N. (2016). *Novosil'sko-Odoevskoe knjažestvo*. Moskva, 529 s. [in Russian]
- Sytin, S. (1905). *Drevnij gorod Galič Kostromskoj gubernii*. Moskva: Tipografija tovariščestva I.D. Sytina, 77 s. [in Russian]
- Tarasaŭ, S.V. (1998). *Polack X – XVII stst. Historyja i tapahrafija*. Minsk: Bielaruskaja navuka, 183 s. [in Belarus]
- Tavani, G. (1994). *Breu història de la llengua catalana*. Barcelona, Edicions 62
- Teslja, I., Tjuťko E. (1980). *Istoryčnyj atlas Ukrajinu*. Montreal: Ukrajin's'ke Istoryčne Tovarystvo, 190 s. [in Ukrainian]
- Thoroton, R. (1790). *History of Nottinghamshire*. Nottingham: J. Throsby
- Tiller, K. (1992). *English Local History: an introduction*. Stroud: Alan Sutton, 272 p.
- Tiller, K. (2013). *Remembrance and Community: War Memorials and Local History*. L.: British Association for Local History, 56 p.
- Tokć, S. (2007). *Bielaruskaja viosk a ŭ epochu źmienaŭ. Druhaja palova XIX – pieršaja trachina XX st*. Miensk: Technaliohija, 308 s. [in Belarus]
- Tomašivs'kyj, S. (1919). *Ukrajin's'ka istorija. Narys I: Starynni i seredni viky L'viv*: Vydavnytvo «Včora i nyini», 150 s. [in Ukrainian]
- Tosh, J. (2008). *Why History Matters*. L.: Palgrave, 188 p.
- Tosh, J. (2015). *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*. L.: Longman, 364 p.
- Tristano, R. (1996). Microhistory and Holy Family Parish: Some Historical Considerations, *U.S. Catholic Historian*. Vol. 14. No 3. P. 25 – 32.
- Trubshaw, B. (1999). *How to Write and Publish Local History*. L.: Heart of Albion Press, 280 p.
- Tulupov, V. (2009). *Rus' Novgorodskaja*. M.: Eksmo
- Tumans, H. (2002). *Budut li u nas svoi "Annaly"?* [On-line resource]. URL: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/confcent/2002-10/tumans.htm> [in Russian]

- Tytler, P. (1840). *The History of Scotland (1249–1346)*. Edinburgh: William Tait
- Tytler, P. (1845). *The History of Scotland (1346–1424)*. Edinburgh: William Tait
- Ul'janov, N. (1979). Istorija i utopija, Ul'janov, N. (1979). *Spusk flaga*. New Haven: Izdanie avtora, S. 61 – 71. [in Russian]
- Ullrich, V. (1985). Entdeckungsreise in den historischen Alltag. Versuch einer Annäherung an die «neue Geschichtsbewegung», *Geschichte in Gesellschaft und Unterricht*. Bb. 36. S. 403 – 414.
- Usačev, A. (2006). Drevnejšij period ruskoj istorii v istoričeskoj pamjati Moskovskogo carstva, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 609 – 634. [in Russian]
- Ušakov, A. (1903). *Krest'janskaja svad'ba konca XIX veka v Starickom uezde Tverskoj gubernii: svadebnye obrjady, gadanija, prigovory, pričitanija i pesni*. Starica: Tipografija I.P. Krylova, 70 s. [in Russian]
- Ustrjalov, N. (1837). *Russkaja istorija*. SPb: Tipografija Rossijskoj akademii [in Russian]
- Uvarov, P. (2015). *Meždu "ežami" i "lisami". Zametki ob istorikah*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 280 s. [in Russian]
- Vargas, M. (2018). Exodo o permanencia: herida y re-significación política en Santiago del Estero. Un análisis desde abajo y en clave local del primer peronismo (1930 – 1952), *Andes. Antropología e Historia*. No 2. P. 1 – 26.
- Vaščenko, V. (2013). "Mental'na heohrafija" epoxy Modernu: konstrujuvannja M. Hruševs'kym "istoryčnoho prostoru" Ukrajinu, Evropy ta Rosiji, *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinu, Vyp. 7. S. 32 – 58. [in Ukrainian]
- Vaškoŭ, U. (2010). *Katoliki na abšarach Panizoŭja i Sievierščyny (historyja homieŭskaha ryma-katalickaha dekanata)*. Minsk: Pro Christo, 362 s. [in Belarus]
- Vasnečov, N.M. (1907). *Materialy dlja ob'jasnitel'nogo oblastnogo slovarja vjackogo govora*. Vjatka: Gubernskaja tipografija, 357 s. [in Russian]
- Vedjuškina, I. (2006). Istoričeskaja pamjat' domongol'skoj Rusi: religioznye aspekty, Repina, L. (2006). red., *Istorija i pamjat': istoričeskaja kul'tura Evropy do načala Novogo vremeni*. Moskva: Krug, S. 554 – 608. [in Russian]
- Vermenjč, Ja. (2005). Istorija idej ta kryza istoryzmu, *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinu, Vyp. 1. S. 24 – 27. [in Ukrainian]
- Vermenjč, Ja. (2009). Lokal'ni rivni sučasnoho istoryčnoho piznannja: sprobha typolohizaciji, *Rehional'na istorija Ukrajinu. Zbirnyk naukovyx statej*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinu, Vyp. 3. S. 9 – 40. [in Ukrainian]
- Vermenjč, Ja. (2010). Istoryčna lokalistyka u pošukax doslidnyc'koho ob'ekta: mis'ska i sil'ska istoriji, *Rehional'na istorija Ukrajinu. Zbirnyk naukovyx statej*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinu, Vyp. 4. S. 9 – 26. [in Ukrainian]

- Vermenych, Ja. (2014). Prostorove modeljuvannja istoriji: zmina paradyhm, Smolij, V. (2014). red., *Sxid i Pivden' Ukrajinjy: čas, prostir, socium*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinjy NAN Ukrajinjy, T. 1. S. 16 – 53. [in Ukrainian]
- Vermenych, Ja. (2014). Terminolohičnyj hlosarij: zahal'noukrajins'kyj ta rehional'nyj konteksty, Smolij, V. (2014). red., *Sxid i Pivden' Ukrajinjy: čas, prostir, socium*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinjy NAN Ukrajinjy, T. 1. S. 76 – 84. [in Ukrainian]
- Vermenych, Ja. (2015). Konceptualizacija teoriji u istoriji pohranyč u sučasnyx naukovyx dyskursax, *Rehional'na istorija Ukrajinjy*. Vyp. 9. S. 15 – 42. [in Ukrainian]
- Vermenych, Ja. (2016). Suverenitet vs imperija: metodolohija osmyslennja nespivmirmosti ukrajins'koji i rosijs'koji "kordonnyx stratehij", *Rehional'na istorija Ukrajinjy*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinjy, Vyp. 10. S. 35 – 76. [in Ukrainian]
- Vermenych, Ja. (2017). Nacional'na identyčnist' jak sociokul'turnyj konstrukt: pohljad iz počatku XXI stolittja na problemy XX st., *Rehional'na istorija Ukrajinjy*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajinjy, Vyp. 11. S. 9 – 42. [in Ukrainian]
- Viejo, X. (2003). *La formación histórica de la llingua asturiana*. Uviéu: Trabe
- Voranaŭ, V. (2013). Nieśviadomaja niebiašpieka šviadomašci, *Sakavik. Niezaliežny pieryjadyčny on-line časopis u padtrymku bielaruskaj kul'tury i bielaruskašci*. № 1. S. 53 – 58. [in Belarus]
- Voznjak, T. (2004). Fenomen halyc'koji identyčnasty, *Nezaležnyi kul'turolohičnyi časopys "JI"*. No 36 [On-line resource]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/vozniak.htm> [in Ukrainian]
- Voznjak, T. (2006). Semantyčni prostory mista, *Nezaležnyi kul'turolohičnyi časopys "JI"*. No 42 [On-line resource]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/vozniak.htm> [in Ukrainian]
- Voznjak, T. (2007). Fenomen Velykoji Volyni, *Nezaležnyi kul'turolohičnyi časopys "JI"*. No 49 [On-line resource]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n49texts/N49-volyn.htm> [in Ukrainian]
- Voznjak, T. (2009). Černivci. Dux dyxae tam, de xoče, *Nezaležnyi kul'turolohičnyi časopys "JI"*. No 56 [On-line resource]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/N56-czerniwci.htm> [in Ukrainian]
- Wong, B. (1999), *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience*. Cornell University Press, 352 p.
- Xolms'kyj, I. (1971). *Istorija Ukrajinjy*. New-York: Naukove Tovarystvo im. Ševčenko, 370 s. [in Ukrainian]
- Zaharova, K., Orlova, V. (2004). *Dialektnoe členenie russkogo jazyka*. Moskva: Editorial URSS, 176 s. [in Russian]
- Zakharova, K., Orlova, V., Sologub, A., Stroganova, T. (1970). *Obrazovanie severnorusskogo narečija i srednerusskih govorov*. Moskva: Nauka, 456 s.
- Zaliznjak, A. (1988). Drevnenovgorodskij dialekt i problemy dialektного členenija pozdnego praslavjanskogo jazyka, Tolstoj, I. (1988). red., *Slavjanskoe*

- jazykoznanie: *X Meždunarodnyj s'ezd slavistov (Sofija, sentjabr' 1988)*. Moskva: Nauka, S. 175 – 176. [in Russian]
- Zaliznjak, A. (2004). *Drevnenovgorodskij dialekt*. Moskva: «Jazyki slavjanskoj kul'tury», 872 s. [in Russian]
- Zaloska, JU. (1995). *Dyjalohi z Vasiliom Bykavym: Intervju, ese*. Minsk: Mastackaja literatura, 95 s. [in Belarus]
- Zapałota, A. (2000). «Litvanija» ci Eŭropa?, *Arche pačatok*. No 8 (13) [On-line resource]. – URL: <http://arche.bymedia.net/8-2000/zapal800.html> [in Belarus]
- Zareckij, Ju. (2011). *Strategii ponimania prošlogo. Teorija, istorija, istoriografija*. Moskva: Novoe literturnoe obozrenie, 384 s. [in Russian]
- Zaškil'njak, L. (2005). Intelektual'na istorija: sproba konvenciji (dejaki metodolohični mirkuvannja), *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, 2005. Vyp. 1. S. 28 – 34. [in Ukrainian]
- Zaškil'njak, L. (2013). Ujavlennja ukrajins'kyx intelektual'nyx elit peršoj polovyny XIX st. pro Sxidnu Evropu ta jiji istoryčni podily, *Ejdos. Al'manax teoriji ta istoriji istoryčnoj nauky*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, Vyp. 7. S. 7 – 17. [in Ukrainian]
- Zayarnyuk, A. (2013). *Framing the Ukrainian peasantry in Habsburg Galicia, 1846 – 1914*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 480 p.
- Zeldin, Th. (1976). Social History and Total History, *Journal of Social History*. Vol. 10. No.2. P. 237 – 245.
- Zhurba, O.I., Leonova, A.V. (2014). Novaja regional'naja istoriografija i strategii novoj lokal'noj istorii, Kryučkov, I. (2014). red., *Novaja lokal'naja istorija: po sledam Internet-konferencij. 2007 – 2014*. Stavropol': Izdatel'stvo SKFU, S. 206 – 208. [in Russian]
- Zinevyč, N. (2010). Lokal'na istorija: vyklyky i perspektyvy, *Rehional'na istorija Ukrajiny. Zbirnyk naukovyx statej*. Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny, Vyp. 4. S. 27 – 46. [in Ukrainian]
- Zubova, I. (2012). Status istoričeskoj epistemologii v nauke, Repina, L. (2012). red., *Istoričeskaja nauka segodnja. Teorii, metody, perspektivy*. Moskva: URSS, S. 116 – 125. [in Russian]
- Žurba, O., Leonova, A. (2011), *Novaja regional'naja istoriografija i strategii novoj lokal'noj istorii* [On-line resource]. – URL: <http://www.newlocalhistory.com/content/zhurba-oi-leonova-av-ukraina-dnepropetrovsk-novaja-regionalnaja-istoriografija-i-strategii> [in Russian]

АННОТАЦИЯ / ANNOTATION / АНАТАЦІЯ / АНОТАЦІЯ

"Нова регіональна історія" і історична наука: історія регіонів в ідеологічних дебатах і інтелектуальних традиціях (резюме українською мовою)

Автор аналізує особливості розвитку ревізйонізму як історіографічної школи і можливості його застосування для вивчення регіональної історії України та Росії. Трансплантуючи ревізйоністські концепції в українську та російську регіональні історії, автор вважає за можливе використовувати методи, запропоновані каліфорнійської школою економічної історії та національними історіографіями Європи.

Прихильники каліфорнійської школи аналізують особливості історичних трансформацій економічних, соціальних і політичних інститутів східних і європейських суспільств. Історики каліфорнійської школи пропонують ревізйоністську концепцію, вважаючи, що радикальні відмінності між Сходом і Заходом до середини 19 століття були відсутні або їх значення було невелике. Національні історіографії Європи пропонують альтернативні точки зору на історію, написану істориками домінуючих етнічних груп. Деякі національні історіографії абсолютизують регіональні історичні особливості, трансформуючи регіональні історіографії в національні.

Автор використовує ці теоретичні та методологічні підходи для аналізу регіональної компоненти в історичних процесах України та Росії.

Автор вважає, з одного боку, що ідея розколу України на Захід і Схід є історіографічним міфом, натхненним декількома поколіннями українських інтелектуалів. Автор вважає, що радикальні особливості і протиріччя між українськими західними і східними регіонами до середини 20 століття практично були відсутні, тому що стартові умови розвитку цих територій мали багато спільного. Відмінності між регіонами стали результатами радянської економічної та соціальної політики, яка надихнула процеси русифікації. Тому особливості різних східних і західних регіонів України стали винайденими історіографічними традиціями. З іншого боку, передбачається, що гранд-наративи російської історіографії також виникли як винайдені традиції. Ідея єдності російської історії, як вважає автор, є історіографічним і політичним міфом, тому що російські історики воліли ігнорувати регіональні особливості розвитку різних регіонів. Автор вважає, що історично російські регіони розвивалися по-різному, тому що вони мали значні політичні, соціальні, культурні і мовні особливості.

Автор вважає, що трансплантація ревізйоністських ідей каліфорнійської школи і національних регіональних історіографій може стати позитивним стимулом для розвитку регіональної історії в Україні, тому що буде сприяти змістовним і методологічним змінам, надихнувши відмову від політичних та ідеологічних міфів, які визначають основні вектори і траєкторії регіональних історичних студій. Відмова від ідеологем і міфологем у вивченні регіональної історії дозволить, як вважає автор, аналізувати, з одного боку, особливості соціальної, економічної, політичної і культурної регіональної історії. З іншого боку, трансплантація ревізйоністських точок зору стане стимулом для розвитку національної історіографії в цілому, надихнувши відмову від уявлення історії як тільки державної політичної історії, що дозволить історикам писати, уявляти і конструювати історію як суму історій національних, регіональних, культурних, соціальних, економічних і політичних просторів.

Ключові слова: ревізйонізм, каліфорнійська школа, національні історіографії, історична уява, історіографічні міфи, регіони, регіональна історія, регіональні історичні альтернативи, множинність регіонального історичного розвитку

"Новая рэгіянальная гісторыя" і гістарычная навука: гісторыя рэгіёнаў у ідэалагічных дэбатах і інтэлектуальных традыцыях (рэзюмэ на беларускай мове)

Аўтар аналізуе асаблівасці развіцця рэвізіянізму як гістарыяграфічнай школы і магчымасці яе выкарыстання для вывучэння рэгіянальнай гісторыі Украіны і Расіі. Трансплантуючы рэвізіянісцкія паняцці ў гісторыі ўкраінскіх і расійскіх рэгіёнаў, аўтар лічыць магчымым выкарыстоўваць метады, прапанаваныя Каліфарнійскай школай эканамічнай гісторыі і нацыянальнымі гістарыкамі Еўропы.

Прыхільнікі Каліфарнійскай школы аналізуюць асаблівасці гістарычных пераўтварэнняў эканамічных, сацыяльных і палітычных інстытутаў усходняга і еўрапейскага таварыстваў. Гісторыкі Каліфарнійскай школы прапануюць рэвізіянісцкую канцэпцыю, мяркуючы, што радыкальныя адрозненні паміж Усходам і Захадам адсутнічалі ў сярэдзіне XIX стагоддзя, альбо іх значэнне было невялікім. Нацыянальная гістарыяграфія Еўропы прапануе альтэрнатыўныя погляды на гісторыі, напісаныя гісторыкамі дамінуючых этнічных груп. Некаторыя нацыянальныя гістарыяграфіі ідэалізуюць рэгіянальныя гістарычныя асаблівасці, ператвараючы рэгіянальныя гістарыі ў нацыянальныя.

Гэтыя тэарэтычныя і метадалагічныя падыходы выкарыстоўваецца для аналізу рэгіянальнага складніка гістарычных працэсаў Украіны і Расіі.

Аўтар мяркуе, з аднаго боку, што ідэя расколу Украіны на Захад і Усход з'яўляецца гістарыяграфічным міфам, натхнёным некалькімі пакаленнямі ўкраінскіх інтэлектуалаў. Аўтар мяркуе, што радыкальныя асаблівасці і супярэчнасці паміж ўкраінскімі заходнімі і ўсходнімі рэгіёнамі да сярэдзіны 20 стагоддзя фактычна адсутнічалі, таму што стартавыя ўмовы развіцця гэтых тэрыторый мелі шмат агульнага. Адрозненні паміж рэгіёнамі сталі вынікамі савецкай эканамічнай і сацыяльнай палітыкі, якая натхніла працэсы русіфікацыі. Таму асаблівасці розных ўсходніх і заходніх рэгіёнаў Украіны сталі вынайдзенымі гістарыяграфічнымі традыцыямі. З іншага боку, мяркуецца, што гранд-наратывы расійскай гістарыяграфіі таксама паўсталі як вынайдзеныя традыцыі. Ідэя адзінства расійскай гісторыі, як мяркуе аўтар, з'яўляецца гістарыяграфічным і палітычным міфам, таму што расійскія гісторыкі ігнаравалі рэгіянальныя асаблівасці развіцця розных рэгіёнаў. Аўтар мяркуе, што гістарычна расійскія рэгіёны развіваліся розна, таму што яны мелі значныя палітычныя, сацыяльныя, культурныя і моўныя асаблівасці.

Аўтар мяркуе, што трансплантацыя рэвізіянісцкіх ідэй каліфарнійскай школы і нацыянальных гістарыяграфічных школ стануць пазітыўным стымулам для развіцця рэгіянальнай гісторыі ў Украіне, таму што яны будуць садзейнічаць змястоўным і метадалагічным пераменам, натхніўшы адмову ад палітычных і ідэалагічных міфаў, якія вызначаюць асноўныя вектары і траекторыі рэгіянальных гістарычных даследаванняў. Адмова ад ідэалагем і міфалогій ў вывучэнні рэгіянальнай гісторыі дазволіць, як лічыць аўтар, аналізаваць, з аднаго боку, асаблівасці сацыяльнай, эканамічнай, палітычнай і культурнай рэгіянальнай гісторыі. З іншага боку, трансплантацыя рэвізіянісцкай тэорыі стане стымулам для развіцця нацыянальнай гістарыяграфіі ў цэлым, натхніўшы адмову ад ўспрымання гісторыі як толькі дзяржаўнай палітычнай гісторыі, што дазволіць гісторыкам пісаць, ўяўляць і канструяваць гісторыю як суму гісторый нацыянальных, рэгіянальных, культурных, сацыяльных, эканамічных і палітычных прастор.

Ключавыя словы: рэвізіянізм, каліфарнійская школа, нацыянальныя гістарыяграфіі, гістарычнае ўяўленне, гістарыяграфічныя міфы, рэгіёны, рэгіянальная гісторыя, рэгіянальныя гістарычныя альтэрнатывы, множнасць рэгіянальнага гістарычнага развіцця

"Новая региональная история" и историческая наука: история регионов в идеологических дебатах и интеллектуальных традициях (резюме на русском языке)

Автор анализирует особенности развития ревизионизма как историографической школы и возможности его применения для изучения региональной истории Украины и России. Трансплантируя ревизионистские концепции в украинскую и российскую региональные истории, автор полагает возможным использовать методы, предложенные калифорнийской школой экономической истории и национальными историографиями Европы.

Сторонники калифорнийской школы анализируют особенности исторических трансформаций экономических, социальных и политических институтов восточных и европейских обществ. историки калифорнийской школы предлагают ревизионистскую концепцию, полагая, что радикальные отличия между Востоком и Западом до середины 19 века отсутствовали или их значение было невелико. Национальные историографии Европы предлагают альтернативные точки зрения на истории, написанные историками доминирующих этнических групп. Национальные историографии абсолютизируют региональные исторические особенности, трансформируя региональные историографии в национальные.

Автор использует эти теоретические и методологические подходы для анализа региональной компоненты в исторических процессах Украины и России.

Автор полагает, с одной стороны, что идея раскола Украины на Запад и Восток является историографическим мифом, вдохновленным несколькими поколениями украинских интеллектуалов. Автор полагает, что радикальные особенности и противоречия между украинскими западными и восточными регионами до середины 20 века фактически отсутствовали, потому что стартовые условия развития этих территорий имели много общего. Различия между регионами стали результатами советской экономической и социальной политики, которая вдохновила процессы русификации. Поэтому особенности различных восточных и западных регионов Украины стали изобретенными историографическими традициями. С другой стороны, предполагается, что гранд-нарративы российской историографии также возникли как изобретенные традиции. Идея единства российской истории, как полагает автор, является историографическим и политическим мифом, потому что российские историки предпочитали игнорировать региональные особенности развития различных регионов. Автор полагает, что исторически российские регионы развивались различно, потому что они имели значительные политические, социальные, культурные и языковые особенности.

Автор полагает, что трансплантация ревизионистских идей калифорнийской школы и национальных историографий может стать позитивным стимулом для развития региональной истории в Украине, потому что будет содействовать содержательным и методологическим переменам, вдохновив отказ от политических и идеологических мифов, которые определяют основные векторы и траектории региональных исторических штудий. Отказ от идеологем и мифологем в изучении региональной истории позволит, как полагает автор, анализировать, с одной стороны, особенности социальной, экономической, политической и культурной региональной истории. С другой стороны, трансплантация ревизионистских точек зрения станет стимулом для развития национальной историографии в целом, вдохновив отказ от восприятия истории как только государственной политической истории, что позволит историкам писать, воображать и конструировать историю как сумму историй национальных, региональных, культурных, социальных, экономических и политических пространств.

Ключевые слова: ревизионизм, калифорнийская школа, национальные историографии, историческое воображение, историографические мифы, регионы, региональная история, региональные исторические альтернативы, множественность регионального исторического развития

"New Regional History" and Historical Science: The History of the Regions in Ideological Debates and Intellectual Traditions (summary in English)

The author analyses the features of the development of revisionism as a historiographic school and possibilities of its use for studies of regional histories of Ukraine and Russia. Transplanting revisionist concepts into Ukrainian and Russian regional histories, the author believes that it is possible to use the methods proposed by the California School of economic history and the national historiographers of Europe.

Supporters of the Californian school analyse the peculiarities of the historical transformations of economic, social and political institutions of European and non-European societies. California school historians propose a revisionist concept, believing that the radical differences between the East and the West were absent until the middle of the 19th century. European national historiographies offer alternative perspectives of histories written by historians of the dominant ethnic groups. National historiographies absolutize regional historical features, transforming regional historiographies into national ones.

The author uses these theoretical and methodological approaches to analyse the regional component in the historical processes of Ukraine and Russia.

The author believes, on the one hand, that the idea of division of Ukraine into West and East is a historiographical myth inspired by several generations of Ukrainian intellectuals. The author believes that the radical features and contradictions between the Ukrainian western and eastern regions were virtually absent until the middle of 20th century, because the starting conditions for the development of these territories had much in common. The differences between the regions became the results of Soviet economic and social policies that inspired the processes of Russification. Therefore, the peculiarities of various eastern and western regions of Ukraine became invented historiographic traditions. On the other hand, it is assumed that the grand-narratives of Russian historiography also arose as invented traditions. The idea of the unity of Russian history, as the author believes, is a historiographic and political myth, because Russian historians preferred to ignore the regional characteristics of the development of various regions. The author believes that Russian regions developed differently because they had significant political, social, cultural and linguistic features.

The author believes that the transplantation of the revisionist ideas of the Californian school and national historiographies can be positive incentives for the development of regional history in Ukraine, because it will contribute to substantive and methodological changes, inspiring a rejection of the political and ideological myths that define the main vectors and trajectories of regional historical studies. The rejection of ideology and mythology in the regional historical studies will allow, as the author believes, to analyse, on the one hand, the features of social, economic, political and cultural regional historical processes. On the other hand, the transplantation of revisionist viewpoints will stimulate the development of national historiography in general, inspiring the refusal of perception of a history as the state political history only. This methodological transformation will allow historians to write, imagine and construct history as the sum of histories of national, regional, cultural, social, economic and political spaces.

Keywords: revisionism, California school, national historiography, historical imagination, historiographic myths, regions, regional history, regional historical alternatives, plurality of regional historical developments